

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

- Aleksander Žižek*
POL OČENAŠA ZA UMOR 5
EIN HALBES VATERUNSER FÜR EINEN MORD
- Alenka Kačičnik Gabrič*
SERILNIK – PREPROST IZRAZ ZA STRANIŠČE 13
Kako lahko tudi najbolj potrebna skrita reč pripomore k bogastvu knjižnega jezika
„SERILNIK“ [ABORT] – EIN EINFACHER AUSDRUCK FÜR KLOSETT
Wie auch die notwendigste verborgene Sache zum Reichtum der Schriftsprache beitragen kann
- Miha Seručnik*
PODZEMELJSKA POŠAST 24
EIN UNTERIRDISCHES MONSTER
- Damir Globočnik*
TAGBLATTOVA OBRITA IN POMALANA SVINJSKA GLAVA 46
TAGBLATTS RASIERTER UND ANGEMALTER SCHWEINSKOPF
- Martin Moll*
KAJ POMENI NACIONALNI BOJ? 65
Primer iz Spodnje Štajerske okoli leta 1900
- Tita Porenta*
ZGODOVINA SMO LJUDJE 77
Značilnosti slovenske biografike
DIE GESCHICHTE SIND WIR MENSCHEN
Charakteristika der slowenischen Biographik

Zapisi

- Marko Mugerli*
ŠOLSKA LETA MARIJE KONSTANCIJE 87
DIE SCHULJAHRE VON MARIA KONSTANCIA

<i>Tone Kregar</i> PRIZORIŠČA GROZE	90
<i>Andrej Studen</i> SVETA ZAKONSKA ZVEZA KOT ŽRTEV KARIERIZMA IN MELANHOLIJE	91
<i>Aleksander Žižek</i> VRNITEV ODPISANIH	96
<i>Tatjana Lutar</i> KAKO IZDELATI RODOVNIK ALI VSE, KAR MORATE VEDETI ZA RAZISKOVANJE PREDNIKOV	97

Aleksander Žižek

POL OČENAŠA ZA UMOR

Februar 1834 ni bil pravi zimski mesec. Namesto snega se je po travnikih in pobočjih Savinjske doline kazala krmežljava trava, kmetje pa so ta oddih zime hvaležno izrabili tudi za povsem nepričakovana opravila – nekateri so celo grabili in pripravljali listje za steljo, ki je je že začelo zmanjkovati, ta ali oni pa je dni brez snega izrabil tudi za spravilo drv iz gozda.

Sorčanov ali Šmercev, kot so jim pravili, gostačev iz Rečice ob Paki, se ta delovna vnema ni pretirano dotaknila. Odkar so prodali hubo v Preserjih in porabili denar za pot v Trst, kjer se je oče Blaž več kot eno leto vdinjal kot »fakin«,¹ in se nato pred štirimi leti neslavno vrnili domov, saj se je izkazalo, da je v tistem mravljišču še manj možnosti za spodobno življenje kot doma, so kmetovali le še za druge in se skušali preživeti na najrazličnejše načine. Najstarejša sinova Jožef in Vincenc sta služila pri okoliških kmetih, hčerka Marija pa je bila zaenkrat še doma.² Sorčanova Blaž in Marija tako kljub grenkemu padcu iz uglednega trškega³ v preziran gostaški stan ne bi imela prehudih skrbi, če jima ne bi sivil las najmlajši, štirinajstletni sin Blaž. Fant je bil sicer bister – že pred odhodom v Trst se je v šoli v Braslovčah naučil črkovati, v Trstu med dvome-sečnim šolanjem tudi nekaj italijanščine, po vrnitvi v Savinjsko dolino pa so ga leta 1830 vpisali

v šolo na Polzeli, kjer pa je moral razred ponavljati⁴ –, kljub »odprti glavi« pa so ga bolj pritegovale igre in barabinstva kot pa resno in trdo delo. Fanta so najprej dali za »pestrno« k Jakobu Travnerju - Greglu v Kamenče, kjer je začel delati po veliki noči leta 1832. Dvanajstletniku družba Greglovih poscančkov seveda ni dišala, ves čas se je potikal po vasi, do gospodarjevih otrok in svojih vrstnikov pa je bil precej jezljiv. Čez čas je postal neposlušen in je celó zbežal domov, vendar ga je oče privedel nazaj. Pred šentjanževim,⁵ ko je Blaž spet pobegnil, pa ga mati ni več hotela poslati v Kamenče.⁶

¹ Prvotni pomen te izposojenke iz italijanščine (*facchino*) označuje pristaniškega delavca (težaka) oziroma nosača. Zaslisanje Blaža Sorčana 3. 3. 1834 na deželskem sodišču Šoštanj. ZAC 474 – Deželsko sodišče Šoštanj, a. š. 1, sig. K 4. Signatura fonda, navedba arhivske škatle in signatura zadeve veljajo za vse gradivo o primeru Sorčan, zato teh podatkov ne bom ponavljal.

² Zaslisanje Blaža Sorčana 30. 4. 1834 v Šoštanju.

³ V Blaževem krstnem listu (19. 2. 1834) je zapisano, da so bili njegovi starši in botra tržani Braslovč.

⁴ Zaslisanje Blaža Sorčana 30. 4. 1834 v Šoštanju. Pismenost je bila kljub že uveljavljenemu šolskemu sistemu še vedno precej redka dobrina – oba rihtarja in večina prič v naši zgodbi je nepismena, tako da ličen in pravilen Blažev podpis na zapisnikih dobi še poseben pomen.

⁵ Služil je torej od 22. 4. do 27. 12. (god sv. Janeza apostola).

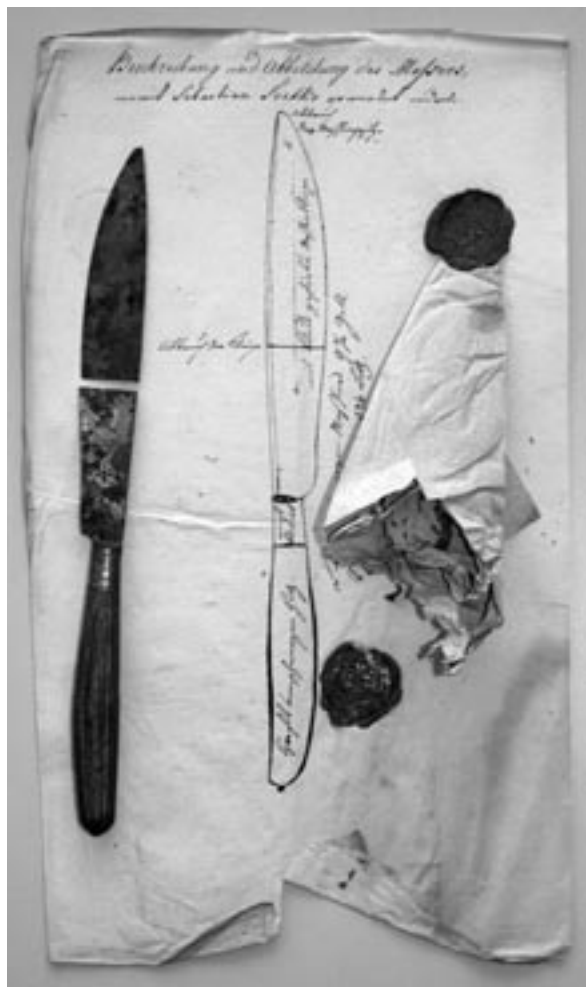
⁶ Dopis okrajne gosposke Žovnek krvnemu sodniku celjske četrti 15. 4. 1834.

Novo delo mu je oče našel v mozirski Foramitovi opekarni, kjer je pet mesecev prelagal opeko. Njegov mojster Anton Graher ga je pohvalil kot dobrega delavca, ki je znal pljuniti v roke, če se mu je ravno ljubilo, sicer pa je venomer iskal izgovore, kljuboval, se pretepal in precej igral na srečo (metal krajcarje v klobuk).⁷ Videli bomo, da je bilo to »opekarniško obdobje« zanj prava mala šola barabij.

Blaža so po petih mesecih, prebitih »v pravi službi«, dali za pastirja. Pasel naj bi krave v lasti gosposke Novi Klošter, vendar so ga že čez tri mesece zasačili pri tatvini zaklepov za puške, ki jih je sicer ob odkritju tatvine vrnil, vendar so ga seveda kljub vsemu kaznovali z 10 udarci s šibo in ga odpustili.⁸ Poslej si je Blaž tu in tam optal koš s kruhom, ki ga je oče pekel za prodajo in se podajal v okoliške zaselke, da ga spravi v denar.

Tudi v sredo, 19. februarja 1834, zjutraj je trinipetdesetletni Blaž Sorčan svojega najmlajšega, kot že nekajkrat prej, poslal prodajat kruh, ki ga je pravkar spekel.⁹ Tokrat mu je v koš nadeval za 32 krajcarjev kruha in mu zabičal, naj si ne drzne goljufati pri obračunu, kar je Blaž nekajkrat že storil, potem ko so ga v roke dobili braslovški barabini in ga obrali pri metanju krajcarjev v klobuk.¹⁰ Blaž, oblečen v lodnasto, ponošeno jopo, telovnik iz rdečega žameta s črnimi gumbi, dolge platnene črne hlače, visoke kmečke škornje in star klobuk,¹¹ se je s košem na ramah počasi odpravil proti Podvinu pri Polzeli, kjer je okrog osmih zjutraj srečal svojega nekdanjega sošolca Boštjana Svetka, »Grajfovega poba« iz Podvina. Boštjan in Blaž sta se po zaključku šolanja mogoče le še dvakrat videla, saj sta živela kar uro hoda vsaksebi.¹² Svetko mu je važno povedal, da ga oče Janez pošilja pobrat dolg h gostilničarju na Gomilsko in da se lahko po opravljenem delu dobita blizu »šinterja«, da bosta šla skupaj domov.¹³

Blažu tega dne prodaja v okolici Braslovč ni šla od rok – do pol desetih je prodal manj kot polovico kruha, kljub temu pa je na kraj srečanja z Boštjanom prišel prvi.¹⁴ Svetko je imel več sreče – dolg je uspešno izterjal, pobran denar pa je Blažu tudi ponosno pokazal¹⁵ in si s tem verjetno podpisal smrtno obsodbo. Fanta sta nato z brodom prečkala Savinjo, brodar pa je od Sorčana odkupil za 6 krajcarjev kruha.¹⁶ Ob desetih sta bila že v bližini Braslovč, saj sta z zvonika slišala zvonjenje braslovškega zvona.

*Zlomljen nož, s katerim je bil umorjen
Boštjan Svetko (ZAC 474 – Deželsko sodišče
Šoštanj, a. š. 1.)*

⁷ Zaslišanje opekarniškega mojstra Antona Graherja 17. 5. 1834.

⁸ Spisa z dne 25. 4. 1834 in 19. 8. 1834.

⁹ Zaslišanje Blaža Sorčana starejšega 10. 4. 1834.

¹⁰ Zaslišanje Blaža Sorčana 20. 2. 1834 na okrajni gosposki Novi Klošter.

¹¹ Osebni opis Blaža Sorčana.

¹² Zaslišanje Blaža Sorčana 30. 4. 1834 v Šoštanju.

¹³ Kraj srečanja je bil eno uro hoda daleč od Svetkovega in še četrte ure dlje od Sorčanovega doma. Zaslišanje Blaža Sorčana 30. 4. 1834 v Šoštanju.

¹⁴ Zaslišanje Blaža Sorčana 20. 2. 1834.

¹⁵ V mošnji sta bili dve desetici, ena petmajstica, papirnati 4 krajcarji in nekaj dvajsetic – skupaj nekaj manj kot 6 goldinarjev. Zaslišanje Blaža Sorčana 30. 4. 1834 v Šoštanju.

¹⁶ Zaslišanje Blaža Sorčana 20. 2. 1834.

¹⁷ Sorčan je na zaslišanju sicer trdil, da se je pogovarjal s Francem, ki naj bi ga napotil v hišo, vendar je ta to zanikal. Prim.: zaslišanje Blaža Sorčana 20. 2. 1834 in zaslišanje Franca Zagoričnika.

¹⁸ To igro so se fantje šli seveda brez noža. »Risar« je s prstom risal po »žrtvini« dlani, ta je napeto opazovala početje, risar pa je nenadoma boksnil »žrtev« v trebuh, da se je le-ta v veselje gledalcev od presenečenja in strahu skoraj sesedla.

Svetko je Sorčanu predlagal, naj skuša kruh prodati v hribih nad Podvinom, od koder mu bo nato pokazal bližnjico domov. Sorčan je pristal in zavil s Svetkom v hribe proti Podvinu. Fanta sta kmalu prišla do Zagoričnikove kmetije. Gospodarjev brat Franc je nedaleč od hiše grabil listje na kup, Sorčan pa je vstopil v hišo in njegovemu bolnemu bratu prodal za šest krajcarjev kruha.¹⁷ Medtem ga je Svetko čakal pri hruški nedaleč od hiše. Po opravljeni kupčiji sta fanta skupaj krenila dalje. Boštjan je med počitkom, ki sta si ga okoli enajstih privoščila v zaraščeni kotanji pri obcestni lesi, nedaleč od Zagoričnika, potožil, da je lačen. Blaž je z njim delil svojo malico (kruh) in se v trenutku odločil, da ga ubije in se polasti njegovega denarja. Ko sta po jedi še malo poseдела, je Boštjanu sklenil pokazati priljubljen trik – z nožem mu bo na dlan »narisal« križ. Svetko je igro sprejel in napeto opazoval pot noževe konice po koži.¹⁸ Blaž je nenadoma sunkovito izprožil roko in Boštjana zabodel v trebuh. Svetko se je sključil in skorajda nejeverno zastokal: »*Kaj si mi storil?!*« Vstal je, si pritisnil roki na rano, potem pa se sključeno opotekel skozi leso in po treh korakih padel na tla. Tedaj je Blaž skočil za njim in ga začel zabadati v vrat in glavo. Boštjan je v bolečini zavpil »*Jezus, Marija in Jožef, kako me boli!*« in z rokami grabil v travo pod seboj. Kmalu je obmiroval leže na hrbtu in boljšeč v nebo. Sorčan je nato vtaknil nož v režo plotu, ga zlomil in vrgel na truplo, nato pa je Svetku iz desnega hlačnega žepa urno pobral denar in zbežal, prepričan, da ga ljudje, čeprav so ga videli skupaj z njim, ne bodo imeli za njegovega morilca, saj ga zaradi poraščenega pobočja in odmaknjenosti kraja nihče ni videl moriti.¹⁹

Blaž je bil že pred poldnem doma. Mošnjo z naropanim denarjem je skril v slamo, pojedel, izročil materi denar od kruha in se zlagal, da je nož pozabil pri kmetu Kronovšku. Mati ga je nato poslala pomagat očetu, ki je odšel po žito v Spodnje Gorče. Oče je bil ob enih šele v mlinu v Spodnji Rečici, kamor mu je prišel naproti sin, da je nesel pol moke. Blaž je bil vesel in se je med potjo veliko smejal.²⁰ Okoli dveh sta bila z očetom že doma, Blaž pa je s sestro Marijo nato odšel v gozd po drva.²¹

Opoldne je dvajsetletni Matevž Parfant iz Podvina, nečak podvinskega rihtarja Urbana Novaka, odjezdil od doma, da bi iz gozda v Kopavniku zvlekel dve podrti debli. Ob četrť čez poldne, ko je bil že na stranski cesti v bližini Zagoričnikove hiše, je njegova kobilica nenadoma obstala in

ni hotela več naprej. Parfant se je presenečeno razgledal naokoli ter 6 ali 7 korakov naprej nad cesto uzrl truplo v krvi. Ko je premagal prvi strah in presenečenje, je obrnil žival in odjezdil k Zagoričnikovi hiši, kjer je gospodarjevemu bratu Francu povedal o svoji grozljivi najdbi. Parfant se je bil pripravljen vrniti na kraj umora šele potem, ko mu je Zagoričnik obljubil, da ga bo spremil. Truplo, na katerem sta ugotovila dva vboda,²² sta oba takoj prepoznala kot Svetkovega sina Boštjana, mimoidočemu Janezu Sevcnikarju pa naročila, naj gre po Svetka in mu vse pove. Janez Svetko je kmalu prihitel na kraj najdbe trupla in z Zagoričnikovo pomočjo prestavil mrliča. Na kraju, kjer je ležalo truplo so odkrili nož za kruh z zlomljeno konico, tla pa so bila prepojena s krvjo in poteptana. Nož je nato vzel s sabo Zagoričnik, truplo pa so na njegovih nosilih prenesli v Svetkovo hišo.²³

Vest o tej »nesreči« se je bliskovito razširila med ljudmi, ki so takoj vedeli, da ga ni mogel umoriti nihče drug kot Sorčan, ki so ga pred kratkim videli z njim na poti iz Braslovč. Blaž Sorčan je namreč veljal za skrajno pokvarjenega fanta.

Rihtar Novak je Sorčana skušal ujeti, a ga ni našel, rečiškemu rihtarju Petru Luknerju pa je naročil, naj ga prime, takoj ko se bo prikazal.²⁴ Takoj ko je rihtar Lukner dobil to prijavo, je dal opazovati Sorčanova kajžo, zvečer pa je ob vrnitvi iz gozda ujel in aretiral Blaža. Vprašal ga je po Svetkovem denarju, ki ga ob trupu seveda niso našli, Sorčan pa je priznal, da je denar vzel domov in ga skril v slamo, kjer je rihtar našel 16 dvajsetic, 1 kovanec za 15, 2 za 10 in 4 krajcarje. Vse skupaj je naslednje jutro s pripornikom predal okrajnemu gospostvu Novi Klostër in zaprosil, da fanta ustrezno kaznuje.²⁵

Blaža Sorčana so že tisti dan (20. 2.) v Novem Klostëru prvič zaslišali, o zločinu pa so povprašali tudi oba vpletena rihtarja – Urbana Novaka in Petra Luknerja. Primer so nato odstopili deželskemu sodišču Šoštanj, ki je za vodenje pre-

¹⁹ Zaslišanje Blaža Sorčana 20. 2. 1834 in 30. 4. 1834.

²⁰ Nadaljevanje zaslišanja Blaža Sorčana 1. in 3. 5. 1834 ter zaslišanje Blaža Sorčana starejšega 10. 4. 1834.

²¹ Zaslišanje podvinskega rihtarja Urbana Novaka 20. 2. 1834.

²² Prav tam.

²³ Zaslišanje Matevža Parfanta 10. 4. 1834.

²⁴ Zaslišanje podvinskega rihtarja Urbana Novaka 20. 2. 1834.

²⁵ Zaslišanje rečiškega rihtarja Petra Luknerja 20. 2. 1834.

iskave poklicalo krvnega sodnika celjske četrti Franca Malleja.

Naslednji dan (21. 2.) sta v Podvinu celjski okrožni zdravnik dr. Avgust Beran in okrajni ranocelnik Janez Ernst opravila obdukcijo umorjenega Boštjana Svetka. Sorčan je sodniku na zaslišanju povedal, da je Svetka zabodel največ dvakrat, obducenta pa sta na truplu našela precej več ran in poškodb. Zapisala sta, da je bilo truplo oblečeno v srajco in hlače, zelo umazane s krvjo. Na levi strani čela sta odkrila trikotno, pol palca²⁶ dolgo in tretjino palca široko, do lobanje segajočo rano, na levem sencu pa sedem nepomembnih prask (ran). Na desni strani grla sta v bližini ščitastega hrustanca ugotovila tri četrtr palca dolgo in tri črte²⁷ široko zevajočo rano, ki sta jo označila kot smrtno (poševen vbod na grlu je namreč presekali mišice, vezi, živce in žile). Dve rani na sredini tilnika, tri četrtr palca dolgi in tri črte široki, segajoči do vratne hrbtenice, sta označila kot težki poškodbi (presekali sta mišice in žile). V srednjem predelu trebuha sta našla in opisala še drugo smrtno poškodbo – en palec od prsnice je namreč ležala tri četrtr palca dolga in tri črte široka, široko zevajoča rana, skozi katero se je dalo s prstom brez težav prodreti v trebušno votlino. V rani so bila vidna vlakna trebušnih mišic, vbod pa je poškodoval (ranil) trebuh na zgornjem delu, tako da se je v trebušno votlino izlilo približno 4 funte²⁸ krvi in ostankov hrane.²⁹ Kot morilsko orožje sta skorajda neizpodbitno identificirala nož. Še isti dan so nesrečnega Boštjana pokopali.

Primer Sorčan je nato, razen nekaj izmenjav dopisov med graško deželno pravdo in šoštanjskim deželskim sodiščem, miroval do konca aprila, ko se je zasliševanja lotil krvni sodnik Malle. Ta se je znašel pred podobno enigmo kot večina ljudi, ki so imeli opraviti s tem krutim in nerazložljivim zločinom.

Blaž Sorčan je bil zagotovo vse prej kot ponižen in bogaboječ fant, toda umor na tako grozovit način je kljub vsemu krepko presegal njegove dotedanje »podvige«. Celo oče umorjenega Boštjana Janez Svetko, ki je Blaža označil kot hudobnega in nagnjenega h krajam, v podkrepitev svoje oznake ni omenil nič hujšega kot krajo piva s Foramittovega gostilniškega vrta v Braslovčah in Blaževo togotno metanje kamenja v nasprotnike pri pretepih.³⁰ Med zaslišanjem je Sorčan Malleju priznal, da je rihtarju Luknerju iz Rečice v postnem času leta 1833 iz odprte posode z ribami

ukradel 3 do 4 precej velike bele ribe, jih odnesel domov, domačim pa se je zlagal, da jih je ujel. Na isti način je hotel priti do posladka tudi kmalu po novem letu 1834, vendar sta ga mimoidoča Mihael Veršan in Matevž Benko ob poskusu kraje prijela in privedla v Luknerjevo hišo.³¹ Lukner je pod prisego izjavil, da se je Sorčan lotil njegovih rib kar dvakrat – prvič naj bi ukradel 40 funtov,³² drugič pa okrog 15 funtov³³ rib; zanje se je Lukner odpovedal odškodnini. Sorčan je povedal tudi, da je pred dvema letoma doma vzel enak nož, kot ga je uporabil pri umoru, in ga za 6 krajcarjev prodal nekemu fantu, vendar ga je njegov oče dobil nazaj.

Sorčana so v zaporu budno opazovali, že 4. marca 1834 pa so z deželskega sodišča Šoštanj šoštanjkega župnika zaprosili, naj on ali kaplan priprtega poučujeta verouk, pri čemer bi bil navzoč en uradnik sodišča.³⁴ Vzgojno zanemarjenost Blaža Sorčana je omenil tudi sodnik v svoji opombi ob zadnjem zaslišanju, ko je opisoval Blaževo obnašanje v zaporu – mladi morilec je bil miren; razen nekajkrat, ko ga je premagal jok, je bil vseskozi dobro razpoložen, vesel, živahnega značaja, trdne volje, a neprijazen in zakrknjen. Med zaslišanji je bil vseskozi ravnodušen, razen tedaj, ko so mu pokazali nož in je zardel v obraz ter ob končni prošnji za milost, ko je jokal in padel na kolena. Njegove izprijenosti naj bi bila kriva zanemarjena vzgoja.³⁵

Istega dne (4. 3.) je upravnik deželskega sodišča Šoštanj Jožef Govedič o čudnem priporniku pisal okrožnemu uradu v Celje. Sorčan je včasih v zaporu pel ter marljivo molil zjutraj in zvečer. Ljudje, ki bi se naključno srečali z njim, mu sploh ne bi prisodili tega dejanja. Kmalu po priprtju je Blaža obiskal tudi oče in ga vprašal: »Sin moj, kaj si storil?!«, takrat pa so ju premagala čustva in sta oba zajokala. Kriva za njegovo obnašanje naj bi bila tudi po Govedičevo slaba vzgoja in neprestane selitve staršev, saj naj bi fant prehitro moral

²⁶ 1 palec je približno 2,6 cm.

²⁷ 1 črta je približno 2 milimetra.

²⁸ Dobra 2 litra.

²⁹ Obdukcijski zapisnik 21. 2. 1834.

³⁰ Zaslišanje Janeza Svetka 10. 4. 1834.

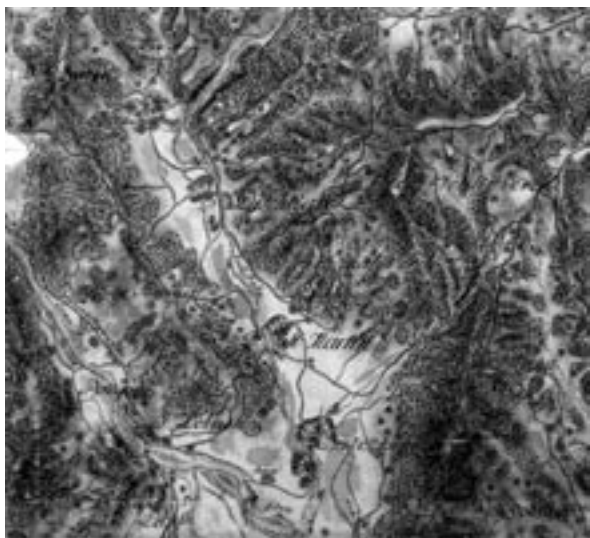
³¹ Nadaljevanje zaslišanja Blaža Sorčana 1. 5. 1834 in zaslišanje Petra Luknerja 25. 4. 1834.

³² Približno 22,4 kilograma.

³³ 8,4 kilograma.

³⁴ Prošnja deželskega sodišča šoštanjškemu župniku 4. 3. 1834.

³⁵ Sodnikova pripomba po nadaljevanju zaslišanja Blaža Sorčana 6. 5. 1834.

Območje Braslovč, Polzele, Gomiljskega, Ločice, Šmartnega ob Paki in Rečice ob Paki konec 18. stoletja (Karti št. 163 in 174 (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Karte, 5. zvezek (ured. Vincenc Rajšp et al.), ARS, ZRC SAZU, Ljubljana 1999))

skrbeti sam zase, zaradi česar je v njem odmrli moralni čut.³⁶

Franc Malle je z Blažem v času od 30. aprila do 6. maja 1834 opravil več zaslišanj, pri postavljanju vprašanj pa je sledil enemu samemu cilju – osvetliti motiv za samo dejanje in vzrok za tako kruto izvedbo zločina.

Blaž Sorčan je pred njim ponovil zgodbo o srečanju z Boštjanom, njuni skupni poti do morišča in svojem obnašanju med umorom in aretacijo, Malleja pa je zanimalo tudi njegovo obnašanje do vrstnikov in drugih ljudi nasploh.

Najzanimivejši so odlomki zaslišanj, ki se ukvarjajo s samim umorom. Sorčan je namreč sprva trdil, da je Boštjana Svetka zabodel samo dvakrat, po soočenju z rezultatom obdukcije pa je mirno sprejel možnost, da mu je razen priznanih dveh (resda najhujših) vbodov zadal še najmanj pet poškodb. Sorčan se je zavedal, da je bil verjetno smrten že prvi vbod v trebuh, od ljudi je namreč slišal, da so Svetku izstopila čreva, doma pa je nekoč prisluškoval pogovoru, v katerem so modrovali o tem, da človek, zaboden v trebuh zanesljivo umre, vseeno pa je skušal sodnika prepričati, da je Svetko po njegovem pobegu še živel, saj naj bi ga ljudje slišali vpiti – rihtar Novak, ki ga je Sorčan omenjal s tem v zvezi, je to seveda odločno zanikal.³⁷ Za več vbodov je našel razlago

celo v svoji usmiljenosti, saj naj bi Boštjana mesaril zato, »da se ne bi tako dolgo matral in bi bil kmalu hin«. Sam umor je Blaž izvršil zelo hitro – vse skupaj naj bi namreč ne trajalo več kakor »pol očenaša«, po umoru pa sta ga prevzela kes in žalost, zaradi česar je zlomil nož, ga odvrigel in zbežal, doma pa se je moral delati veselega, da ne bi bil sumljiv. Kasneje se je sicer zavedel, da ga lahko ob odkritju trupla izda njegov nož, vendar je bil preveč prestrašen, da bi se vrnil na kraj zločina in odstranil dokaz.³⁹

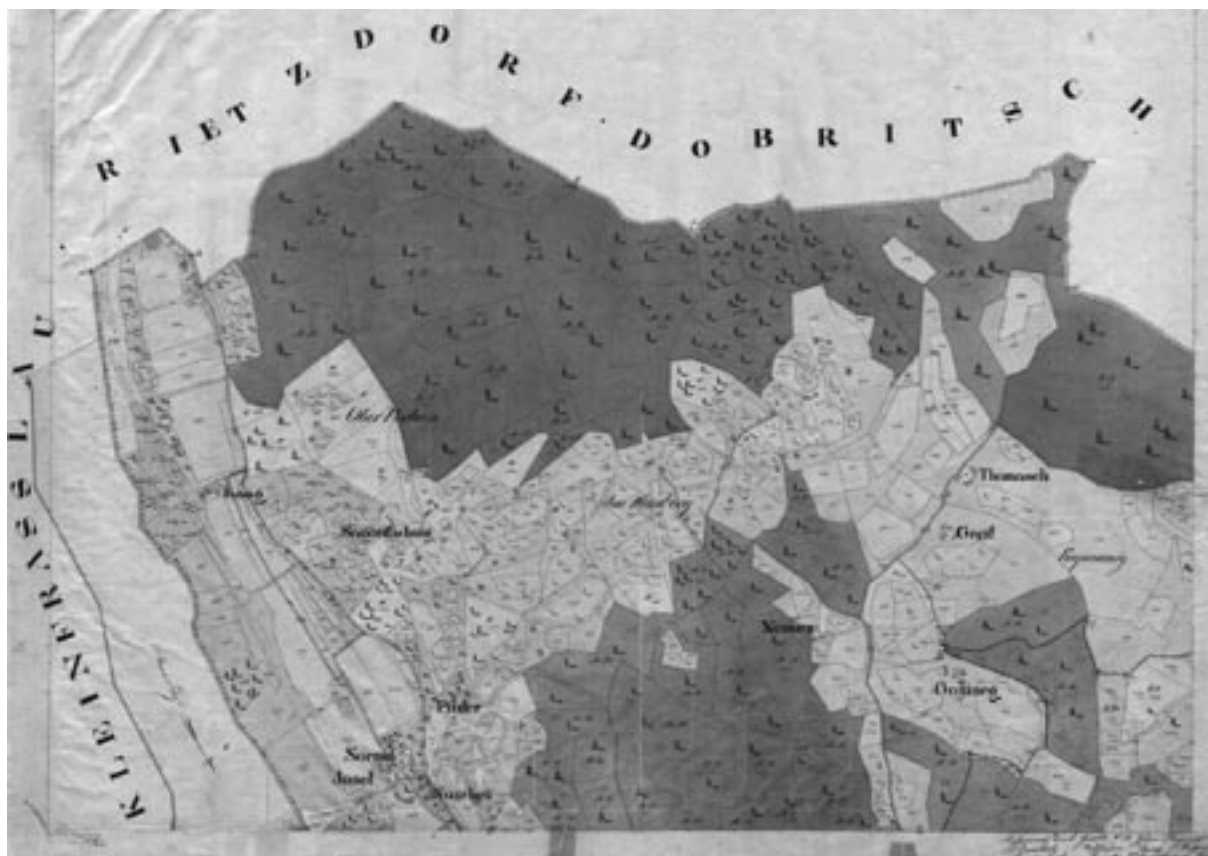
Sorčanu so skušali dokazati umor z naklepom, čeprav se je ves čas branil, da se je za umor od-

³⁶ Dopis upravnika deželskega sodišča Šoštanj okrožnemu uradu Celje 4. 3. 1834.

³⁷ Nadaljevanje zaslišanja Blaža Sorčana 3. 5. 1834.

³⁸ Predstavnemu svetu tedanjih ljudi so bila tuja krajša časovna obdobja – pri merjenju časa, krajšega od četrte ure (to so poznali po zvonjenju), so pogosto uporabljali takšno »molilno kronologijo«.

³⁹ Zaslišanje Blaža Sorčana 30. 4. in 1. 5. 1834.

Območje umora blizu Zagoričnikove kmetije in Grajfova (Svetkova) kmetija v Podvinu na franciscejskem katastru 1825 (Digitalizirane karte arhivskega fonda AS 177 Franciscejski kataster za Štajersko so na voljo na strežniku Arhiva Republike Slovenije <http://www.gov.si/arhiv/kataster/imgb/c/c100a01.jpg>)

ločil na mah. Zatrnil je, da bi si v nasprotnem primeru pač izbral kak bolj odročen kraj, ne pa kotanje, samo 200 korakov oddaljene od najbližje in 400 korakov od žrtvine hiše.⁴⁰

Prvega maja 1834 je Malle dobil tudi odgovor na ključno vprašanje – zakaj? Blaž Sorčan je končno razkril, da si je z naropanim denarjem hotel od sina braslovškega kovača Stachla kupiti puško, ki jo je ta prodajal za 7 dvajsetic.⁴¹ Ta cilj je imel torej pred očmi ves čas, odkar se mu je tragičnega dne zjutraj Boštjan Svetko pohvalil s svojo potjo na Gomilsko. V perspektivi te vsekakor močne želje nam postanejo jasni tudi vsi tisti, prej nemara nekoliko nelogični morilčevi postopki – Blaževa odločitev, da preneha s prodajo in se vrne kljub temu, da je prodal komaj polovico kruha, njegova naglica, ki ga je privedla na kraj srečanja celó pred Boštjanom, ki je na Gomilskem samo pobral denar in se vrnil, naposled pa tudi precej otročja igra z nožem in križem na dlani, ki jo je izvedel, da bi žrtev umiril in ji odvrgnil pozornost od svojega dejanskega

naklepa. Njegova veselost po umoru vsekakor ni bila zaigrana, bila je pač pristna veselost nekoga, ki si je z nesprejemljivim dejanjem kupil sanje in ni bil sposoben dojeti dokončnosti svojega posega v življenje sovrstnika – to izpričuje morda samotolažba, da naj bi bil Svetko po njegovem odhodu še živ, da se je premikal in da so ga ljudje slišali vpiti.

Na zadnjem zaslišanju 6. 5. 1834 je Blaž Sorčan sodišče zaprosil za milo kazn in se pokesal svojega dejanja. Obljubil je, da po prestani kazni ne bo več kradel in se bo lepo obnašal. Krivdo za umor je videl v svojem načrtu za nakup puške, sicer pa je bil prej vseskozi Svetkov prijatelj.⁴²

Po zaključeni preiskavi in zaslišanjih je Franc Malle poslal spise v zadevi Sorčan graški deželni pravdi, da izreče sodbo. Le-ta je v sodbi z dne 10.

⁴⁰ Zaslišanje Matevža Parfanta 10. 4. 1834.

⁴¹ Zaslišanje Blaža Sorčana 1. 5. 1834.

⁴² Zaslišanje Blaža Sorčana 6. 5. 1834.

6. 1834, zlasti upošteva storičovo mladost, Blažu Sorčanu prisodila 12 let težke ječe in povrnitev sodnih stroškov.⁴³ V sodbi vsekakor niso pozabili opozoriti na Blaževo izprijenost, zanemarjenost in hudobijo ter resignirano ugotovili, da iz njega »za človeško družbo nikoli ne bo nič prida«.

Notranjeavstrijsko in primorsko apelacijsko in višje kazensko sodišče je 27. junija 1834 Blažu Sorčanu zvišalo kazen na petnajst let težke ječe, medtem ko je določilo o plačilu kazenskih stroškov ostalo nespremenjeno.⁴⁴

Zdravnik, ki je pregledal Blaža pred napotitvijo na prestajanje kazni v Gradiško, kamor so pošiljali hudodelce, ki so prestajali kazni nad 10 let, je zapisal, da je obsojenec zdrav, vendar slabotne konstitucije, sposoben pa naj bi bil prestati telesno kazen 10 do 12 udarcev s šibo ter poostreitev prostostne kazni s postom ob kruhu in vodi dvakrat tedensko.⁴⁵

Po prejemu sodbe Notranjeavstrijskega in primorskega apelacijskega in višjega kazenskega sodišča so se začele priprave na Sorčanovo pot v jetnišnico. 30. 9. 1834 so določili maršruto zanj in njegovo spremstvo, ki so ga sestavljali: sodni uradnik šoštanjskega deželjskega sodišča, štiridesletni Maks Weithauser, ter trije vojaki – člani oboroženega spremstva (desetnik in dva vojaka). Na pot so krenili 5. 10., potovali pa so od Šoštanja na Vransko, čez Krašnjo v Ljubljano (tam so bili 6. 10.), nato naprej v Postojno (8. 10.), Vipavo in Gorico, kamor so prispeli 9. 10., še isti dan pa ga je Weithauser predal jetnišnici v Gradiški.⁴⁶

Ko so se za Sorčanom zapahnila vrata kaznilnice, je bilo verjetno tudi konec z njegovimi dobri mi sklepi in mislimi na poboljšanje ter pošteno življenje »po kazni«. Komajda štirinajstletnega (ob umoru je bil star slab mesec več kot 14 let, kar je bila sploh meja za kazensko odgovornost) je pogoltnil sistem, ki pogosto spremeni in usodno zaznamuje tudi precej starejše, trdnješe in izkušenejše ljudi. Blaž Sorčan je že na prostosti dokazal, da je za slabe vplive zelo dovzetna in labilna osebnost, ki je v družbi rada izstopala in se »uveljavljala« na večinoma nesprejemljive načine. Domačim (zlasti očetu) je fant hitro zrasel čez glavo – morda je bila tega kriva popustljivost do zadnjega otroka, ob rojstvu katerega je bil oče (za tedanje pojme) v bistvu že precej star možak, precej pa vsekakor fantova trma in slaba družba, ki si jo je Blaž znal vedno in povsod poiskati. S prestajanja kazni (če jo je sploh preživel)

se je verjetno vrnil kot zakrknjen pridanič, pripravljen, da v življenju preizkusi vse tisto, kar je absolviriral na univerzi kriminala, za kar bi lahko označili Gradiško in njej podobne institucije.

Blaž in njemu podobni so nekdam služili kot ilustracija poučnih zgodbic o tem, kam lahko zabrede mladenič, če ga v življenju »izkušnjav« ne »obvarjeta« dobra krščanska vzgoja in ljubeči, a vendarle strogi starši, jaz pa sem to prigodo opisal predvsem zato, da opozorim na nespremenljivost človeških značajev (ne, mladoletniški kriminal ni posledica potrošništva ali brezbožnega komunizma) in ovržem lep, a za lase privlečen mit »o dobrih starih časih, ko je bilo vse drugače in boljše«.

Zusammenfassung

EIN HALBES VATERUNSER FÜR EINEN MORD

Der Autor untersucht und schildert die Ermordung des vierzehnjährigen Boštjan Svetek, der wegen sechs Gulden von seinem ehemaligen Schulkollegen Blaž Sorčan erstochen wurde. Das Verbrechen ereignete sich am 19. Februar 1834 in Savinjska dolina in der Nähe von Podvin, dem Heimatort des Ermordeten.

⁴³ Za roparski umor je bila sicer zagrožena smrtna kazen, vendar pa je bilo moč namesto nje izreči storilcu prostostno kazen 10 do 20 let težke ječe, in to v primeru, da je bil storilec v času dejanja star manj kot 20 let, ali pa če je od storitve dejanja minilo več kot 20 let (§ 431). Povračilo stroškov je reguliral § 537, ki je določal, da je sodišču dolžan povrniti stroške tudi tisti, proti kateremu so sicer zaradi pomanjkanja dokazov odstopili od pregona. Povračilo pa ni smelo ogroziti njegove eksistence ali preužitka njegovih bližnjih, kot tudi ne njegove obveznosti plačila morebitne odškodnine žrtvam kaznivega dejanja. Prim.: KZ iz leta 1803. Za dragoceno pomoč pri pridobivanju podatkov iz tega vira se zahvaljujem dr. Andreju Studnu. Prim. tudi njegovo delo *Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*, Slovenska matica, Ljubljana 2004; str. 96.

⁴⁴ Preizkus oziroma potrditev sodbe v primeru veleizdaje, upora, nasilništva, zlorabe položaja, ponarejanja denarja in vrednostnih papirjev, umora, uboja, dvoboja in požiga s strani višjega kazenskega sodišča je določal § 433 KZ.

⁴⁵ Spis dež. sod. Šoštanj 19. 8. 1834.

⁴⁶ Maršruta 30. 9. 1834 in osebni opis 5. 10. 1834. Kraj prestajanja kazni je določal § 458 – veleizdajalci in ponarejevalci vrednostnih papirjev, obsojeni na ječo, so kazni prestajali v utrdbah, za druge hudodelce, obsojene na več kot desetletno zaporno kazen, je kraj prestajanja kazni določilo višje sodišče, obsojenci s krajšo kaznijo od 10 let pa so le-to prestajali v deželnih kaznilnicah. § 459 je določal način napotitve na prestajanje kazni – ponavadi je to organiziral okrožni urad, izjema je bila le v primeru, ko je bila napotna kaznilnica bližja sodišču kakor okrožni urad.

Blaž lebte nach zwei kurzzeitigen Beschäftigungen (in einer Ziegelei; später auf der Grundherrschaft Novi Klošter, von wo er wegen Diebstahls vertrieben wurde) wieder zu Hause. Von Zeit zu Zeit schulterte er einen Korb mit Brot, das von seinem Vater zum Verkauf gebacken wurde, und begab sich in die umliegenden Weiler, um es zu verkaufen. Am 19. Februar morgens traf er auf seinem Weg nach Braslovče Svetek. Dieser erzählte ihm stolz, daß sein Vater Janez ihn zum Gastwirt nach Gomilsko schickte, um dort Schulden einzutreiben. Nach getaner Arbeit könnten sie sich in der Nähe des „Schinders“ treffen, um gemeinsam nach Hause zu gehen.

Sorčan nahm den Vorschlag von Svetek freudig an und kam noch vor ihm zum vereinbarten Treffpunkt. Svetek versprach, ihm eine Abkürzung nach Hause zu zeigen, wobei er am Weg auch sein Brot verkaufen könnte. Sorčan gelüstete es nach Sveteks Geld, das er sich unter allen Umständen aneignen wollte. Während einer Jause, die sie an einer einsamen Stelle am Straßenrand teilten, stach Sorčan mehrmals auf

Svetek ein, stahl sein Geld und flüchtete nach Hause.

Die Ermittler fanden den Täter sehr rasch, da er in seiner Umgebung als problematisch, wild und böse galt. Mehrere Leute hatten ihn am besagten Tag auch mit Svetek gesehen. Seinen betagten Eltern wuchs Sorčan schon früh über den Kopf. Er trieb sich herum, spielte Glücksspiele und stahl auch gelegentlich. Während der Untersuchung versuchte der Cillier Richter Franz Malle alles, um das Tatmotiv zu ergründen, das einen zugegebenermaßen problematischen, erzieherisch offensichtlich verwahrlosten Vierzehnjährigen zu einem Mord bewegt hatte. Das Motiv war gar zu prosaisch: Blaž wollte mit Boštjans Geld ein Gewehr kaufen, das der Sohn Stachels, des Schmiedes von Braslovče, zum Verkauf anbot. Blaž Sorčan wurde nach der Ermittlung zu 15 Jahren schwerem Kerker verurteilt. Die Haftstrafe – so er sie denn überlebte – zerstörte den jungen Mörder sicherlich restlos und machte aus ihm endgültig einen Geächteten auf der anderen Seite des Gesetzes.

Alenka Kačičnik Gabrič

SERILNIK – PREPROST IZRAZ ZA STRANIŠČE

*Kako lahko tudi najbolj potrebna skrita reč
pripomore k bogastvu knjižnega jezika*

Kulturno-zgodovinske zbirke v muzejih dandanes vsebujejo predvsem predmete (muzealije), povezane z življenjem in zgodovino višjih socialnih plasti in razredov (meščanstva in plemstva). Nekoliko se je raziskovanje vsakdanjega življenja širših in strukturno nižjih družbenih slojev razširilo šele v novejšem času, kjer pa se vedno tesneje prepleta z dognanji etnološke znanosti. V teh okvirih so imeli do nedavnega prednost predvsem likovno atraktivnejši predmeti, ki imajo tudi tržno priznano antikvarično vrednost.¹ Slabša raziskanost pa je evidentna predvsem na področju vsakdanjega življenja kmečkega prebivalstva, ki je manj odvisno od velikih zgodovinskih dogodkov. Ti so na spremembe na teh področjih vplivali le posledično in predvsem dolgoročno.

Eno slabše raziskanih področij je prav gotovo odnos do lastnega telesa in osebne čistoče. Danes si npr. težko predstavljamo, da v hišah in stanovanjih ne bi imeli tekoče vode ali kopalnic in stranišč, od koder odplake odtekajo v kanalizacijo, ne da bi nam bilo treba o tem sploh kar koli misliti. Vendar to do nedavnega za nikogar ni bila samoumevnost, o kateri je nesmiselno izgubljati čas celó za razmišljanje, kaj šele za opravljanje v zvezi s higieno.² Slabo je bilo že v urbanih naseljih, na podeželju pa se za nekatere zadeve v zvezi s higieno sploh niso brigali.

Do začetka 19. stoletja stranišč ponekod na slovenskem podeželju niso poznali, niti najpreprostejših ne,³ do srede 19. stoletja pa Slovenci niti izraza za stranišče še nismo imeli.⁴ Za označevanje »posvečenega prostora« so uporabljali večinoma tuje izraze, npr. *Abtritt*, *Retirad*, *Privet*. Od slovenskih izrazov je bil znan izraz *vstraniše*, vendar na splošno še ni bil uveljavljen, saj so v Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novicah leta 1844 najustreznejši izraz šele iskali.⁵

¹ Sedej, Ivan: Vsakdanje življenje večinskega prebivalstva na Slovenskem v 19. stoletju. Slovenski etnograf XXIII–XXXIX, 1988–1990 (ur. dr. Ivan Sedej). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991, str. 9.

² Studen, Andrej: Proces higienizacije urbanih središč in podeželja od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne. Zbornik Tehnološke novosti spreminjajo življenje. Seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana, 3. oktober 2002. Zveza prijateljev mladine Slovenije, komisija za raziskovalno delo zgodovinskih krožkov na osnovnih šolah. Ljubljana: 2002, str. 11.

³ Studen, Andrej: Stanovati v Ljubljani. Ljubljana: Institutum studiorum humanitatis, 1995. (Studia humanitatis. Apes; 4), str. 44.

⁴ Prav tam. Glej tudi Studen, Andrej: Slovenci dobimo bese-do stranišče. Slovenska kronika XIX. stoletja, 1800–1860. Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 271 in Keršič, Irena: Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. Slovenski etnograf XXXIII–XXXIV, 1988–1990 (ur. dr. Ivan Sedej). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991, str. 376.

⁵ Studen, Andrej: Stanovati v Ljubljani, str. 44.

Skrb za čistočo nekdanj

Da je bilo vzdrževanje higiene nekdanj velik problem, je znano. Tako in drugače so ljudje telesu nekoč posvečali kar se da malo skrbi.⁶ Tudi zapisanega o tem je malo, objavljenih pa je že bilo nekaj raziskav, ki nam osvetljujejo stanje higiene v mestih na Slovenskem v 19. stoletju, zlasti v Ljubljani. Viri o snažnosti so precej razdrobljeni in predvsem fragmentarni, ker ljudje o tem niso radi in podrobno pisali, kaj šele razlagali ali razpravljali.⁷ Zlasti je o odnosu do čistoče telesa malo znanega tam, kjer je moralne norme postavljala Cerkev in determinirala odnos ljudi do vsega, celó odnos človeka do samega sebe in lastnega telesa. Tako so bile intimne zadeve, kamor osebna higiena prav gotovo sodi, še do pred nekaj desetletji precej zanemarjen del zgodovine ne le pri nas, pač pa tudi v tujem zgodovinsku.

Dejansko stanje na področju higiene se je pravzaprav v neurbaniziranih okoljih v resnici razkrilo šele takrat, ko so jih uradniki po naključju opazili na terenu in o tem poročali višjim uradom, ponavadi pa so bile ugotovitve v pravem nasprotju s predvidevanji. Ko so pred naborom leta 1771 nadzorni uradniki hodili po češkem podeželju in popisovali število potencialno sposobnih mož za vpoklic v vojsko, so opisovali oblačila, ki so jih kmetje nosili. Bila so iz grobega platna, ki se je slabo sušilo, kadar jih je premočil dež. Popisali so kajpak tudi nezadostno hrano, umazanijo po kočah, povsod gomazeč mrčes, prebivanje kmetov in živine s perutnino kar v istih prostorih, slabo zdravstveno stanje, telesno šibkost prebivalstva, njihovo votlo pokašljevanje zaradi trdovratnih pljučnih bolezni, zadah, ki je vel iz njih. Nesporno je bilo, da je velika večina živela v strahotni revščini.⁸

Na slovenskem ozemlju ni bilo nič drugače. Po navedbah v virih so bile higienske razmere obupne. Vrsta bolezni, ki se je širila v mestih in na podeželju, je vzbujala resno skrb. Zlasti epidemije kolere, ki se je pri nas prvič pojavila v prvi polovici 19. stoletja, so veliko prispevale k urejanju razmer, pri tem pa je podeželje zelo zaostajalo za urbanimi naselji.⁹ Zaradi izredno slabih higienskih razmer so se nalezljive bolezni najbolj širile na kmetih, kjer so terjale tudi največ smrtnih žrtev. Umrljivost dojenčkov je bila na kmetih večja kot v delavskih in mestnih okoljih. Na kmetih je bilo tudi več tuberkuloze.¹⁰

Novosti in pogledi na higieno, ki so si celó v deželnih glavnih mestih zelo počasi utirali pot, so na podeželje korakali še z večjo težavo. Smeti in fekalije izven urbaniziranih naselij verjetno niso bile tak problem kot v gosto naseljenih območjih, ker je bila koncentracija poseljenosti prebivalstva bistveno manjša,¹¹ je bilo pa zato drugačne vrste zanikrnosti več. Na umazanijo okoli kmečkih domov so v kratkih zabeležkah opozarjali že nekdanj, upoštevati pa moramo, da se je pojmovanje čistoče in umazanije tako in tako dojemalo s precej drugačnimi, predvsem blažjimi merili kot dandanes.

Nasploh je bilo življenje na vasi zelo skromno, enako skromna je bila tudi podoba vasi in vaških hiš.¹² Za čas okoli leta 1700 nekateri raziskovalci domnevajo, da so kmečki prebivalci živeli v nekakih dimnicah, ki so se v najznačilnejši obliki kot kmečka bivališča pojavljale predvsem na severu in vzhodu s Slovenci poseljenega ozemlja, medtem ko so v njegovem osrednjem delu prevladovala hiše s črno kuhinjo in ognjiščem, na zahodu pa kaminske hiše.¹³ Še za leto 1770 je vojaška popisovalna komisija poročala, da štajerski kmetje živijo v zakajenih kočah, bolni in zdravi

⁶ Zonabend, Françoise, Dolgi spomin. Časi in zgodovine v vasi. Ljubljana: Studia humanitatis. ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1993, str. 29.

⁷ Več o zdravstvenih in higienskih razmerah v Ljubljani v prvi polovici 19. stoletja glej tudi Lipič, Fran Viljem: Topografija c.-kr. Deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike. Ljubljana: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2003.

⁸ Tapié, Victor L.: Marija Terezija. Od baroka do razsvetljenstva. Maribor: Založba Obzorja. Maribor, 1991, str. 301.

⁹ Studen, Andrej: Epidemije kolere in njihov vpliv na večjo higieno mest. Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860 (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 217. O koleri na Slovenskem glej tudi Keber, Katarina: Epidemije na Slovenskem: primer kolere v 19. stoletju, magistrsko delo. Ljubljana: 2003.

¹⁰ Studen, Andrej: Proces higienizacije urbaniziranih središč in podeželja od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne. Zbornik Tehnološke novosti spreminjajo življenje. Seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana, 3. oktober 2002. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, komisija za raziskovalno delo zgodovinskih krožkov na osnovnih šolah, 2002, str. 5.

¹¹ Feltgen, Ernest, Higijena na kmetih, Krško: Tisk Zadrugne tiskarne v Krškem, 1910, str. 21.

¹² Simoniti, Vasko: Fanfare nasilja. Ljubljana: Slovenska matica, 2003, str. 179.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Vilfan, Sergij: Kmečka hiša. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Inštitut za zgodovino, sekcija za občo in narodno zgodovino. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 588.

Članek o stranišču v Bleiweisovih Kmetijskih in rokodelskih novicah z dne 25. septembra 1844.

skupaj z živino.¹⁴ O čistoči ali kakršnikoli udobnosti je ob tem komajda možno govoriti.

Notranja oprema prostora je bila temu primerno borna. Vendar je ob izteku 18. stoletja postajalo tudi v kmečkih hišah skromno udobje nekoliko bolj dosegljivo. Do tedaj enoten bivalni prostor, v katerem so vsi pripadniki razširjene družine skupaj živeli, jedli, spali, se je začel čle-

niti. Živali so začeli spravljati v od človeških bivališč ločene prostore v istem ali drugem poslopju, v sami hiši pa so poslej spali ločeno otroci, ostareli in posli.¹⁵ Od večjega bivalnega prostora se je ločila kuhinja in z njo dim, v majhni oddeljeni kamri pa sta običajno dobila ločen spalni prostor gospodar in gospodinja, ponavadi lastnika posesti.¹⁶ Dimnice v prvi polovici 19. stoletja kot bivalne hiše srečamo le še izjemoma.¹⁷

Tudi v kratkih opisih razmer po posameznih katastrskih občinah najdemo ponekod v cenilnih operativih franciscejskega katastra iz prve polovice 19. stoletja opombe zapisnikarjev in cenilcev, da je bilo okoli kmečkih stanovanjskih hiš opaziti veliko nesnage.¹⁸

Primernih stanovanj je bilo premalo tako v mestih kot na podeželju, prenapolnjene sobe so bile hud problem.¹⁹ Mnoga bivališča so bila vlažna, zatohla in temna. Kot bivalni prostori so bila zato nekatera od njih popolnoma neprimerna. Vsi novi ukrepi in intervencije države, ki je skušala poseči tudi na področje gradnje kmečkih hiš, pa so bili v prvi vrsti namenjeni preprečevanju požarov v kmečkih bivališčih.²⁰

Predvsem po petdesetem letu 19. stoletja so se lesene kmečke hiše vidno umikale zidanim (vsaj na določenih območjih Slovenije), slamnate kritine pa so na hišah hitro menjavali. Delno je tak razvoj pogojevala tudi modernizacija kmetijskih opravil, ki so jih sicer počasi, pa vendarle začeli opravljati strojno. Kjer so začeli uporabljati mlatilnice, slama ni bila več uporabna za kritje streh, ker je bila nasekljana. Zato so zlasti pri novogradnjah stavbo raje pokrili sicer z dražjo, a bolj vzdržljivo, trajnejšo in pred požari varnejšo opeko.²¹

¹⁵ Sandgruber, Roman: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*. München: R. Oldenburg Verlag, 1982, str. 336.

¹⁶ Prav tam, str. 333.

¹⁷ Dibie, Pascal: *Etnologija spalnice* (prevod Gregor Moder, spremna beseda Andrej Studen). Ljubljana: Založba /*cf., 1999, str. 311.

¹⁸ AS 176, *Franciscejski kataster za Kranjsko, k. o. Trojane*, I 299.

¹⁹ Studen, Andrej: *Bedno življenje v prenapolnjeni sobi. Slovenska kronika XIX. stoletja. 1800–1860*. (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 447.

²⁰ Vilfan, Sergij: *Kmečka hiša. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I*, str. 586.

²¹ Keršič, Irena: *Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. Slovenski etnograf XXIII–XXXIV, 1988–1990*. (ur. dr. Ivan Sedej). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991, str. 331.

Za čiščenje kmečkih hiš so navadno skrbele ženske. Kmečka stanovanja so bila v popolnem nasprotju z načeli higijene, ki je predpisovala suha, topla, zračna, svetla, prostorna in snažna bivališča, kmečka pa tem zahtevam navadno niso zadostila v nobeni, ali pa vsaj v večini postavk ne.

Higienska kultura med Slovenci sredi prejšnjega stoletja je bila še zlasti na podeželju na zelo nizki ravni. Kmetom je predvsem manjkalo osnovnih pojmov o higieni, potrebe po čistoči in snagi okoli sebe niso imeli privzgojene. Osnovne nasvete o negi telesa in skrbi za čistočo je na kmetom dojemljiv način prinesla *Stoletna pratika devetnajstiga stoletja 1801–1901*, ki je izšla leta 1847.²² Vendar so bili prav kmetje tisti del prebivalstva, ki je nasprotoval vsaki »novotariji«.²³ Največ pozornosti so higieni telesa ter notranjih in zunanjih prostorov posvečali pred vsakim cerkvenim praznikom.²⁴

Kmetje se za svoje zdravje navadno niso dosti brigali, dokler zadeva ni postala urgentna. Takrat so običajno zaradi finančne stiske pa tudi zaradi tradicionalizma najprej na pomoč poklicali samouškega mazača ali zdravilca, šele nato uradnega zdravnika. Mazači in zdravilci so imeli v tem času tako pomembno vlogo pri pojmovanju skrbi za zdravje kot uradno zdravilstvo in veterina.²⁵

Predvsem hrana večinske populacije je bila enolična in zaradi tega popolnoma neprimerna za fizično dejavno kmečko prebivalstvo. Jedi so bile preproste in praviloma brezmesne. Uživali so v glavnem pridelke, ki so jih pridelali doma: krompir, sočivje, močnate jedi, kruh, mleko oziroma belo kavo, jajca in redko tudi meso.²⁶ Jedi večinskega prebivalstva so se v 19. stoletju komaj kaj spreminjale, spreminjalo se je le razmerje sestavin v prehrani in količina. Opuščali so sirek, bar, pirjevico in proso, vedno večji delež pa so predstavljala druga žita, koruza in krompir.²⁷ Sestave obrokov so se razlikovale glede na socialne plasti in družbene skupine, pokrajine, letne čase, navade posameznih domov in dobre oziroma slabe letine.²⁸ Jedilniki premožnejših plasti prebivalstva so bili seveda bolj pestri, porcije pa obilnejše, osnovni problem kuhinje večinskega prebivalstva pa še vedno ni bila kakovost, pač pa zadostna količina hrane.²⁹

Higienske in bivalne razmere so bile v veliki meri odvisne od materialnih možnosti posameznika,³⁰ tudi socialna neenakost v posameznem

družbenem sloju je bila zelo očitna. Skrb za telo nekdanj pa je bila pri večini prebivalstva zadnja v vrsti zadovoljevanja potreb in zato nasploh zelo pomanjkljiva. Jakob Alešovec,³¹ ki je kot otrok gostača na Skaručni šel v šolo v Kamnik ter stanoval najprej pri neki gospodinji, nato pa v samostanu, se je moral najprej naučiti in privaditi, da je sestavni del opreme v sobi umivalnik, v katerem se je treba umiti vsako jutro: »*Pa se moráš vendar prej umiti, » – me opomni gospodinja – »saj je v sobi skleda z vodo. Umiti se boš moral vsak dan, da veš.*«'

Grem nazaj in se umijem v skledi. Prej nisem vedel, da je za umivanje. Doma se nisem umival vsak dan, in kadar sem se, sem vzel korec in si vtil vode v roke, sklede pa zato ni bilo treba.«³²

Sprva so tudi vsa oblačila kmetje izdelovali sami doma, saj so lan za izdelavo platna sejali skoraj povsod, precej pa so gojili tudi ovac, od katerih so dobivali volno. Celo usnje za obutev so strojili sami.³³ Poročila o oblačilni kulturi naših prednikov iz okoli leta 1840 pravijo, da so doma izdelana oblačila nosili povečini le še starejši ljudje.³⁴ Kot kupci oblačil v novjšem času pa so

²² Nanjo me je opozoril dr. Andrej Studen, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem.

²³ Feltgen, Ernest: *Higijena na kmetih*. Krško: Tisk Zadrugne tiskarne v Krškem, 1910, str. 4–5.

²⁴ Destovnik, Irena: *Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Slovenska prosvetna zveza. Celovec: Založba Drava, 2002, str. 60.

²⁵ Sedej, Ivan: *Vsakdanje življenje večinskega prebivalstva na Slovenskem v 19. stoletju*. Slovenski etnograf XXXI–II–XXXIX, 1988–1990. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991, str. 11.

²⁶ Feltgen, Ernest: *Higijena na kmetih*. Krško: Tisk Zadrugne tiskarne v Krškem, 1910, str. 47.

²⁷ Makarovič, Gorazd: *Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem*. Slovenski etnograf XXIII–XXXIV, 1988–1990. (ur. dr. Ivan Sedej). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991, str. 128.

²⁸ Prav tam, str. 130.

²⁹ Prav tam, str. 146.

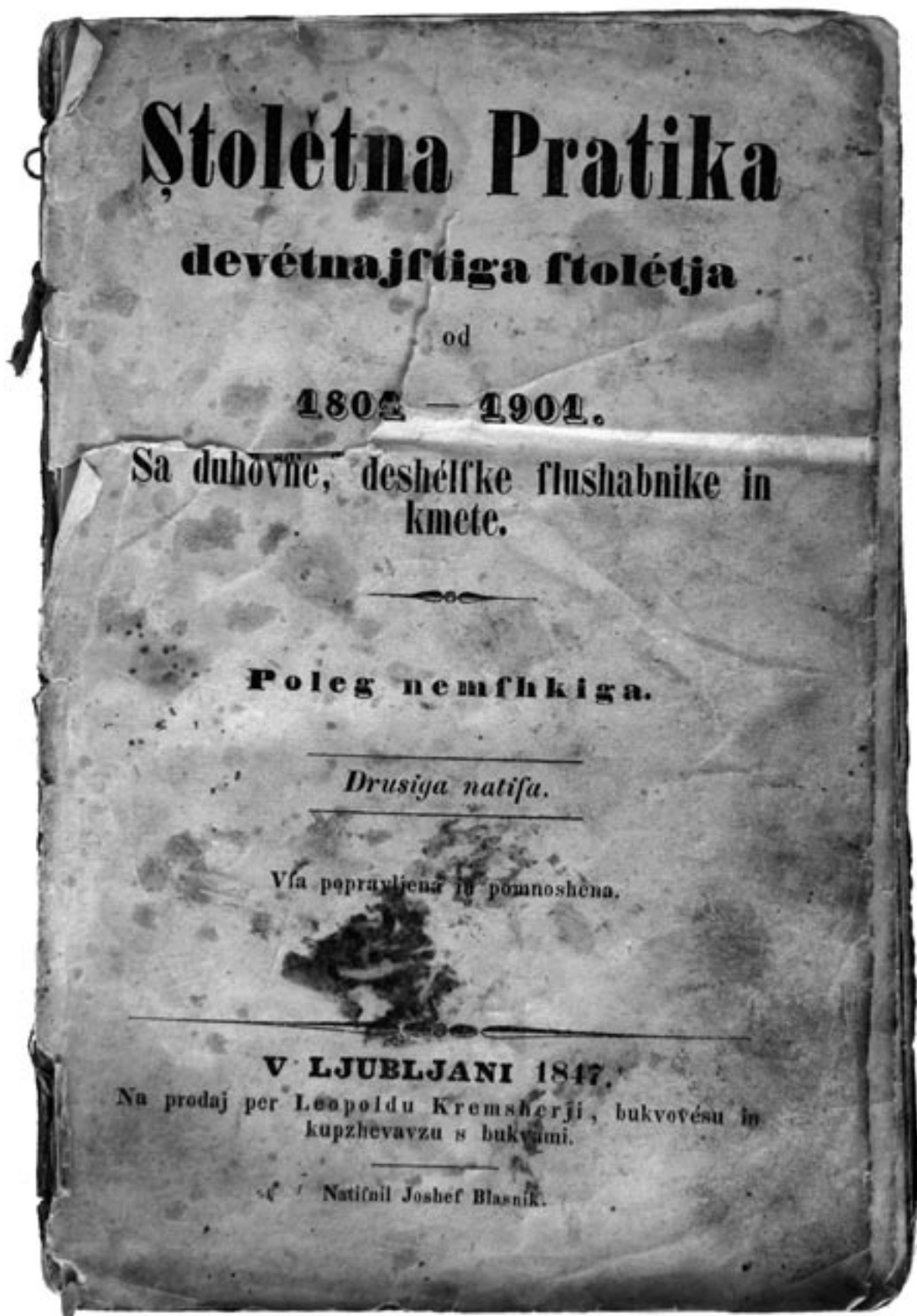
³⁰ Laporte, Dominique: *Zgodovina dreka* (prevod Suzana Koncut). Ljubljana: Študentska založba, 2004, str. 79.

³¹ Zadnji urednik časopisa Triglav in urednik satiričnega lista Brencelj. Več o njem glej Slovenski biografski leksikon, prva knjiga (ur. Izidor Cankar, Franc Ksaver Lukman). Ljubljana: Zadrugna gospodarska banka, 1925–1932, str. 6.

³² Alešovec, Jakob: *Kako sem se jaz likal*. Povest slovenskega trpina. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1973. Ljubljana: Prešernova družba v Ljubljani, 1973, str. 66.

³³ Sandgruber, Roman: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*. München: R. Oldenburg Verlag, 1982, str. 269.

³⁴ Granda, Stane: *Predmarčno obdobje*. Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860 (ur. dr. Janez Cvirn). Nova revija, Ljubljana: 2001, str. 118.

Stoletna pratika devetnajstiga stoletja s podučili za kmete iz leta 1847.

Prem v drugi polovici 19. stoletja (V: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Kärnten und Krain. Wien 1891, str. 399.)

npr. računali na to, da bodo obleko nosili več let, zato so že ob nakupu kupili nekaj številke večje, da bi bile novemu lastniku dalj časa prav. Varčne navade so se dobesedno vtakale v vsakdanja dejanja, saj so dnevno perilo obdržali na sebi tudi ponoči. Preoblekli so si ga le enkrat na teden, navadno ob nedeljah, rjuhe pa so menjali enkrat na mesec.³⁵ Ob velikih cerkvenih praznikih ali ob žegnanjih v domači fari na god cerkvenega patrona so ljudje oblekli sicer čista svečana oblačila »za boljše«, ki so jih hranili v skrinjah in se niso utegnili znebiti vonja po naftalinu. Predvsem v manjših cerkvah in kapelah je bilo zato hlo, slab zrak se je mešal z naftalinom, človeškim potom in z vonjem po česnu, ki so ga kmetje radi jedli, ker da je zdrav, zato ni bilo redko, da je komu postalo med mašo slabo in je omedlel. Na gradu Hmeljnik so nekoč med mašo v grajski kapeli omedleli vsi štirje ministranti hkrati, pater pa je bral mašo naprej, kakor da se nič ni zgodilo.³⁶

Podobno slab zrak je bil v cerkvah, kjer so maši prisostvovali furmani, ki so zaradi svojstvenega načina življenja in omejenih možnosti v obcestnih furmanskih gostilnah in prenočiščih še težje skrbeli za snago. Ob glavnih transportnih in pre-

hodnih poteh so se ustavljali v soboto proti večeru, pot pa so nadaljevali v ponedeljek zjutraj. Ne glede na to, da so si pred nedeljsko mašo očistili škornje in skrtali obleko, je v cerkvi smrdelo po znoju, konjih, hlevu in usnju.³⁷

V cerkvah, ki so bile poleg šole in gostilne eni najbolj obiskanih objektov na vaseh, bi po mnenju Ernesta Feltgena morali dosti bolj skrbeti za red in čistočo. Poleg že omenjenega smradu, ki se je širil od neumitih teles ter preznojenih, neprezračenih in neopranih oblačil, je opozoril še na nagnusno in nevarno razvado pljuvanja po tleh, čemur je delno pripisoval hitro širjenje v takratnem času usodne jetike in nekaterih drugih bolezni.³⁸

³⁵ Zonabend, Françoise, *Dolgi spomin. Časi in zgodovine v vasi*. Ljubljana: Studia humanitatis. ŠKUC. Filozofska fakulteta, 1993, str. 213.

³⁶ Potočnik, Bernarda: *Hmeljnik. Način življenja plemiške družine Wambolt von Umstadt med prvo in drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994, str. 38.

³⁷ Trobič, Milan: *Furmani skozi Postojnska vrata do morja in naprej*. Logatec: Občina Logatec, 2003, str. 83.

³⁸ Feltgen, Ernest: *Higijena na kmetih*. Krško: Tisk Zadrugne tiskarne v Krškem, 1910, str. 14.

Kopalnica in stranišče na podeželju

Kopalnic v običajnih kmečkih hišah navadno ni bilo. Še celo pri imovitejših slojih, ki bi si jo lahko omislili, je bil mnogo večji problem kot izdatki za njeno izgradnjo miselni preskok, ali je ta danes samoumevna pritiklina stanovanja sploh potrebna.³⁹ Za ureditev angleškega stranišča na splakovanje je bilo namreč treba najprej napeljati vodovod in urediti kanalizacijo za odplake, česar pa pred koncem 19. stoletja v glavnem tudi večja urbana središča še niso imela. Podeželje je v tem pogledu seveda še bolj zaostajalo. Mara Žura, samska pisarniška delovna moč na graščini Snežnik, je bila verjetno zelo redka izjema, ko si je dala poznega leta 1932 v svoje najeto stanovanje v enem od poslopij ob gradu pripeljati kopalno kad, za kar je špediterski firmi Domicelj iz Rakeka plačala 24,50 din.⁴⁰

Na gradu Hmeljnik je gospodarica dobila pravo kopalnico s tekočo vročo in mrzlo vodo šele leta 1929. Osebjem v gradu pa hišni vodovod ni prinesel sprememb, še naprej so se umivali v lavorjih (umivalnih skledah) na stojalih, ki so stala v vseh njihovih sobah. Pred letom 1929 so bila še vsa stranišča v gradu na pomolih na severni strani v prvem in drugem nadstropju, spodaj na kuhinjskem dvorišču pa so bile betonirane greznice, od koder se je vsebina razlivala v gozd izven obzidja. Driska je bila poleti na Hmeljniku dokaj pogost pojav, otroci pa so imeli veliko opravka s spremljanjem bolezni pri vsakem, ki je odšel na stranišče, ko so opazovali izloček pri prostem padu.⁴¹

Tudi na drugih gradovih so imeli podobne težave. Na Snežniku npr. so leta 1928 razmišljali, ali bi popravili staro, skoraj dotrajano vodovodno napeljavo v straniščih za 500 din ali pa bi raje naredili novi angleški stranišči na splakovanje, za kar bi plačali 300 din.⁴²

Na kmetih pa so bila prava legla kužnih bolezni neurejena stranišča brez primernih greznic.⁴³ Sicer so stanovalci opravljali svoje potrebe kje za vogalom ali v kakšnem kotu, kamor ni segal sosedov pogled, otroci, ki sramežljivosti še niso imeli privzgojene, pa so počepnili kjerkoli.⁴⁴ Še v drugi polovici 19. stoletja so bila stranišča na kmetijah, kjer so jih sploh imeli, vedno izven hiše. Običajno so stanovalci do tja prišli pod napuščem. Večina stranišč je bila takšnih, da se ni dalo uvesti, »na štrbunk«. Največkrat je za stranišče služila blizu svinjaka izkopana jama, ki so ji na vsako stran položili po eno desko, na katerih

so počepnili. Kasneje so ta »posvečeni« prostor še ogradili z deskami in ga pokrili. Ponekod so imele hiše stranišče na koncu *ganka*, prostor pa ni bil vedno ograjen do tal, kamor je padalo blato. Drugod so na enem oglu hiše za silo zbili nekaj desk v obliki pokončnega zaboja, pogosto pa je bilo stranišče kar ves dvor, kar pomeni, da posebej določenega prostora za stranišče sploh niso imeli. Pa tudi tam, kjer so ga imeli, je bilo pred hišami in ob poteh vse polno gnoja,⁴⁵ saj se je po kmečkih dvoriščih poleg ljudi prosto sprehajalo tudi veliko domačih živali. Do prehoda na njivsko predelavo brez prahe se kmetje pomena živalskega gnoja niti niso dobro zavedali, zato ga tudi pospravljali niso. Ko so začeli rediti živino v hlevih, pa je preteklo še nekaj časa, da so ugotovili, da to povleče za seboj tudi ureditev hlevskih gnojišč. Kot se je v nekaterih predmestjih v Ljubljani gnojnica pretakala po mestnih ulicah in trgih,⁴⁶ so gnojne luže stale tudi po kmečkih dvoriščih. O pomembnosti ureditve hlevskih gnojišč je veliko pisal predvsem zdravnik in veterinar dr. Janez Bleiweis, saj so se v številnih vaseh kmetje neprestano samozastrupljali z onesnaženo vodo, ki je pronicala v vaše vodnjake.⁴⁷

Večkrat so se ljudje na račun stranišč tudi zabavali. V ustnem izročilu domačinov Bleda še dandanes živi pripoved, kako so pri Bdenikovi hiši imeli z zunanje strani hiše prislonjen lesen *skret* (stranišče), ki ga je vsako noč nekdo prekucnil. Ko je tako stanje trajalo kar nekaj časa, sta se osebno prizadeti Bdenik in sokrajan Kateš

³⁹ Za cesarja Franca Jožefa ni bilo kopalnice ne v Hofburgu, niti v Schönbrunnu. Bankl, Hans: *Bolni Habsburžani. Bolezni in počutje vladarske rodbine*. str. 96.

⁴⁰ Gozdni urad Snežnik, šk. 302, št. 4033.

⁴¹ Potočnik, Bernarda: *Hmeljnik. Način življenja plemiške družine Wambolt von Umstadt med prvo in drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994, str. 26.

⁴² Gozdni urad Snežnik, šk. 327, št. 4546.

⁴³ Studen, Andrej: *Proces higienizacije urbanih središč in podeželja od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Zbornik Tehnološke novosti spreminjajo življenje. Seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana, 3. oktober 2002. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, komisija za raziskovalno delo zgodovinskih krožkov na osnovnih šolah, 2002, str. 17.

⁴⁴ Feltgen, Ernest: *Higijena na kmetih*. Krško: Tisk zadruške tiskarne v Krškem, 1910, str. 28.

⁴⁵ Keršič, Irena: *Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju*. Slovenski etnograf XXXIII–XXXIV, 1988–1990. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991, str. 377.

⁴⁶ Studen, Andrej: *Stanovati v Ljubljani*, str. 44.

⁴⁷ Grandta, Stane: *Predmarčno obdobje*. Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860 (ur. dr. Janez Cvirn). Nova revija, Ljubljana: 2001, str. 117.

odločila, da bosta ponoči pazila, storilca ujela in mu jih za kazen naložila. Ko sta se pozno ponoči naveličala čakanja, sta skupno ugotovila, da nepridiprava to noč ne bo, ker je že prepozno. Složno sta odkorakala vsak proti svojemu domu, za vogalom, kjer ga Bdenik ni več videl, pa se je Kateš obrnil, se vrnil ter spet prevrnil leseno stranišče. Čez leta se je slednji rad postavil, da je bil prav on tisti, ki je tako vneto prevračal Bdenikov leseni *skret*.⁴⁸

Medsosedski spori zaradi nesnage niso bili nobena redkost, saj je nekatere nesnaga motila, drugim pa je bilo vseeno, kako zaudarja okoli njihovih domovanj.

Sodni postopki med strankami, ki so se razvili iz prerekanj in sporov, so bili zlasti v malih krajih silno neprijetni. Težko je bilo namreč najti priče, ki bi lahko objektivno in nepristransko pričale na sodišču, saj je bilo mnogo potencialnih kandidatov obremenjenih s sorodstvenimi vezmi oziroma prijateljskimi ali neprijateljskimi sosedskimi odnosi. Dejstva, ki so jih priče navajale, so si velikokrat nasprotovala, saj je spomin pri navajanju zaporedja dogodkov zelo relativna stvar. Priče pa je obremenjevala še starost s svojimi dementnimi posledicami, zato so bila nekatera pričanja zelo vprašljiva. Tako je bilo tudi v primeru, ko sta se leta 1861 na sodišču tožila sokrajana iz Ilirske Bistrice.

Obogaten slovenski besednjak

Že pokojni Michael Bilc naj bi hišo št. 44 v Bistrici kupil že vsaj pred 30 leti (po nekaterih pričanjih pa že leta 1818 ali 1819) in se takrat vanjo tudi vselil.

Že vsaj pred štiridesetimi leti pa je Anton Lavrenčič od Jožefa Samse kupil hlev na sosednjem zemljišču, ga podrl in si na njegovem mestu zgradil stanovanjsko hišo. Pred 10 ali 12 leti, torej sredi stoletja, je po različnih navedbah prič to hišo št. 80 od svoje mačehe Jožefe Valenčič odkupil Jožef Ličan. Vmesne spremembe lastništva spornega zemljišča niso znane.

Pričanje Andreja Lavrenčiča, po domače Blatnika iz Bistrice, navaja nekoliko drugačna dejstva, predvsem nekoliko natančnejše podatke (pri tem se postavlja vprašanje, ali so bili tudi bolj zanesljivi). Da je bilo zemljišče, zaradi katerega sta se soseda sprla, v lasti tistega, ki je bil lastnik hiše št. 44 v Bistrici, ni bilo sporno. Lavrenčič pa

je dejal, da je čez navedeno parcelo, ki je lastnik nikoli ni uporabljal kot dvorišče, do pred 16 ali 17 leti vodila pot, po kateri so nekateri prebivalci vasi hodili v cerkev v Trnovo. Takrat se je v hišo št. 44 preselil Martin Žnideršič⁴⁹ in prehod zaprl, da bi si na dotičnem zemljišču uredil vrt.

Prepiri med sosedi so se vrstili več let, problem pa ne bi bil toliko pereč, če Ličan ne bi imel na zadnji strani hiše v vogalu med zidom sosedovega vrta in svoje hiše gnojne jame, kamor so se odvajale fekalije iz stranišča ob njegovi hiši. Straniščna gnojna jama naj bi bila po pričevanju Jakoba Rojca, ki jo je pomagal oblikovati in izdelati, narejena že leta 1837. Zanj so uporabili en in pol čevlja globoko (po drugem pričanju pa štiri čevlje globoko) in eno in pol klaftre široko ter prav toliko dolgo luknjo, ki se je nahajala tik ob zidu za hišo v Bistrici št. 80 in v kateri se je že od nekdaj nabirala voda. Gnojna jama je bila narejena precej v naglici in brez dodatnih prič. Za delo je lastnik stranišča z Rojčevo pomočjo porabil dobre četrte ure. Dostop do greznice je bil možen le preko dvorišča ob hišah Bistrica št. 80 in 44. Po izpovedi Jakoba Samse se soseda o gnojni jami nikoli nista pogovorila ali sklenila kakega dogovora.⁵⁰

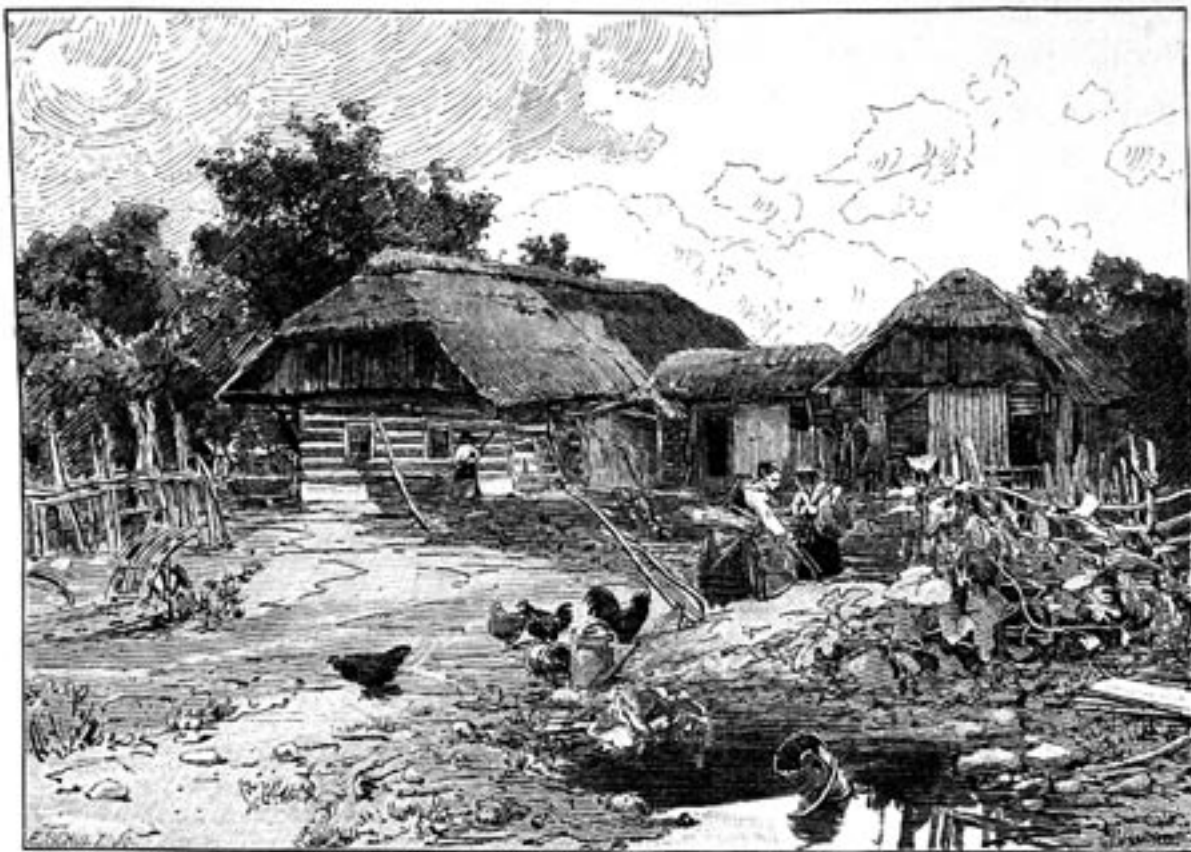
Jamo je bilo treba redno čistiti, za kar pa njen lastnik naj ne bi bil preveč vnet. Zato je stanovalec hiše in sosedom iz nje neprijetno zaudarjalo, pa tudi nevarnost širjenja bolezni se je z nesnago povečevala. Na dotično stranišče naj bi hodilo okoli 20 ljudi, zato je imela greznica zelo velik obseg. Jama za povrh sploh ni bila pokrita. Okoli nepočiščene greznice so se začele preganjati tudi podgane. Kadar je močnejše deževalo, je voda straniščno jamo popolnoma zalila.

Prehod med hišama je lastniku Janezu Bilcu služil le za obhod in popravila hiše z zadnje strani, posebnega dodatnega ekonomskega pomena pa za hišno gospodarstvo ni imel. Za enak namen je prehod koristil tudi Jožef Ličan. Zaradi prepirov je Bilc Ličanu prepovedal prehod preko zemljišča, s tem pa mu je onemogočil tudi redno praznjenje in čiščenje gnojne jame in njene okolice. Ker se v

⁴⁸ Zupan, Marjan: *Moč besede ljudskega pripovedništva. Bled 1000 let. Blejski zbornik 2004. Radovljica: Didakta, 2004, str. 239.*

⁴⁹ *Predvidoma najemnik hiše, njegov status nikjer v listinah ni eksplicitno naveden oziroma določeneje pojasnjen.*

⁵⁰ *Gradivo, ki ga hrani Andrej Hodnik iz Ljubljane (naprej Hodnik), fotokopije za pripravo prispevka pa hrani avtorica; po popisu gradiva št. 99.*

Kmečko dvorišče (V: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Kärnten und Krain. Wien 1891, str. 401.)

18 ali 19 letih nista uspela sama dogovoriti, kako rešiti spor, se je Ličan odločil za tožbo proti Janezu Bilcu⁵¹ in problem je po dolgotrajnem prerekanju dokončno pristal na sodišču.

Sodni postopek se je vlekel več let, ker se stranki v postopku nikakor nista mogli dogovoriti, kako bi zadrego zaradi stranišča razrešili.

Pričanje nekaterih drugih prič med ugotovitvenim postopkom na sodišču je razkrilo še nekatere druge podrobnosti. Proti sosednji hiši Jožefa Špelarja je bil iz greznice skopan še jarek za odtekanje tekočih odpadnih voda.⁵² Ker zaradi nasprotovanja prehajanju zadnjega dvorišča greznice ni bilo mogoče redno prazniti, naj bi se kanal za odvajanje usmeril in podaljšal proti hiši Bistrica št. 80, fekalije pa so po tem pričevanju začele odtekati pod vogal hiše, o čemer pa večina na sodišče poklicanih in zaslišanih prič ni vedela ničesar. Priča Jakob Samsa pa je poznal približno 45 let obstoječi kanal pod hišo št. 80, ki je tekkel na jug proti hiši Jožefa Špelarja. Kanal so lastniki te hiše naredili sami in vanj naj bi se stekala nesnaga po jarku iz sporne greznice.

Nobena od prič tudi ni vedela nič o morebitnem soseskinem zemljišču, ki naj bi bilo nekdanje med hišami, kjer je bila tedaj greznica, zaradi katere sta se sprla sosedata, zato tudi nihče ni izpodbijal lastništva nad spornim zemljiščem. Jakob Samsa pa je med pričanjem dejal, da naj bi se lastnika obeh hiš nekdanje o rabi dvorišnega prostora že dogovorila.⁵³

Vse priče so potrdile, da je Ličan zemljišče uporabljal le ob večjih vzdrževalnih delih na svoji hiši. Zato se je zaslišanim zdelo nedopustno in dobrih sosedskih odnosov nevredno, da lastnik Bilc ne bi dovolil sosedu prehoda preko dvorišča. Nekateri med njimi so menili, da bi morala sprta sosedata zemljišče koristiti brez omejitev kot do tedaj.

⁵¹ *Hodnik*, št. 97.

⁵² *Prav tam*, št. 99.

⁵³ *Prav tam*.

⁵⁴ *Prav tam*.

⁵⁵ *Slovensko-nemški slovar*, izdan na troške rajnega Antona Alojzija Wolfa, uredil M. Pleteršnik. V Ljubljani, založilo knezoškofijstvo, tiskala Katoliška tiskarna, 1894, reproduciran ponatis, Cankarjeva založba, P-Ž, str. 471.

Sodišče je 29. oktobra 1861 odločilo, da mora lastnik prehoda Bilc svojemu sosеду Ličanu dovoliti dostop na dvorišče za hišo, v 14 dneh pa mu mora poravnati tudi stroške v višini 19 goldinarjev 26 krajcarjev, ki jih je imel sosed s tožbo, sicer mu grozi rubež.

Po dolgih letih tožb pa sta tudi sprta soseda sama uvidela nesmisel prepiranja ter ugotovila, da brez popuščanja na obeh straneh ne bo šlo. Končno sta se dogovorila, da bo Jožef Ličan sporno gnojno jamo opustil in skopal novo na delu svojega vrta, »da bode od njegovega serilnika, ki se u zidu u zadnim dejlu njegove hiše številka 80 znajde, noter blatu naberalo.« Če fekalije ne bi odtekale, bo smel Jožef Ličan prosto »rečeni svoj serilnik prelošiti na svoj vert ino si ena vrata is kuhinje na pervim podi svoje recene hiše narediti, koker tudi si narediti en gank al mušovš sada j svoje sa jimejti prihod na svoj serilnik«. Janez Bilc pa je dovolil Jožefu Ličanu prosto pot na vrt peš ali z vozom za svojo hišo do zemljišča, zaradi katerega sta se do tedaj prepirala in tožila. Jožef Ličan si bo v obzidju svojega vrta naredil še ena vrata, skozi katera bo imel še en dostop do svojega vrta po lastnem zemljišču. Janez Bilc je še obljubil, da prehoda do sporne gnojne jame in vrta nikakor ne bo več omejeval. Jožef Ličan bo Janezu Bilcu odstopil del svojega vrta v trajno last, da si bo lahko Bilc povečal svoje dvorišče, »de bode on Bilc jimel veči prostor u svojim dvoru ali Borjaču« tako, da bo pomaknil zidano vrtno ograjo toliko nazaj, da bo Bilc lahko omejeni prehod združil s svojim dvoriščem. Če bi kdaj v prihodnje hotel Ličan na svojem vrtu sezidati skedenj, mu bo Janez Bilc dovolil, da nov zid nasloni na vrtno ograjo. Kar se tiče davčnih prepisov, sta oba udeleženca v sporu ugotovila, da morajo davki ostati za oba isti, ker se zemljiško pravno stanje za njuno posest ni popolnoma nič spremenilo. Pogodbo sta podpisala oba pred notarjem, prebrali pa so jo tudi pred prisotnimi pričami.⁵⁴

Z ureditvijo razmer so si verjetno tako toženec kot tožnik, pa tudi bližnji sosedje, precej oddahnili. Soseda sta se pobotala, prepirov ni bilo več, zmanjšal se je psihični pritisk na priče, pa tudi sosedje v vasi, ki so jim napeti odnosi gotovo zbujali neprijetne občutke, so verjetno lažje zadihali. Z rednim vzdrževanjem gnojne jame je bila tudi nevarnost kužnih bolezni, ki so se jih bali in bi se bile lahko začele širiti okoli nje, precej zmanjšana.

Pri vsem skupaj pa je tudi slovenski jezik postal za besedo bogatejši. Vsa dokumentacija, nastala med sodnim postopkom, je sicer napisana v nemščini, kot je bilo tedaj običajno. V vseh sodnih zapisnikih so zapisovalci uporabljali izraz »die Senkgrube« za greznico in »der Abtritt« za stranišče. Na koncu spisa priložena izjava strank ob koncu postopka pa je slovenska. V njej se je pojavil nov izraz za stranišče, ki do tedaj še ni bil širše znan ali vsaj zapisan. Kot poznan preprost izraz za stranišče ga navaja Pleteršnikov slovar,⁵⁵ medtem ko ga v nekoliko starejšem Wolfovem⁵⁶ iz leta 1860 ni najti, niti ga ne navaja nekoliko mlajši Janežičev slovar.⁵⁷ Izraz *serilnik* kot oznaka za današnje stranišče se je očitno uporabljal le v ozkem krogu uporabnikov, mogoče celo kot beseda v dialektu, ki se za širšo uporabo ni uspel uveljaviti, vsa druga, do takrat znana imena pa so bile tujke, pobrane iz drugih jezikov, npr. Slovencem najbližje nemščine ali pa nekoliko oddaljenejši angleščine in francoščine. V istem tekstu je bil zapisan trikrat, torej gre domnevati, da so ga razumeli vsi vpleteni in ni bilo le slučajno ali po pomoti zapisano poimenovanje. Dandanes za vsakemu od nas nujno potrební prostor uporabljamo izraz stranišče, ki se je oblikoval iz že prej omenjenega *vstraniše*, ostali izrazi pa so sčasoma utonili v pozabo.

Zusammenfassung

„SERILNIK“ [ABORT] – EIN EINFACHER AUS- DRUCK FÜR KLOSETT

*Wie auch die notwendigste verborgene Sache
zum Reichtum der Schriftsprache beitragen
kann*

Bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts konnte man mancherorts auf slowenischem Gebiet nicht einmal die einfachsten Klosetts und bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts gab es in der slowenischen Sprache auch keinen Ausdruck dafür. Für die Bezeichnung des „geweihten“ Örtchens verwendeten unsere Vorfahren größtenteils Fremdwörter.

⁵⁶ *Deutsch-slovenisches Wörterbuch. Herausgegeben auf Kosten des hochwürdigsten Herrn Fürstbischofes von Laibach, Anton Alois Wolf, Laibach 1860. Gedruckt bei Josef Blasnik.*

⁵⁷ *Deutsch-slovenisches Hand-Wörterbuch von Anton Janežič. Vierte, umgearbeitete und vermehrte Auflage bearbeitet von Anton Bartel. Klagenfurt, 1905.*

Die Aufrechterhaltung der Hygiene war einst ein großes Problem. Dem Körper widmete man recht wenig Fürsorge. Die Wohnhäuser am Land waren verwahrlost, feucht, muffig und dunkel. Mancherorts gab es nur einen größeren Raum, in dem Vieh und Menschen, Gesunde und Kranke lebten. Auch die Ernährung der physisch aktiven bäuerlichen Bevölkerung war mangelhaft. Der Küchenezettel war eintönig und das Essen einfach. Man aß vor allem zu Hause erzeugte Nahrung; Fleisch als Haupteisweißquelle stand nur selten am Speiseplan, meist sonntags oder an größeren Feiertagen.

Aufgrund der schlechten Hygieneverhältnisse verbreiteten sich ansteckende Krankheiten, die insbesondere im ländlichen Gebiet sehr viele Opfer forderten. Die Kindersterblichkeit war am Land höher als in der Stadt; es gab auch mehr Tuberkulose. Neue Erkenntnisse und moderne Ansichten zur Hygiene konnten sich am Land noch schwieriger durchsetzen als in den Städten.

Die Bauernhäuser hatten in der Regel keine Badezimmer und Toiletten. Die Bewohner richteten ihre Grundbedürfnisse hinter irgendeiner Ecke, wo sie niemand sehen konnte. Kinder, die noch ohne anerzogenes Schamgefühl waren, hockten sich einfach irgendwo nieder. Als man Toiletten einzurichten begann, waren

diese immer außerhalb des Hauses, im besten Fall am Ende eines Ganges. Meist diente ein in der Nähe des Schweinestalles ausgehobenes Loch mit Brettern auf beiden Seiten, auf denen man sich hinhockte, als Toilette. Später wurde der Raum eingefriedet.

Die Unordentlichkeit der Toiletten störte einige, anderen war es hingegen egal, wenn rund um die Häuser unangenehme Gerüche wehten. Diesbezügliche Streitigkeiten unter Nachbarn waren keine Seltenheit.

Im Jahr 1861 klagten einander zwei Nachbarn aus Ilirska Bistrica wegen einer unordentlichen Abortgrube. Aufgrund der anfänglichen Unversöhnlichkeit zog sich der Prozeß über mehrere Jahre, in denen sich die Hygienezustände rund um die Grube, in welche die Fäkalien flossen, nur noch verschlechterten. Nach langen Jahren des Streits und der Anklagen sahen die Nachbarn ein, daß sie am Ende selber eine Vereinbarung treffen müssen. In ihrer abschließenden Erklärung findet sich für die Bezeichnung des Klosetts der heute unbekannte Begriff „serilnik“ [Abort], der offenbar in der Alltagssprache der Bewohner von Ilirska Bistrica gebräuchlich war, sich aber über den örtlichen Rahmen hinaus nicht durchsetzen konnte.

Miha Seručnik

PODZEMELJSKA POŠAST*

Uvod

Slovenskega vinogradništva v zadnjih dveh desetletjih devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja ni nobena stvar tako močno zaznamovala kakor boj proti trtni uši. Tema je z zgodovinarskega vidika še vedno praktično neobdelana. O trtni uši najdemo nekaj malega v *Zgodovini agrarnih panog*, gradivo Kranjske kmetijske družbe pa je obdeloval *dr. Jože Maček*. Gradivo Deželnega zbora in odbora za Kranjsko, ki sem ga obdelal sam, je bilo še nepregledano. Ob tem naj poudarim, da sem delo na omenjenem gradivu komaj začel, saj Arhiv Republike Slovenije hrani praktično vse spise, ki sta jih obravnavala kranjski deželni zbor in odbor od leta 1874 pa do konca habsburške monarhije. Zaradi obsežnosti in raznolikosti gradiva sem se omejil na vprašanje, kako se je deželni odbor spopadal s krizo, zastavil pa sem si tudi časovni okvir. Zgornjo časovno mejo sem postavil v leto 1891, ko začne količina spisov skokovito naraščati. Do tega časa se je izgradil sistem deželne in državne pomoči, ki je nato z manjšimi spremembami ostal do razpada Avstro-Ogrske.

Zgodba o odkritju trtne uši in spoznavanju njene škodljivega delovanja na vinske trte se bere kot detektivski ali vohunski roman. Trtna uš je

drobna parazitska žuželka, ki je doma v severni Ameriki. Izvorno je živela na ameriških domorodnih vinskih trtah. Prehranjuje se z rastlinskimi sokovi trte. Prvi jo je opazil Asa Fitch leta 1854 v Združenih državah Amerike. Fitch je bil entomolog in je novo vrsto žuželke opisal, poimenoval in uvrstil v živalski sistem. V času, ko je odkril trtno uš, je po nalogu zvezne države New York raziskoval kmetijstvu koristne in škodljive žuželke. Novo vrsto, ki jo je opazil v šiškah na spodnji strani trtnih listov, je po analogiji z žužlkami, ki povzročajo šiske na brestovih ali topolovih listih, poimenoval *Pemphigus vitifoliae*. Fitch je menil, da je žuželka neškodljiva. Leta 1866 sta v zvezni državi Missouri trtno uš našla raziskovalca Riley in Walsh. Slednji jo je označil za škodljivo.¹

Ko je Fitch prvič opisal trtno uš, se je le-ta morala že nahajati v Evropi. Značilno za njeno širjenje je, da ne moremo z gotovostjo ugotoviti, kdaj se je zgodil prenos preko Atlantika. Očitno se je na staro celino zanesla na ameriških trtah, ki so jih vinogradniški raziskovalci uvažali, da bi

* *Poslanec Pfeifer na X. seji kranjskega deželnega zbora dne 12. januarja 1887 o trtni uši. Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 9. decembra 1886 do 24. januarja 1887. 26. zvezek.*

¹ *Jean-Pierre Galet, Les maladies et les parasites animaux de la vigne, tome 2, Les parasites animaux, str. 1088.*

Šiške trtne uši

na njih izvajali poskuse v evropskih podnebnih razmerah.

Ameriške trte so gojili po botaničnih vrtovih že v prvi polovici devetnajstega stoletja. Galet navede, da so v Evropi imeli trgatev na sorti *izabela* že leta 1830. Pozneje, med leti 1856 in 1862, v času oidijske krize (glivica oidij prav tako izvira iz Norvega sveta), so evropski vinogradniki na veliko uvažali ameriške trte – predvsem iz zvezne države Georgie.² Iskali so sorto, ki bi bila odporna na oidij, pri tem pa so očitno nehote uvozili tudi norvega škodljivca. Galet navaja, da je v Franciji najverjetneje prišlo do vnosa trtne uši s prihodom ukoreninjenih sadik v vasico Roquemaure (blizu Avignona), ki so jih nakupili v zvezni državi New York in so jih množili ter prodajali v zasebni trsnici v bližini Tarascona.³

Več raziskovalcev iz devetnajstega stoletja, ki jih navaja Galet, daje zanimivo sliko. V razmaku nekaj let – in očitno ločeno – trtno uš opazijo najprej v Veliki Britaniji (1863) v nekem zastekljenem rastlinjaku in nato v Franciji, v vinogradih na planoti Pujaut v bližini Roquemaura (1865).⁴

Opažanja nove nadloge so se v prvih štirih letih hitro množila. Okužba se je pojavila v obliki zaplat. V letu 1866 so poleg povečanja izvirne zaplate javili okužbo v celi vrsti vasi severno od Avignona in prvi primer južno od tega mesta, pri kraju Saint-Rémy. V tretjem letu so okužena območja obsegala že dve obsežni ozemlji: večje, severno od Avignona, nekoliko manjše pa južno, z izhodiščem v Saint-Rémyu. Leta 1868 je okužba obsegala že celotno regijo na jugu, vse do Sredozemskega morja.⁵

Sprva nihče ni vedel, kaj napada trte. Francoski vinogradniki so v svojih nasadih opazili hiranje rastlin, ki se je pojavilo nekako sredi poletja in se je nadaljevalo brez premora še v zimo. Odmirali so tako nadzemni kot koreninski deli rastlin. Število napadenih rastlin se je nezadržno večalo tudi med zimskim časom. Napadeno območje

² Jean-Pierre Galet, *Les maladies et les parasites animaux de la vigne*, tome 2, *Les parasites animaux*, str. 1059.

³ Prav tam.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam, str. 1060 in 1063 – glej zemljevide.

se je bliskovito širilo, znotraj njega pa so rastline obolevale vse do zadnje in na koncu odmrle.⁶ Za vinogradnike katastrofa ne bi mogla biti popolnejša. Njihovi vinogradi so v času nekaj kratkih let popolnoma propadli.

Vinogradniki so na začetku na koreninah napadenih rastlin iskali micelij.⁷ Strokovnjaki so namreč menili, da hiranje povzroča gliva.⁸ Zmota je končala odprava Poljedelske družbe Héraulta v Montpellierju (*Société d'Agriculture de l'Hérault*), ki so jo na poziv več posestnikov iz Crauja julija 1868 poslali v Provanso. Med njimi je bil tudi profesor z naravoslovne fakultete (*Faculté des Sciences*) Planchon, ki je postal eno od velikih imen na področju raziskovanja trtne uši. Prav on je pri pregledu vinograda na izkopani korenini prvi opazil mlado trtno uš, ki se je hranila, pritrjena na korenino.⁹

Planchon je odkriti žuželki dal začasno ime *Rhizaphis vastatrix*. V sledečem letu si je zelo prizadeval, da bi našel letečo obliko žuželke, kakršna obstaja pri hrastovi šiškarici. Njegova predvidevanja so bila potrjena naslednje leto, žuželko so takrat tudi umestili v rod *Phylloxera*, kot sorodno hrastovi šiškarici (*Phylloxera quercus*). Leta 1869 so končno odkrili tudi šiške na trtnih listih, kot jih je bil opisal Fitch. Sprva sporni sklep, da gre za isto žuželko, je bil dokončno potrjen leta 1871, ko je Američan Riley prišel v Evropo potrditi dognanja, do katerih se je samostojno dokopal v Ameriki.¹⁰

V sledečih nekaj letih je več evropskih strokovnjakov raziskalo biološke značilnosti trtne uši in njen življenjski cikel. Gledano s časovne distance, je bilo leto 1868 odločilno, saj so žuželko identificirali kot vzrok nove bolezni.¹¹ Planchon je istega leta vpeljal poimenovanje *Phylloxera vastatrix*,¹² ki se je obdržalo do danes.¹³

V času enega desetletja se je trtna uš razširila tudi po drugih evropskih deželah. Naj navedem nekaj letnic prvih odkritij: Portugalska – 1865, Švica – 1871, Avstrija – 1872, Španija – 1874, Nemčija – 1874, Ogrska – 1875, Italija – 1879, Luksemburg – 1907.¹⁴

Avstro-Ogrska je bila med prvimi državami, kjer so potrdili okužbo. Vendar morejo zgoraj navedene letnice služiti le kot orientacijske točke. Trtna uš se je pojavljala sporadično, najprej na enem, nato na povsem drugem koncu države. Zato sem Ogrsko navedel posebej. Leto 1872 je le datum prvega zabeleženega pojava trtne uši v

Klosterneuburgu pri Dunaju, kjer je bila državna poskusna postaja za vinogradništvo in sadjarstvo. Tja je škodljivec prišel s trtami, ki jih je vodja šole v Klosterneuburgu baron von Balbo nakupil v Angliji. Von Balbo je iskal sorte, odporne na oidij. Maja 1872 je trtno uš odkril že njegov naslednik Rosler.¹⁵

Slovenske dežele so postale žrtev trtne uši skoraj celo desetletje pozneje. Najprej so jo opazili na Štajerskem leta 1880 (na Bizeljskem). Šlo je očitno za okužbo, ki se je zanesla preko meje s Hrvaške. Pri tem je nenavadno, da je območje na kranjski strani Save, se pravi na Dolenjskem, ostalo brez zabeleženih znakov bolezni še nadaljnja štiri leta. Za pojav okužbe na Kranjskem torej velja letnica 1884. Današnja Primorska je imela prvo okuženo območje v okolici Pirana prav tako že leta 1880.

Še besedo ali dve o citiranju. Spise sem navajal s signaturo in polnim imenom fonda ter številko škatle. Nato sledi vpisna številka spisa in letnica. Gradivo je lepo urejeno po kronološkem zaporedju.

Obraavnave deželnega zbora kranjskega so urejene na način, ki danes ni več običajen. Vsak vsebinski sklop se začne šteti na novo. Na začetku zvezkov so vezani zapisniki sej kranjskega deželnega zbora. Tem sledijo razne priloge. Gre za poročila o delu različnih odsekov deželnega zbora. Kranjski deželni odbor je vsako leto podajal posebno poročilo o svojem delu v preteklem letu. Nekaj časa so ga šteli k prilogam, pozneje pa so ga uredili kot ločen sklop in mu šteli strani od ena dalje. Pri citiranju iz *Obraavn* sem se odločil, da bom v opombah sledil njihovemu zgledu in številke strani sejnih zapisnikov označil s krepkim tiskom. Ko sem navajal priloge, sem to v opombi tudi označil. Iz letnih poročil o delu

⁶ Prav tam, str. 1061.

⁷ Preplet hif, vegetativna steljka mnogih gliv in nekaterih bakterij; Veliki slovar tujk, Cankarjeva založba, Ljubljana 2002.

⁸ Jean-Pierre Galet, *Les maladies et les parasites animaux de la vigne*, tome 2, *Les parasites animaux*, str. 1061.

⁹ Jean-Pierre Galet, *Les maladies et les parasites animaux de la vigne*, tome 2, *Les parasites animaux*, str. 1062.

¹⁰ Prav tam, str. 1063.

¹¹ Prav tam, str. 1064.

¹² Grško-latinska skovanka: φύλλον – list, ζηρειν – posušiti, vastatrix – uničevalka.

¹³ Jean-Pierre Galet, *Les maladies et les parasites animaux de la vigne*, tome 2, *Les parasites animaux*, str. 1089.

¹⁴ Prav tam, str. 1189–1205.

¹⁵ Prav tam, str. 1206.

deželnega odbora nisem navajal ničesar. Pri delu z *Obravnavami* je v veliko pomoč stvarno kazalo vsebine, ki ga ima vsak posamičen zvezek.

Trtna uš prvič v habsburški monarhiji

Rihard Dolenc je v Bleiweisovih Novicah leta 1884 zapisal, da so trtno uš prvič opazili v Klosterneuburgu leta 1871.¹⁶ Sprva očitno ni bilo najbolj jasno, kaj storiti glede tega. Do prve informativne akcije na ravni celotne države so minila tri leta. 1874. je poljedelsko ministrstvo na Dunaju poslalo deželnim kmetijskim družbam dopis, naj pošljejo svoje predstavnike v Klosterneuburg, da se bodo poučili o trtni uši in to znanje nato prenesli v svoje dežele oziroma deželnim kmetijskim družbam.¹⁷ Dežela Kranjska je poslala zgoraj omenjenega Riharda Dolenca.¹⁸

Leta 1875 so na Dunaju začeli področje trtno uši urejati z zakoni. Aprila 1875 je bil sprejet državni zakon o ukrepih zoper trtno uš. Z njim je avstrijska država reagirala na grožnjo, ki jo je trtna uš predstavljala vinogradništvu in gospodarstvu vinorodnih območij. Paragrafi tega zakona prinašajo ukrepe v smislu preprečevanja širjenja okužbe oziroma prepovedi trgovanja z deli trte.¹⁹

Vinogradniki so bili sami dolžni pregledovati vinograde, in če so kje odkrili sumljiva znamenja, so morali to naznaniti županu, ki je poročal nadrejenemu okrajnemu oblastvu. Župan je bil dolžan oklicati začasno prepovedi trgovanja z rastlinskimi deli trt na tem območju (§ 1).

Sumljive vinograde so pregledali »zvedeni možje« (§ 14), ki so, če niso odkrili trtno uši, prepovedi preklicali. Če so okužbo potrdili, je moralo okrajno oblastvo začasno prepovedi trajno potrditi. Komisija (*zvedenci*) je morala razširiti pregledovanje vinogradov na širše območje (§ 2).

Če je okrajno oblastvo na predlog komisije odredilo krčenje napadenega vinograda, da bi se uničilo trtno uš, ali še zdravih okoliških nasedov, da bi preprečili širjenje okužbe, je zakon za vinogradnika predvideval odškodnino. Ta naj bi se prištela k rednemu zemljiškemu davku za vse še zdrave vinograde v deželi (§ 5 in 8). Kratki § 19 je omogočal razbremenitev uradnikov s strani dežele: »Deželnim zastopstvom je pridržano, najdene odškodnine (§§ 7, 8 in 10)²⁰ prevzemati na deželni zalog (fond).«²¹

Kranjski deželni zbor je glede zakona po posvetovanju s Kranjsko kmetijsko družbo zavzel stališče, da odškodnin ne morejo plačevati iz deželnega zaklada. Kranjska kmetijska družba je v svojem elaboratu celó predlagala, da je prevzem stroškov škode dolžnost države. Ob tem je predsedstvo kmetijske družbe izrazilo mnenje, da je zatiranje škodljivcev samo po sebi jalov posel. Škodljivci namreč povzročajo veliko trenutno škodo, nato pa jih iztrebijo njihovi naravni sovražniki. Stroški za pesticide in druge ukrepe naj bi bili potemtakem popolnoma nesmiselni.

Takšne so stvari ostale do leta 1880, ko so trtno uš opazili na Štajerskem in Hrvaškem. Deželni zbor in odbor sta s skrbjo spremljala razvoj dogodkov. Na Dolenjskem so ustanovili lokalne komisije, ki naj bi opazovale teren in nemudoma javile prve znake hiranja trt. Te komisije so bile laične in verjetno ne preveč dobro informirane. Zato tudi niso bile ravno uspešne. Ko je prispela prva novica o znakih trtno uši z Dolenjske, je sledeča preiskava vinogradov odkrila že obsežne površine, kjer so vinogradi kazali znake hiranja.

Značilen je vzorec prihoda trtno uši v slovenske dežele. O njenem pojavu na Hrvaškem je kranjski deželni odbor preko Kranjske kmetijske družbe obvestil Franc Kuralt, tajnik Slavonsko-hrvaške kmetijske družbe.

Zapisal je, da so bili okuženi vinogradi v lasti posestnika Sigmunda, barona Raucha in grofa Jelačića. Sumili so, da je trtno uš tja zanesel Sigmund, ki je pred nekaj leti nakupil trte v Klosterneuburgu.²² Od tam se je razširila na Štajersko in malo pozneje še na Kranjsko. Glede istrskega

¹⁶ *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, List 46, 12. november 1884, *Kaj se proti trtni uši na Ogerskem, in kaj pri nas stori*, Spisal Rihard Dolenc, str. 363–364. Galet je v svoji knjigi, ki sem jo v gornjem poglavju obširno navedel, kot datum navedel maj 1872. (Jean-Pierre Galet, *Les maladies et les parasites animaux de la vigne*, tome 2, *Les parasites animaux*, str. 1203.)

¹⁷ Andrej Črnič, *Trtna uš na Kranjskem*, Diplomsko delo, Ljubljana 2001, str. 16.

¹⁸ Rihard Dolenc je bil vodja Deželne sadje- in vinorejske šole na Slapu pri Vipavi. Položaj je obdržal tudi po letu 1886, ko so šolo v povezavi s trtno ušjo prenesli na Grm na Dolenjskem.

¹⁹ RGB, 1875/61 (3. april 1875).

²⁰ Prav tam, § 10. § 10 omenja možnost ukrepov na zemljiščih, ki niso namenjena vinarstvu, če bi se s tem omogočilo izvrševanje ukrepov po § 5.

²¹ Prav tam.

²² AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4783/1880.

žarišča ni tako natančno navedel verjetnega izvora okužbe.

Trtna uš je prišla na novo ozemlje s pomočjo premožnega in osveščenega vinogradnika, ki je poskušal posodobiti svoje nasade. Za ostalo sta poskrbela trgovanje s sadikami in neobveščенost.

Za konec uvoda še nekaj kratkih besed o metodah boja proti trtni uši. Vsi načini uničevanja škodljivca izvirajo že iz devetnajstega stoletja. Najprej so tu kulturni postopki oziroma ohranjanje populacije trtne uši na nizki ravni s pesticidi. V Avstro-Ogrski se je večidel uporabljal t. i. »ogljenci ali ogljikov žveplenec« (CS₂). Gre za izredno hud strup, ki se ga vbrizgava v zemljo. Postopek je sicer pobil trtno uš, vendar nikoli popolnoma, zato so ga morali ponavljati iz leta v leto.

Drugi način je zasaditev ameriških trtnih sort, ki lahko preživijo, čeprav trtna uš parazitira na njih. Na ameriško trto je potrebno cepiti evropske sorte, saj prve rodijo sadove, ki niso primerne za izdelavo kakovostnih vin.

Tretji način je uničenje napadenih rastlin, tudi njihovih koreninskih delov s sežigom. Tla se nato prepoji s pesticidom.

Četrty način je najbolj nenavaden. Tako imenovane fizikalne metode vključujejo vsakoletno poplavljanje nasadov na eni strani in urejanje vinogradov v močno peščenih tleh (nad 60 % peska). Za oba načina so glavni pogoj naravne danosti, ki jih na primer v Sloveniji ni – ravninske lege vinogradov ali peščena prst.

Končno so tu še administrativni ukrepi, kamor sodijo omejevanje trgovine s trtnimi rastlinami in razni carinski ukrepi.

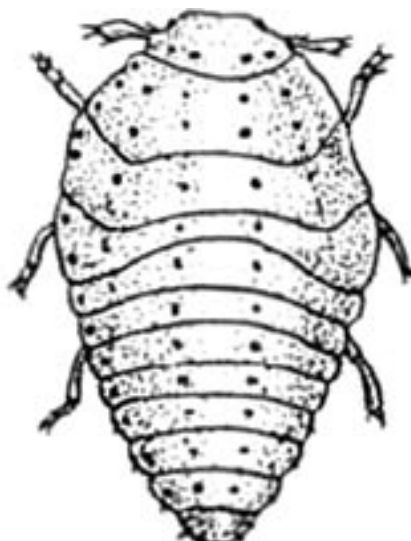
Vse metode so povezane z velikimi stroški. Razen zasajanja ameriških trt in njihovega cepljenja so jih povečini opustili, čeprav ponekod še vedno uporabljajo fizikalne metode. Za izvajanje vseh metod so v devetnajstem stoletju po prizadetih deželah organizirali državno pomoč.

Trtna uš na Kranjskem

Na Kranjskem so trtno uš prvič zabeležili v začetku junija 1884. O tem je kranjski deželni odbor 10. junija prvi obvestil Rihard Dolenc, ki je novico prejel od učitelja v Veliki Dolini Florjana

Rosmana.²³ O zadevi je obvestil Deželno vlado v Ljubljani, o tem pa so 18. junija pisale tudi Novice.²⁴ Deželno vlado v Ljubljani je obvestilo tudi okrajno glavarstvo v Krškem.²⁵

Dolenc je takoj nato poslal še eno pismo, kjer je na prošnjo kranjskega deželnega odbora opisal, kaj bi bilo priporočljivo storiti glede trtne uši. Na kratko je povzel postopek izkrčitve vinograda, nato pa še dodal, da bi bilo priporočljivo, potem ko so trte že izkopyane in sežgane, tla, v katerih je trta rasla, prepojiti z »žveplenim ogljencem«. Takoj nato je dodal, da je izredno težko uničiti prav vse žuželke, saj da je dovolj že, da se jih ohrani le nekaj v kaki grudi zemlje. Ob tem je opomnil še na dejstvo, da so bližnji vinogradi na Štajerskem in Hrvaškem stalen vir novih okužb; tudi če bi se zatrla ta izbruh, bi sledil naslednji. Edino rešitev je videl v zasajanju vinogradov z odpornimi amerišskimi sortami, ki bi se jih cepilo z evropskimi cepiči, saj same ameriške trte ne rodijo grozdja ali pa dajejo vino slabega okusa. Hkrati je predlagal, da bi na Dolenjskem naredili posebno ustanovo, ki bi skrbela za vzrejo ameriških trt. Posebej je poudaril, da bi ta ustanova morala biti prav na Dolenjskem.²⁶

Podzemna oblika trtne uši

²³ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4205/1884.

²⁴ Andrej Črnič, *Trtna uš na Kranjskem*, Diplomaska naloga, Ljubljana 2001, str. 22.

²⁵ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4459/1884.

²⁶ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4657/1884.

Poljedelsko ministrstvo na Dunaju je na poročila o trtni uši odgovorilo z ukazom o pregledu vseh vinogradov na območju občine Velika Dolina.²⁷ Skupino, ki je preiskovala razširjenost okužbe na Dolenjskem, so sestavljali strokovnjaki, in sicer adjunkt vinogradniške šole v Mariboru J. Hansel, tajnik Kranjske kmetijske družbe Gustav Pirc, dr. J. Namroš in Anton Ogulin. Za njihovo nalogo je poljedelsko ministrstvo na Dunaju nakazalo 1000 gld.²⁸ V obvestilu o tej zadevi kranjskemu deželnemu odboru je Deželna vlada v Ljubljani dodala še, da jo je okrajno glavarstvo Krško v zadnjem poročilu z dne 30. junija obvestilo, da je bila trtna uš potrjena tudi v občini Sveti Križ.²⁹ Zapisali so še, da Hansel meni, da odkrita nahajališča trtna uši ne dopuščajo nobenega dvoma več, da je uš napadla celotno vinogradniško območje na desnem bregu Krke – od bližine Kostanjevice do izliva Krke v Savo, ob desnem bregu Save pa vse do Bregane.³⁰ Zato so opustili pregledovanje vinogradov okrog Velike Doline, ki naj bi bila že od vseh strani obdana z okuženimi parcelami in se osredotočili na omenjeno območje ob Krki, od Kostanjevice navzdol.

Poljedelsko ministrstvo na Dunaju je s taistim odlokom, ki je ukazoval pregledovanje območja Velike Doline, ukazalo tudi, naj se ustanovi deželna komisija za zadeve trtna uši.³¹

Novomeško komisijo za ugotavljanje trtna uši je, tako kot pozneje deželno komisijo, ustanovila Deželna vlada v Ljubljani in ji je tudi odgovarjala. Filokserne komisije, kot so jih takrat imenovali, vsaj tiste deželne, niso sodile v pristojnost kranjskega deželnega zbora in odbora. Situacija je bila torej precej zanimiva. Komisija je bila strokovno posvetovalno telo deželne vlade, torej del državne uprave, vendar je dejansko komisija dajala smernice za reševanje problemov na deželni ravni. Stališča, ki jih je zavzemala, je kranjski deželni zbor zelo zvesto sprejemal. Po drugi strani jim je poljedelsko ministrstvo na Dunaju večkrat oporekalo ali pa jih zavračalo. Konec koncev to niti ni bilo tako presenetljivo, saj sta bila pomembna člana deželne komisije Rihard Dolenc in Josip Vošnjak, ki sta se v svojih pogledih ujemala in večkrat s svojimi predlogi dajala ton sklepom komisije.

Na Dunaju se je pod okriljem poljedelskega ministrstva sestajala centralna filokserna komisija, ki jo je skliceval poljedelski minister.³² Vloga in sestava teh komisij je bila nato tudi zakonsko določena; najprej z odlokom dunajskega minis-

trstva za poljedelstvo,³³ leta 1885 pa še z zakonom,³⁴ ki je ustanovitev filoksernih komisij postavil kot obvezo, poleg deželne pa je predvidel tudi okrajne in podmetne (lokalne).³⁵ Lokalne komisije so zbirale vse podatke s terena in jih pošiljale na Deželno vlado v Ljubljani. Le-ta jih je nato v dopisih posredovala kranjskemu deželnemu odboru. Lokalnim komisijam so predsedovali župani, člani pa so bili nekateri (uglednejši) posestniki.

Deželno filokserno komisijo so sestavljali: načeljujoči deželni predsednik, tajnik Kranjske kmetijske družbe, stalni izvedenec o zadevah trtna uši, dva posestnika vinogradov, med svojimi člani pa je morala imeti tudi predstavnika kranjskega deželnega odbora. Na to mesto so že avgusta 1884 predlagali dr. Josipa Vošnjaka, ki se je že od 1880. s tem problemom ukvarjal kot deželni odbornik.³⁶ Vošnjak je v spisih kranjskega deželnega odbora v veliki meri naveden kot poročevalec. Zato se mi zdi še toliko bolj zanimivo, da te teme sploh ni omenil v svojih Spominih.³⁷ Morda se mu je zdelo, da je ta tema bolj stvar strokovne literature in ne memoaristike – konec koncev je bil tudi avtor *Umnega kletarstva*.

Značilen za ta čas je tudi sklep XIII. seje deželnega zbora z dne 17. oktobra 1884. Pod točko 7 dnevnega reda je kranjski deželni zbor predlog Riharda Dolenca, da bi se začelo na Dolenjskem zasajati »amerikanke«, zgolj vzel na znanje, saj si stroka v tistem trenutku še ni bila edina, ali so ameriške trte res odporne na trtno uš.³⁸

Tudi pozneje, ko je obnova z ameriški trtami že bila v teku, se v jeziku dokumentov obdrži

²⁷ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4843/1884.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam. Gre za ministrski odlok z dne 26. junija 1884, št. 8315.

³² AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 1956/1883.

³³ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 5663/1884.

³⁴ Andrej Črnič, *Trtna uš na Kranjskem*, Diplomatska naloga, Ljubljana 2001, str. 23.

³⁵ Prav tam.

³⁶ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 5663/1884.

³⁷ Josip Vošnjak, *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana 1982.

³⁸ *Obpravnavne deželnega zbora kranjskega*, zvezek 24, str. 249–250.

izrazje, ki bi se ga moglo razumeti kot ostanek prvotnega nezaupanja. Ameriške trsnice in matičnjake imenujejo poskusne: »*Versuchsanlagen*« in »*Versuchsweingärten*«.

Pomoč Kranjski je poljedelsko ministrstvo na Dunaju zasnovalo tako, da se je deloma oprlo na Štajersko, ki je imela nekaj izkušenj pri reševanju krize. Tako je bila na primer v Brežicah že zasajena državna trsnica in od tam so nameravali dobiti del potrebnih trt za »poskusni vinograd« na Kranjskem. Za ureditev trsnice je bil izbran krški okraj.³⁹

Ob tem je poljedelski minister nastavljal še posebnega »*tehničnega vodjo del proti trtni uši za Kranjsko in Štajersko*« Karla Reichla, ki so ga poklicali iz pokoja.⁴⁰ Njegov sedež je postalo Krško in on je bil pravzaprav zadolžen za zbiranje podatkov s terena. Letna poročila o razširjenosti trtne uši v deželi je pošiljal Deželni vladi v Ljubljani, ta pa je potem pošiljala prepise na kranjski deželni odbor.

Tako se je začela izgrajevati mreža za zbiranje podatkov, ki je bila neodvisna od Kranjske kmetijske družbe oziroma njenih podružnic.

Deželna vlada v Ljubljani je menila, da si je pri delih v poskusnem vinogradu v Brežicah in načrtovanem vinogradu v krškem okraju priporočljivo pridobiti nasvet izvedenca s slapske šole.⁴¹ Kranjski deželni odbor je v odgovoru za to delo predlagal Riharda Dolenca, vendar pa je medtem pri Deželni vladi v Ljubljani očitno prišlo do spremembe stališča, saj z Dolencem niso navezali stika.⁴²

Pozneje je prihajalo do razhajanj med strokovnimi mnenji Riharda Dolenca, ki se je zavzemal za čim hitrejše uvajanje ameriških trt, in Karla Reichla, ki je bil tehnični vodja del proti trtni uši. Med ta dela so spadale tudi izkrčitve okuženih vinogradov (*Rodungsverfahren*). Prav za te ukrepe je zakon iz leta 1875⁴³ predvideval odškodnine za vinogradnike. V brežiškem okraju so proti trtni uši nastopali z iztrebljanjem celotnih okuženih vinogradov,⁴⁴ kar je moralo biti povezano s precejšnjimi stroški.

Leta 1887 najdemo Dolenčevo pismo, ki v njem nejevoljno odgovarja kranjskemu deželnemu odboru glede predvidenih korakov pri pomoči prizadetim vinogradnikom:

»*Prepokorno podbileženo vodstvo nima k obedem kaj omeniti oziroma nasvetovati, kajti dokler bodo možje alla Reichel v višjih krogih 'Sachverständige' ne zadostijo vsi istinito strokovnjaški nazori nič.*«⁴⁵

V tem primeru je šlo za pridobitev ameriških trt z Ogrskega, kar pa dejansko ni bilo mogoče, saj je to marca 1880 prepovedal ministrski ukaz.⁴⁶ Poljedelski minister je ob potrditvi pojava trtne uši v skladu z zakonom o ukrepih zoper trtno uš iz leta 1875⁴⁷ izdal prepoved trgovanja s trtami, kar naj bi preprečilo širjenje okužbe. Te prepovedi so odredili povsod, kjer so opazili okužbo. Bolj problematično pa je bilo, da so te prepovedi ostajale v veljavi tako dolgo. Na Kranjskem so tako povsem zavrle prizadevanja za uvedbo ameriških trt.

Očitno je prišlo do razhajanja v stališčih glede možnih ukrepov. Kranjski deželni odbor je stopil v akcijo, da bi na Kranjskem čim prej zasadili poskusne trsnice »amerikank«. V dopisu na Deželno vlado v Ljubljani iz julija 1885 se omenjajo dvajsetletne izkušnje iz Francije, ki da so pokazale, da je edino učinkovito orožje v boju proti *Phylloxeri* zasajanje vinogradov z ameriškimi sortami. V dopisu so zapisali, da bi bilo zato najbolj smotno v prizadetih občinah urediti trsnice ameriških trt, hkrati pa vprašali Deželno vlado v Ljubljani, če so kje le-te že uredili in koliko trt bi se moglo iz njih pridobiti naslednje leto. Deželno vlado so tudi obvestili, da nameravajo na prihodnjem zasedanju deželnega zbora predlagati delitev podpor za vinogradnike, ki bodo zasadili svoje vinograde z ameriškimi trtami.⁴⁸

V letu 1885 je med deželnimi odborniki dozorela odločitev, da se deželna sadjarska in vinarška šola iz Vipavske doline preseli na Dolenjsko.

³⁹ Omenjena v spisu AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 1580/1885.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Prav tam.

⁴² AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4567/1885. Dolenc odgovarja deželnemu odboru, da ga deželna vlada glede omenjene zadeve še ni kontaktirala.

⁴³ RGB, 1875/61 (3. april 1875).

⁴⁴ Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 27, str. 52.

⁴⁵ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 3100/1887.

⁴⁶ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 2531/1887. RGB, 1880/29 (16. marec 1880).

⁴⁷ RGB, 1875/61 (3. april 1875).

⁴⁸ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4343/1885.

Kdaj natančno se je to zgodilo, nisem uspel ugotoviti, saj pri zadevi *trtna uš* niso odložili nobenega spisa v zvezi s tem sklepom. Če bi želel najti točen datum te odločitve, bi moral pregledati stenografske zapisnike sej kranjskega deželnega odbora za to leto. Nameravana selitev šole se omenja v spisu AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 6023/1885, kjer dr. Vošnjak predlaga, da dežela sama nabavi ameriške trte. Tu je v besedilu uradnega predloga zapisana misel, ki razkrije že omenjeno nasprotje v stališčih glede ukrepov: »*Vinogradstvo se bo dalo le rešiti, ako se sčasoma vsi vinogradi zasade z ameriški-trtami. Sicer bi morala vlada nekaj storiti, a predno bo ona prišla do potrebnih sklepov, bodo lahko že vsi vinogradi pokončani.*«⁴⁹

Omenjeni spis je obravnaval ponudbo Ivana Geršaka iz Ormoža, ki je bil lastnik enega redkih nasadov ameriške samorodnice *york madeira*. Težava je bila, kako Deželno vlado v Ljubljani prepričati za sodelovanje pri nakupu. Vošnjak je menil, da bi vlada v Ljubljani sodelovala, če bi kranjski deželni zbor bil pripravljen nakazati določeno vsoto za nakup. Zato je predlagal, naj Geršakovo ponudbo oceni Rihard Dolenc in če bo sorto odobril, naj si gre ogledat Geršakov vinograd.

Dolenc je sorto ocenil kot odporno proti trtni uši, strinjal pa se je tudi z Vošnjakom, da je primerna za (prvo) obnovo na Dolenjskem, saj je šlo za samorodnico, ki je ni bilo potrebno cepiti. Kot taka naj bi bila privlačna za dolenjskega kmetu, ki bi mu prihranila trud zahtevnega cepljenja. Vendar je Dolenc nato dodal še, da samorodnice v resnici niso prava, se pravi dolgoročna rešitev, saj dajejo vino slabše kakovosti. Edino cepljene trte dajejo kakovostno vino, ki je tudi tržno zanimivo.⁵⁰

York madeiro je Dolenc torej podprl, hkrati pa je kranjskemu deželnemu odboru predstavil tudi novico o obstoju državne vinogradniške poskusne postaje (*štacije*) na Ogrskem in ocenil, da bi si bilo vredno ogledati tudi tamkajšnje nasade.⁵¹ Kranjski deželni odbor se je strinjal in Dolenčevo potovanje se je precej raztegnilo.

Dolenc je o svoji poti obsežno poročal. Madžarska poskusna postaja je takrat obstajala že polni dve leti in je dala mnoge poučne izkušnje. Med drugim je Dolenc na Ogrskem spremenil svoje mnenje o sorti *york madeira*, saj so tamkajšnje izkušnje kazale, da je le delno odporna na nadležnega škodljivca.

Madžari so poskuse z »amerikankami« zastavili širokopotezno. Iz Francije so kupili za »42.000 Forintov a. v.« sadik, od tega so jih Hrvatoma odstopili 200.000, poroča Dolenc.⁵² V dveh letih jih je poskusna postaja v Kecskemétu stala »9606 for., 42,5 kr. a. v.«⁵³

»*Gospod Koritsánszky*⁵⁴ me je sploh v dobrem zaupanju, kater sem do ameriških trt gojil močno doflegmiral; v še večji meri storil je to pa gospod Dr. Horvat Geza v Pešti.«, pravi Dolenc. Rezultati poskusnih postaj na Ogrskem so pokazali, da je le sorta *solonis* popolnoma odporna na trtno uš, pri tem pa je treba upoštevati še kemično in fizično zgradbo prsti ter podnebne pogoje.⁵⁵

Po tem poročilu je padla odločitev, da se opusti načrtovani nakup samorodnice *york madeira*, ker da bo Kranjska rajši kupila sorti *vitis riparia sauvage* in *vitis solonis rupestris*.⁵⁶

Kljub temu so pozneje dosti zasajali tudi sorto *york madeira*. V mnogih primerih so namreč delali poskuse s kombiniranjem; del vinograda so zasadili s sortami, ki jih je bilo potrebno cepiti, del pa s samorodnicami, ki se jih je le zasadilo in nato obrezovalo. Pri masovni vzgoji plemenitih cepljenk predstavlja ozko grlo prav cepljenje podlag, saj izkušenih cepilcev vedno primanjkuje. Od slednjih pa je odvisen uspeh cepljenja, t. j. koliko cepljenk se dejansko »prime«. Danes si v trsnicah pri tej zagati pomagajo s cepilnimi stroji, ki so bili sicer že takrat na razpolago, a so bili zelo dragi.

V letu 1885 so kupili parcelo v Kostanjevici. Poljedelsko ministrstvo na Dunaju jo je najelo od verskega sklada in začelo graditi prvo državno trsnico na Kranjskem.⁵⁷ Zadnji pomemben sklep za to leto je bila odločitev deželnega zbora za oblikovanje deželne filokserne komisije za Kranjsko.⁵⁸

⁴⁹ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 6023/1885.

⁵⁰ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 6172/1885.

⁵¹ Prav tam.

⁵² AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 7067/1885.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Vodja postaje v Kecskemétu.

⁵⁵ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 7067/1885.

⁵⁶ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 7977/1885.

⁵⁷ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 7242/1885.

Leto 1886 je prineslo dve novosti: deželna sadjarska in vinogradniška šola se je s Slapa preselila na Grm pri Novem mestu, deželni zbor pa je sprejel zakon, da se tretjina odškodnin za ukrepe proti trtni uši prenese na deželo, kar je po zakonu z dne 27. junija 1885 pomenilo, da drugo tretjino prispeva Dunaj. Preostala tretjina se je seveda še naprej izplačevala po starem postopku. § 1 novele zakona o trtni uši je določal sledeče:

»Zaukazati, kako po §u 5 postave od 3. aprila 1875 (Drž. zak. št. 61) dopuščeno naredbo v zator trtne (vinogradske) uši pridržuje se političnemu deželnemu oblastvu, katero naj pri tem – dovprašavši svoj strokovni svet, ki mu je v rečeh trtne uši (§ 9) pridani, – v porazumu z deželnim odborom postopa; kadar se porazum z deželnim odborom ne doseže, tedaj razloča stvar minister poljedelstva.

Takšna naredba, katera edino ali pretežno meri na to, da se ohrani donosnost vinogradov, katerih se je trtna uš lotila, a ne meri ob enem na to, da bi se ta bolezen z njih odpravila, ni more biti predmet prej omenjenega zaukazovanja; taka naredba je mariveč prepuščena posestniku samemu, ako mu se vzvidi uporabiti jo, a on pri tem ne sme nikakor delati proti prepovedim izvoza, izdanim v zmislu § 1 ali 4 postave od 3. aprila 1875 za to, da ne bi se vinogradska uš dalje širila.»⁵⁹

Prvi odstavek se nanaša na ukaz za uničenje vinograda, ki ga je bilo ob določenih pogojih dolžno izdati deželno oblastvo, torej v primeru kranjska Deželna vlada v Ljubljani.

Drugi odstavek govori o ukrepih, katerih cilj ni uničenje trtne uši, ampak ohranjanje rodnosti vinogradov kljub prisotni uši. Sèm se umešča tudi zasaditev ameriških trt, ki pa je bila odvisna od svobodne izbire posameznega vinogradnika. Videti je, da je bila država varčna ob napačnem trenutku.

Pri tem naj poudarim, da se je vinogradnik lahko brez ovir odločil za drago obnovo vinograda z ameriški trtami, vendar v tem primeru ni bil upravičen do nikakršne gmotne podpore s strani države. Ameriške trte tudi ni mogel uvažati z območij, ki so bila razglašena za okužena, saj je tam veljala prepoved izvoza trt, torej karantena. Hkrati so bila to območja, kjer so se urejale trsnice, ki so masovno vzgajale ameriške sadike in jih ponujale po nizki ceni. Za kršenje teh uredb je

bila že z zakonom iz leta 1875 predvidena visoka denarna kazen.⁶⁰

Na neoporečnih območjih so se nahajali redki vinogradi zasebnikov, ki so ponujali sadike in ključe⁶¹ po visokih cenah; njihove trte so bile po črki zakona pač »čiste«. Od kod so dobili te sadike za svoje nasade, nam namigne vsestranski Rihard Dolenc v svojem članku iz Bleiweisovih Novic. Tam je zapisal: »/.../ imajo Ogri uže velikanske zavode, v katerih amerikanske trte skušajo, pomnožujejo, cepijo in tako dalje. Pri nas pa se je začelo še le seme ameriškkih trt, katero je pa skoro čisto nekaljivo, uvažati /.../.«⁶²

Šola na Slapu je leta 1885 zaključila tekoče šolsko leto, medtem pa je vodstvo že urejalo zadeve za prenos. Na Grmu so kupili posestvo in graščino,⁶³ kjer so jeseni že začeli s poukom. Ob koncu tega leta so se začela prizadevanja glede nakupa trt za šolski vinograd.⁶⁴ Slednji je imel nalogo matičnjaka v lasti dežele, ki tako, kar zadeva podeljevanje sadik in ključev, ni bila več popolnoma odvisna od Deželne vlade v Ljubljani in poljedelskega ministrstva na Dunaju.

Če so glede prenosa vinogradniške šole pri zadevi trtna uš odložili le dva spisa, pa je glede sprejema deželnega zakona o plačevanju odškodnin vinogradnikom preteklo precej več črnila. Poljedelsko ministrstvo na Dunaju je januarja 1886 prek Deželne vlade v Ljubljani prosilo kranjski deželni odbor, da se izjasni, ali deželni zaklad, kot je to omogočala novela zakona, lahko prevzame tretjino odškodnin za ukrepe proti trtni uši. V kranjskem deželnem odboru so menili, da je takšno določilo nepotrebno, saj se takrat za zaustavitev trtne uši nikjer več ni iztrebljalo vinogradov.⁶⁵ Taki ukrepi so bili očitno predragi in neuspešni. Kranjski deželni odbor je zato ocenil, da bi moral v primerih, ko pride do od-

⁵⁸ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 8063/1885.

⁵⁹ RGB, 1885/3 (27. junij 1885).

⁶⁰ RGB, 1875/61 (3. april 1875), § 17.

⁶¹ Ključi so enoletne rozge trte, dolge približno 25 do 40 cm, debeline od 6 do 12 mm, ki jih uporabljamo za vegetativno razmnoževanje trt. Povzeto po: Tit Doberšek, Vinogradništvo, DZS, Ljubljana 1978.

⁶² Novice gospodarske, obrtniške in narodne. List 46, 12. november 1884, str. 363–364.

⁶³ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 5805/1886.

⁶⁴ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 7732/1886.

⁶⁵ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 581/1886.

loka o uničenju vinograda, po posvetu s svojimi strokovnjaki, npr. z deželne šole na Slapu, sam podati dovoljenje. Deželni vladi v Ljubljani so odpisali, da pritrdijo »pogojno in s pridržkom, da dež. zbor pritrdi«. ⁶⁶

Odgovor Deželne vlade v Ljubljani je prispel marca in je kranjski deželni odbor opozoril, da deželna sadjarska in vinorejska šola ni pristojna za odločanje o primernosti iztrebljanja vinogradov. Svoje stališče so podprli s sklicevanjem na zakone v zvezi s trtno ušjo; odločanje o uničenju vinogradov – so zapisali – je v izključni pristojnosti deželnega oblastva in njegovega strokovnega telesa, t. j. deželne filokserne komisije. Kranjski deželni odbor je nato odgovoril, da bo predložil zadevo v odločanje deželnemu zboru. ⁶⁷

Kranjski deželni zbor je potem na svoji četrti seji 7. decembra 1887 sprejel sklep, ki je dovoljeval plačilo tretjine odškodnin iz deželnega zaklada. Pri tem so govorniki poudarili, da dežela tako ali tako ne bo trpela denarne škode, ker se vinogradi nikjer več ne iztrebijo zaradi trtne uši. ⁶⁸

Zakon je bil torej sprejet, ni pa bil funkcionalen. Pri tem je bilo v razpravi in tudi v prilogi k poročilu izrecno rečeno, da se o zadevi odloča na vztrajanje poljedelskega ministrstva na Dunaju. ⁶⁹ Ta ukrep bi bil smiseln trinajst let poprej, če bi se poskusilo vpeljati za davkoplačevalce ugodnejši način poravnavanja škode, ki so jo povzročila iztrebljanja vinogradov. Kakorkoli, kranjski kmetje so imeli srečo, da se je trtna uš v deželo zanesla razmeroma pozno, saj se je uničevanje vinogradov takrat že opustilo. Kranjskim vinogradnikom, ki jih trtna uš še ni prizadela, je bilo tako prizanešeno, saj so se ognili dodatnim denarnim obremenitvam, ki bi jih k zemljiškemu davku prispeval dodatek za kritje stroškov odškodnin, predviden v zakonu o trtni uši iz leta 1875. Ugodnost je seveda trajala le do neizogibnega trenutka, ko se je trtna uš razširila tudi k prej neprizadetim. Takrat so se vinogradniki iznenada hočeš nočeš morali soočiti z velikimi stroški kulturnih postopkov ali pa obnove z ameriškimi trtami.

Ko je bilo plačevanje tretjine odškodnin vinogradnikom, ki so jim po ukazu Deželne vlade v Ljubljani uničili vinograde, da bi tako zatrli trtno uš, v deželnem zboru sprejeto, je poljedelsko ministrstvo na Dunaju poslalo odlok, s katerim je natančneje pojasnilo določila zakona iz leta 1885, ⁷⁰ kot je bilo v tem zakonu tudi predvide-

no. ⁷¹ Ministrski odlok je natančno opredeljeval, kaj vse se mora upoštevati pri odmeri odškodnine: od stopnje poškodovanosti vinograda zaradi trtne uši pred uničenjem do ugodnosti lege zemljišča in kakovosti prsti. Namen teh določil so bile višje odškodnine za vinograde z večjim in kakovostnejšim donosom. Odškodnina se je izplačevala za škodo, ki jo je vinogradniku povzročil ukrep izkrčitve vinograda.

Kot sem zapisal že zgoraj: veliko papirja za malo koristi! Ukrepi izkrčenja se niso več izvajali, so pa imeli vsaj sprejeto zakonodajo, kako bi se moralo ukrepati, če bi se.

Ameriški vinogradi in trsnice

Vinarska, sadjarska in kmetijska šola Grm je odprla svoja vrata septembra 1886, prizadevanja za ureditev ameriškega vinograda pa so se začela tisto zimo. Za lasten matičnjak je bilo seveda potrebno dobiti sadike »amerikank«, ki pa so bile v avstrijskem delu monarhije redke. Čas je tekel in dlje ko je trajalo, da se začne z urejanjem matičnjaka, dlje so vinogradniki ostajali brez edine prave pomoči. Težava je bila tem večja, ker je potrebno kar nekaj časa, preden je nov nasad sposoben dati prve ključke za oddajo.

Naj tu na kratko opišem postopek vzgoje v matičnjaku. Sadike v matičnjakih se prvo leto puščajo prosto rasti, brez obrezovanja; da razvijejo les. V drugem letu se začne vzgoja rastline, za katero poznamo dve metodi: na glavič in na reznike. Pri vzgoji na glavič se pri rezi odgrne trs do koreninskega vratu in poreže mladike na kratko, na slepo oko. Tako se dobijo močne mladike, ki poženejo iz trte na isti višini. Ista rez se ponovi v tretjem in četrtem letu. S tem se zagotovi podlaga za razvoj glaviča, na katerem se vsako leto reže rozge na kratko, pri čemer se glavič dokončno formira. Pri postopku na reznike se glavič vzgaja 20 do 30 cm nad zemljo. ⁷²

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 2170/1886.

⁶⁸ Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 27, s. 53.

⁶⁹ Prav tam, s. 53 in priloga 34, str. 264.

⁷⁰ RGB, 1885/3 (27. junij 1885).

⁷¹ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 5890/1888.

⁷² Svoje vinogradniško znanje dolgujem knjigi: Tit Doberšek, Vinogradništvo, DZS, Ljubljana 1978, str. 166–172.

Odrezane rozge se imenujejo ključi. Te nato cepimo s cepiči plemenitih trt. V devetnajstem stoletju so kombinirali oddajo necepljenih ključev in sadik cepljenk. V prvem primeru so morali vinogradniki, če niso zasadili samorodnic, trte sami cepiti. To je pomenilo dodatno komplikacijo, saj je cepljenje precej zahtevno delo. V ta namen so organizirali t. i. tečaje plemenitenja (*Veredlungskursen*). Z njimi so po posameznih območjih usposabljali cepilce, ki so svoje znanje prenašali naprej ter obenem cepili trte svojim sosedom.

Trsnica je prostor, kjer cepljene sadike vzgajamo, da poženejo korenine. To se doseže tako, da cepljenke pod kotom vložimo v jarke, kjer jih cele zasujemo z več plastmi različnega materiala. V trsnico se vlaga od srede aprila do prvih dni maja, pridelek pa se izkoplje jeseni, takoj ko odpade listje in pred zmrzaljo. Danes se trte običajno ne sadijo jeseni, čeprav je tudi to možno. Zato se cepljenke do pomladi hranijo v mivki ali drobnem pesku.⁷³

Zadnje mesece leta 1886 in v začetku 1887. je Rihard Dolenc poskušal zagotoviti sadike za ureditev matičnjaka v novi deželni šoli na Grmu. S pomočjo njegove korespondence z deželnim odborom lahko sledimo urejanju te zadeve, ugotovimo pa tudi težave, ki so jih pri tem imeli. Deželni zbor in odbor sta bolj ali manj zaupala Dolenčevi strokovni sodbi in si prizadevala, da bi njegove zamisli uresničili. Po drugi strani so prizadevanja za ureditev nasada na Grmu nalezla na gluha ušesa na dunajskem ministrstvu za poljedelstvo in posledično tudi pri Deželni vladi v Ljubljani. V svojem pismu se Rihard Dolenc novembra 1886 pritožuje deželnemu odboru v Ljubljani, da je plemeniti gospod Pretis, »načelnik filokserne agende v visokem c. kr. kmetijskem ministerstvu (na Dunaju) /.../ popolnoma nasproten ameriškim trtam.«⁷⁴

Potrebne sadike so nameravali pridobiti iz ogrskih trsnic, ki so letno pridelale velike količine ključev. Po nasvetu Riharda Dolenca in sklepih kranjske deželne filokserne komisije je kranjski deželni zbor januarja 1887 sklenil, da v tekočem letu pridobijo 200.000 »amerikanskih ključev«.⁷⁵ Edina ovira je bila, da so bili v veljavi karantenski ukrepi za kraljevino Ogrsko in je bilo torej od tam nemogoče uvažati sadike na Kranjsko. Zato je ljubljanski deželni zbor naslovil prošnjo na Deželno vlado v Ljubljani, da izposluje spregled prepovedi uvoza na Dunaju.⁷⁶

V svojem odgovoru na prejeti zapisnik kranjske filokserne komisije je poljedelsko ministrstvo na Dunaju prošnje gladko zavrnilo s pojasnilom, da občina Grm velja za neokuženo (*reblausrein*) in se zaradi nevarnosti vnosa trtne uši ne dovoli uvoza »amerikank«.⁷⁷ Pobude deželne filokserne komisije in deželnega zbora za razširitev državne trsnice v Kostanjevici in za brezplačno delitev ključev ter sadik vinogradnikom so v istem dopisu zavrnilo s sledečim pojasnilom:

»/.../ es sich /.../ nicht darum handelt, durch unentgeltlichen Abgabe Propaganda für die fraglichen Reben zu machen, sondern nur darum, den Weingartenbesitzern die Möglichkeit nicht zu verschließen, neben den in den ärarischen Pflanzstätten im Zuge befindlichen Versuchen auch selbstständig nach Kraft und Lust die Eignung der Reben für seine speziellen Verhältnisse zu erproben.«⁷⁸

Kostanjevica torej v očeh poljedelskega ministrstva na Dunaju ni bila vir ameriških ključev za obnovo vinogradov v deželi, ampak naj bi predvsem omogočala zasebne preizkuse ameriških trt. Zaradi tega je bilo po mnenju dunajskega poljedelskega ministrstva bolj priporočljivo, da se ne vzgaja prevelikih količin ključev.⁷⁹

Konec leta 1886 so prispele na deželni odbor naslovljene prošnje za podelitev ključev in ureditev ameriških nasadov, ki so jih poslala županstva dolenjskih občin Sveti Križ, Cerklje, Velika Dolina, Kostanjevica, Šentjernej in Semič.⁸⁰ V nekaterih od teh občin še niso opazili trtne uši, ko so bile te prošnje oddane. Župani so se hoteli pripraviti na neizbežno in imeti ameriške trte v svojih občinah še pred izbruhom bolezni. Toda tudi za njih je veljalo isto pravilo: dokler trtna uš ni potrjena, se ne bo tvegalo z ameriški sadikami.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 7723/1886.

⁷⁵ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 540/1887. Zapisnik sklepov X. seje deželnega zbora 12. januarja 1887.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4113/1887.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 540/1887.

Leta 1887 je tako kranjski deželni nasad dobil le 14.000 ključev, ki jih je Dolenc naročil pri Ivanu Geršaku.⁸¹

Kranjska je od poljedelskega ministrstva na Dunaju dobila po odloku z dne 29. marca 1887 še 12.000 ključev *riparije* in 5.000 ključev *solo-nis*, ki jih je moralo glavarstvo v Krškem po 1.000 od vsake sorte oddati državni trsnici v Kostanjevici, ostale pa razdeliti med vinogradnike, ki bi želeli delati »kulturne poskuse«. Hkrati se je iz trsnice v Brežicah glavarstvu v Krškem oddalo še dodatnih 4.000 ključev *riparije* in 3.000 ključev *york madeire*. 1.000 ključev slednje se je moralo oddati Kostanjevici, ostali pa so bili namenjeni vinogradnikom.⁸²

Vinogradniki so morali za državne ključve ameriških trt brez izjem plačati po 10 gld za tisoč kosov. Če pa vendarle ne bi podelili vseh ključev, so ostanek predvideli za oddajo v kostanjeviško trsnico. O uspehu razdeljevanja naj bi na Dunaj poročal Reichel.⁸³ Vsega skupaj je na Kranjsko prišlo 24.000 ključev, od tega jih je Kostanjevica dobila 3.000.

Zakonodaja

Pomemben vidik obravnavane teme so avstro-ogrske zakonske uredbe glede trtne uši. Predstavljajo okvir, v katerem so delovale državne in deželne institucije. V primeru Kranjske je zakonodaja precej dolgo ustavljala večino pobud, ki so prišle z deželne strani. Šele v začetku devetdesetih let devetnajstega stoletja je Dunaj vpeljal zakonske spremembe, ki so omogočale svobodnejšo trgovino s trtami in vpeljavo večjih količin ameriških sort na Kranjsko.

Toda avstrijska vlada v svojih stališčih ni bila osamljena. Tudi ostale države so pri boju proti trtni uši stavile večino svojih prizadevanj na poskuse zaustavljanja širitve okužb. Temu je botrovala predvsem stroka, ki ni jasno ovrgla upanja, da je trtno uš mogoče zaustaviti s karantenskimi ukrepi.

Mednarodno politiko na področju zatiranja trtne uši sta določali dve mednarodni konvenciji, ki ju je podpisala tudi Avstro-Ogrska. Njuna določila kažejo način razmišljanja takratnih evropskih vlad.

Mednarodni dogovori

Prvi mednarodni dogovor, h kateremu so pristopile Nemčija, Francija, Portugalska in Švica, je bil podpisan **17. septembra 1878 v Bernu**.⁸⁴ Avstrijski cesar ga je ratificiral 17. decembra 1879, potrdila o ratifikaciji pa so si države podpisnice izmenjale 31. decembra. Pogodba je stopila v veljavo petnajst dni po izmenjavi potrdil.

Podpisnice so se dogovorile, da bodo dopolnile svojo zakonodajo v smeri zagotavljanja skupnega varstva pred širjenjem trtne uši. Posebej naj bi se pazilo na vinograde, brajde ipd. Dogovorili so se tudi okrog določanja meja okuženih zemljišč v posameznih državah. Sklenili so urediti prevoz trtnih sadik, trtnih odpadkov in izdelkov, torej vsega, kar bi moglo prenašati trtno uš. V to kategorijo so spadale tudi vrtnne rastline in grmičje z okuženih območij. Zadnji sklop določil je opredeljeval načine transporta trtnih materialov, ki naj bi bili varni.⁸⁵

»Vino, namizno grozdje brez listja in trtnih delov, vinski pečki ali pelki /.../«⁸⁶ so ostali v prostem prometu. Te stvari so morale biti po členu 3 opremljene s posebnimi potrdili, ki so morala izkazovati poreklo pošiljke. Jasno je moralo biti označeno, da prihaja iz neokuženega kraja in da v izvorno območje pred nedavnim ni bilo kakšnega sumljivega izvoza.

»Grmičje in druge pridelke sadišč, vrtov, rastlinarnic in oranžerij« je bilo v državo dovoljeno uvažati le preko posebnih carinskih uradov.

Izruvane trte in trtna suhljad so bili izločeni iz mednarodnega prometa. Trtne sadike so se mogle prevažati le z izrecnim dovoljenjem države in pod strogimi pogoji, ki so določali razkuževanje in hrambo trt. Potrebno jih je bilo zaviti v platno, »tako da ne more ni drobtina odpasti in da dopuščajo potrebno preiskovanje«.⁸⁷ Vse skupaj je

⁸¹ Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 27, priloga 33, s. 260. Spisa z obvestilom o nakupu pri Geršaku v gradivu Deželnega zbora in odbora za Kranjsko nisem našel. V Obravnava prav tako ni navedena nobena delovodniška številka, ko je beseda o tem nakupu.

⁸² AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 2510/1887.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ RGB, 1878/19 (17. september 1878).

⁸⁵ Prav tam, člen 2.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ RGB, 1878/19 (17. september 1878), § 3.

bilo potrebno dati še v trdno zaprte zaboje, ki so morali omogočati pregledovanje na carini.

Če kakšen transport ni ustrežal predpisom, so ga na carini morali zaustaviti in poslati nazaj. Če so našli trtno uš, ga je bilo potrebno nemudoma uničiti.

Poleg teh pravil so se države podpisnice zavezale, da se bodo medsebojno obveščale o sprejetih zakonih in ukazih zoper trtno uš. O sprejetih ukrepih naj bi izmenjavale poročila notranjih in obmejnih organov, ustanovljenih za boj proti uši. Enako naj bi izmenjevali poročila o širjenju trtne uši, pa tudi o novih spoznanjih s področja njenega zatiranja.

Vprašanja, ki bi se porodila glede izvajanja tega dogovora, bi reševali na mednarodni konferenci v Bernu. Tu je bilo predvideno tudi dogovarjanje glede sprememb dogovora, ki bi bile potrebne zaradi novih znanstvenih dognanj.

Temu dogovoru je sledil novi, sprejet 3. novembra 1881, ki je bil v Avstro-Ogrski ratificiran 19. aprila 1882.⁸⁸ Potrdila o ratifikaciji so izmenjali 29. aprila, s Portugalsko pa naknadno – 8. julija. V uvodu so zapisali, da pristopajo k novi pogodbi zaradi pritožb več podpisnic in zaradi sprememb več členov starega dogovora.

Povečini so določila ostala nespremenjena. Nekaj sprememb je bilo le glede stvari, ki so bile pripuščene v mednarodni promet ali pa so bile iz njega izvzete. So pa dodali nekaj novih določil in dodatek s pojasnili k nekaterim členom. Dodano je bilo na primer določilo, da je treba zemljišče, na katerem so izkrčili okuženi vinograd, po večkrat razkuževati in ga vsaj tri leta zapored skrbno pregledovati, da se zagotovi resnično uničenje uši. Šele nato se je lahko pridelke in material iz takega zemljišča prepustilo v mednarodni promet s potrdilom, da izvira iz kraja, kjer ni trtne uši. Natančneje so tudi določili stvari, o katerih so se bile podpisnice dolžne medsebojno obveščati.

Kot posebej zanimiv se mi zdi vredno omeniti zadnji odstavek 10. člena, ki pravi: »Države s pričujočim dogovorom zavezane ne bodo smele z državami ne pogodnicami postopati ugodneje nego z državami pogodnicami.«⁸⁹

Ta drugi dogovor je bil torej v veljavi, ko se je reševalo težave s trtno ušjo na Kranjskem. Vztra-

janje dunajske vlade na ukrepih, ki bi morali zagotoviti ustavitev širjenja trtne uši, tako postane bolj jasno. Po določitih trtni material in celó sadovi niso mogli biti predmet proste trgovine, če so izvirali z območij, ki jih je prizadela trtna uš. Če se je vinograd zasadil z ameriškimi trtami, se trtne uši seveda ni izkoreninilo; sadike, ključi, plodovi in kar je še ostalega, kar je bilo lahko predmet trgovine, pa so seveda padli pod strogo prepoved preprodaje, saj so bili očitni prenašalci trtne uši.

Kot zanimivost naj omenim še, da je po načelu pravne sukcesije mednarodna konvencija iz Berna ostala pri nas v veljavi vse do leta 2000. Šele takrat je namreč Republika Slovenija ratificirala mednarodno konvencijo o varstvu rastlin.⁹⁰ Konvencija, ki jo je davnega leta 1881 podpisala Avstro-Ogrska, je bila pravzaprav začetek mednarodnih dogovorov o varstvu rastlin. To je lepo razvidno iz sodobnega sporazuma, ki v XIV. členu našteva predhodnike, ki jih nadomešča:

»Mednarodna konvencija o ukrepih, ki jih je treba izvajati proti trtni uši *Phylloxera vastatrix*, podpisana 3. novembra 1881, dodatna konvencija, podpisana v Bernu, 15. aprila 1889, in Mednarodna konvencija o varstvu rastlin, podpisana v Rimu, 16. aprila 1929.«⁹¹

Zemljarina

Dotakniti se moram še pomembnega vidika avstro-ogrske zakonodaje – uredb o zemljiškem davku. Osnova na tem področju za zadnjo četrtino devetnajstega stoletja je bil zakon o zemljiškem davku⁹² iz leta 1869.⁹³ Zemljarini (*Grundsteuer*) so bile podvržene vse kmetijske površine, ki so tako ali drugače služile za gojenje pridelkov. Davka proste so bile razne nerodovitne površine, lahko pa so bile razglašene tudi za samo začasno davčno proste. V primeru naravnih nesreč, ki so zemljišče napravile začasno nerodovitno, so običajno odredili desetletno davčno prostost.⁹⁴

Sem bi seveda spadali tudi primeri pustošenja trtne uši, kljub temu pa je bil zakon očitno pre-

⁸⁸ RGB, 1881/105 (3. november 1881).

⁸⁹ RGB, 1881/105 (3. november 1881).

⁹⁰ Uradni list RS, 84/2000, 22. september 2000.

⁹¹ Prav tam.

⁹² Oziroma zemljarini, da uporabim slovenski termin tistega časa.

⁹³ RGB, 1869/88 (24. maj 1869).

⁹⁴ RGB, 1869/88 (24. maj 1869), § 3.

ohlapien, zato so mu sledili posebni zakoni o trtni uši.

Prva natančnejša določila je prinesel zakon o trtni uši leta 1885, ki je v § 7 določal osemletno davčno prostost za tiste primere, ko je bil vinograd uničen bodisi po uradnem nalogu ali pa ga je prostovoljno z uradno privolitvijo uničil kar vinogradnik sam.⁹⁵

Novost tega zakona je bila, da je govoril o primerih, ko so bile vinogradniške površine uničene po človeški roki in ne zaradi naravne ujme, o kateri je govoril stari zakon o zemljarini. Ponovna zasaditev s trtami se je odredjala le v primerih, ko na zemljišču res ni mogla uspevati kakšna druga kultura.

Kot je bilo zapisano v uvodu zakona iz leta 1885, so natančna določila prinašale dodatne, podzakonske odredbe. V primeru opisanih dveh členov je nadrobno urejal decembrski ukaz avstrijskega finančnega ministrstva: ponovno zasaditev s trtami ali spremembo namembnosti zemljišča je bilo potrebno javiti v štirih tednih po opravljenih delih, sicer se je davčna prostost oziroma ponovna ocena donosa zamaknila za eno leto.⁹⁶

Glede teh določb je na 12. seji deželnega zbora 22. oktobra 1888 spregovoril Josip Vošnjak in opozoril na očitne težave. Kmetje naj ne bi prijavljali opustošenih vinogradov. Država, ki ni zaznala spremembe statusa zemljišča, ker je niso prijavili, je terjala davek »eksekutivnim potom«.⁹⁷

Določbe sedmega člena so spremenili leta 1890, ko je bila vpeljana desetletna davčna prostost za obnovljene vinograde.⁹⁸

Nov zakon o trtni uši je bil sprejet junija 1890 in je poljedelskemu ministru dopuščal, da je razglasil spreglede prepovedi trgovanja s trtnimi deli, ki bi mogli služiti za prenos trtne uši. Po novem je bilo potrebno v primerih spregleda prepovedi le še upoštevati varnostne ukrepe.⁹⁹

Nauk, kako zasajati ameriške trte, podeljevanje denarnih premij in brezplačnih sadik

Kranjski deželni zbor je na svoji 5. seji 12. decembra 1887 obravnaval poročilo kranjskega deželnega odbora o trtni uši v minulem letu in nje-

gove predloge glede nadaljnjega ukrepanja.¹⁰⁰ Poljedelskemu ministrstvu na Dunaju so izrekli zahvalo za ustanovitev kostanjeviške trsnice, nato pa so nanj naslovili tudi celo vrsto prošenj.

Poleg Kostanjevice naj bi se še na vsaj dveh krajih napravilo državne ameriške trsnice, in sicer v mokronoškem in metliškem okraju.¹⁰¹

Lokacijo v okolici Metlike so predlagali, ker so julija 1887 opazili trtno uš v črnomaljskem okraju, natančneje v vinogradih pri Draščicah. Po poročilu okrajnega glavarstva so odkrite okužene trte izkopali in zažgali.¹⁰²

Občinam, bolj oddaljenim od Grma, naj bi uredili avtonomno preskrbo z amerišskimi sadikami iz občinskih vinogradov.¹⁰³

K tej točki je poslanec Pfeifer dodal predlog, da bi bilo primerno »/.../ napraviti za poskušnjo sajenišnico ameriških trt na nekem nevtralnem zemljišču, to je malo dalje od krajev, kjer trta raste, in sicer zaradi tega, da bi se ne plašili oni, ki so čuli ali čitali, da se je zanesla in se morda zanaša ravno z amerišskimi trtami ta nesrečna uš tje, kjer je še ni bilo.«¹⁰⁴

Za poskusni vinograd je kranjski deželni zbor predlagal dve lokaciji v Ljubljani: vrt Kranjske kmetijske družbe in grajski grič.

Najpomembnejši sklep te seje je vsekakor bil, da kranjski deželni odbor pooblastijo podeljevati premije malim vinogradnikom, ki svoj uničeni vinograd pravilno obdelajo in zasadijo z ameriško trto. Po nasvetu kranjskega deželnega odbora, zapisanega v poročilu o trtni uši na Kranjskem, so tudi zahtevali, da se zemljišče, na katerem je kdo načrtoval obnovo z amerišskimi trtami, rigola (prekoplje zemlja do 1 m globoko, pri čemer se premešajo njene plasti). Premije za obnovo so bile že od osnutka dalje zamišljene

⁹⁵ RGB, 1885/3 (27. junij 1885).

⁹⁶ RGB, 1885/4 (20. december 1885).

⁹⁷ Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 29, str. 264.

⁹⁸ RGB, 1890/143 (15. junij 1890).

⁹⁹ RGB, 1890/142 (15. junij 1890).

¹⁰⁰ Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 27, str. 69–73.

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4690/1887.

¹⁰³ Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 27, str. 69–73.

¹⁰⁴ Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 27, str. 71.

kot sorazmerne z velikostjo načrtovane obnove. Za naslednje leto so za premije iz deželnega »kulturnega« zaklada predvideli znesek 500 gld.¹⁰⁵

Poslanec Stegnar je ob tem predlagal, da izdajo poseben spis, ki bi ljudi poučil o potrebnih delih za uspešno nasaditev ameriških trt. Spis naj bi financirali iz deželnih sredstev in ga nato brezplačno delili »med narod na Dolenjskem«. Poslanec Vošnjak je k predlogu dodal, da bi bilo najbolje, če bi spis nastal pri učiteljih na deželni šoli na Grmu, plačalo pa bi se ga iz zneska, namenjenega za premije. Pravilno je namreč predvidel, da prvo leto ne bo prevelikega števila prosilcev.

Iz predloga poslanca Stegnarja je nastala knjižica Riharda Dolenca *Nauk kako zasajati ameriške trte, da jih trtna uš ne more uničiti*, ki jo je napisal že do februarja 1888.¹⁰⁶ Kranjski deželni odbor je dal natisniti 5000 izvodov.¹⁰⁷ Razdeljevanje je potekalo preko občin oziroma županstev, ki so prejemale po 100, včasih tudi več ali pa manj izvodov. Nekaj pa se jih je prodalo po knjigarnah.¹⁰⁸ Prodajna cena je bila 3 krajcarje, knjigarnarjem so dovolili 3 % »rabata«. V sledečem letu je razdeljevanje Dolenčeve knjižice predstavljalo največji del obravnavanega gradiva pri zadevi *trtna uš*.

Kot zanimivost naj dodam še, da je med gradivom kranjskega deželnega odbora ohranjen njen originalni rokopis s popravki.¹⁰⁹

Vipavska¹¹⁰

Leta 1888 so trtno uš prvič potrdili tudi na območju vipavskega davčnega okraja. Prvi spis v zvezi s tem pa ni dopis Deželne vlade v Ljubljani, ki bi obveščal o pojavu žuželke, kot je bilo običajno, npr. na Dolenjskem ali v Beli krajini, pač pa se je najprej oglasilo županstvo občine Poddraga. Zaprošilo je za 100 izvodov Dolenčevega priročnika, ker se je tudi pri njih pojavila trtna uš.¹¹¹ Tej prošnji je takoj sledila enaka prošnja županstva Sveti Vid.¹¹² Župan je zapisal, da so za Dolenčev priročnik izvedeli iz popotnega predavanja Gustava Pirca in da je zanimanje za knjižico veliko.¹¹³ Kranjski deželni odbor je obema dopisoma ugodil.

Šele nato se je z dopisom oglasila Deželna vlada v Ljubljani, ki je zelo na kratko sporočala, da se je v Vipavski dolini prikazala trtna uš in da bi bilo dobro poslati okrajnemu glavarstvu večje število izvodov *Nauka*. Kranjski deželni odbor je

odgovoril, da je že dobil prošnji v zvezi z brošuro iz dveh občin z Vipavskega in jima ugodil. Če se bo trtna uš prikazala še v kakšni občini, je zapisal, bo knjižice poslal tudi tja.

Uradno obvestilo so z Deželne vlade v Ljubljani poslali šele nekoliko kasneje, hkrati z obvestilom, da bodo tudi v Beli krajini uredili občinski vinograd z ameriški trtami.¹¹⁴ Naslovnik, Kranjski deželni odbor, je odgovoril, češ, naj se naprosi poljedelsko ministrstvo na Dunaju, da bi tak državni vinograd (trsnico) uredilo tudi na Vipavskem.

Precej natančne podatke o stanju na Vipavskem nudi popis okuženih parcel tega območja.¹¹⁵ Seznam navaja 84 napadenih parcel v katastrski občini Veliko Polje,¹¹⁶ 103 v občini Lozice, 11 v občini Šentvid in po eno parcelo v občinah Lože in Erzelj.¹¹⁷ Čeprav vir največkrat omenja Vipavsko dolino, gre tu predvsem za kraje v Vipavskih Brdih.

Kakorkoli že, obseg okužbe je bil v trenutku, ko so žuželko opazili, že precejšen. To pravzaprav ni bilo nič posebnega, saj je tudi v drugih primerih okužba redoma prehitela obveščanje. Podobno se je zgodilo že na Dolenjskem in Hrvaškem. Poleg problemov z informiranostjo in osveščenostjo je takemu stanju botrovalo tudi neprijetno dejstvo, da se trtne uši v vinogradu takoj po naselitvi niti ne da opaziti in ostaja prikrita do trenutka, ko je praktično že prepozno za učinkovite ukrepe.

¹⁰⁵ *Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 27, priloga 33, str. 262.*

¹⁰⁶ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 1328/1888.*

¹⁰⁷ *Obravnave deželnega zbora kranjskega, zvezek 29, priloga 30, str. 202.*

¹⁰⁸ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 3566/1888.*

¹⁰⁹ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 1328/1888.*

¹¹⁰ *Ime, ki ni v splošni rabi, uporabljam, ker hočem skupaj zajeti območji Vipavske doline in Vipavskih Brd.*

¹¹¹ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4508/1888.*

¹¹² *Danes Podnanos.*

¹¹³ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4661/1888.*

¹¹⁴ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 4794/1888.*

¹¹⁵ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 6785/1888.*

¹¹⁶ *Pri Vrabčah v Vipavskih Brdih.*

¹¹⁷ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 6785/1888.*

Prošnje za deželno pomoč

S sklepi deželnega zbora z 10. seje 12. januarja 1887 je bila ustvarjena podlaga za reševanje zagate, v kateri so se znašli revnejši posestniki. Ko so postavili pogoje, da mora vinogradnik dokazati, da je parcelo rigolal, preden se mu odobri denarna podpora, so ustvarili morda malce zamuden postopek. Toda prav ta zahteva je zagotavljala, da so prejemniki ustvarili vsaj minimalne pogoje za uspeh občutljivejših ameriških trt.

Ko je kranjski deželni odbor prejel vinogradnikovo prošnjo, je le-to najprej poslal v potrditev na pristojno županstvo. Župan občine je nato s svojim podpisom in z žigom občine zagotovil, da je dotični vinogradnik dejansko rigolal zemljišče, namenjeno za obnovo, in svoje potrdilo skupaj s prošnjo poslal nazaj v Ljubljano. Kranjski deželni odbor je nato pisal pristojnemu davčnemu uradu, naj vinogradniku nakaže denarno podporo, prošnjo in potrdilo županstva pa je odložil v registraturo. Poleg teh dveh dokumentov so hranili tudi posebne pole, na katerih je bil za beležen sprejem prošnje in dopis na županstvo. Te pole so imele lastno delovodniško številko in so se prav tako ohranile. Vse to skupaj pomeni resnično velik porast spisov o *zadevi trtna uš*.

Prva prošnja za brezplačno podelitev ameriških trt je na kranjski deželni odbor prispela poleti 1888. Poslal jo je vinogradnik Janez Kirer, ki je imel vinograde v katastrskih občinah Bela cerkev in Vrhpolje, in to v obsegu enega orala in 718 kvadratnih sežnjev.¹¹⁸ Parcele v katastrski občini Bela cerkev da je že napadla trtna uš, pojasnjuje Kirer, tiste v Vrhpolju pa da od okuženih zemljišč loči le vozna pot, zato bodo, če še niso, vsak hip postale žrtev škodljivca. Na javnem predavanju da je izvedel, da se da vinograd rešiti, če se zasadijo odporne ameriške trte, še zapiše. Ker je izvedel, da se bo iz trsnice na Grmu oddajalo ameriške trte, je zaprosil za 400 do 500 ključev od tam.

Kranjski deželni odbor je prošnjo poslal vodstvu deželne vinogradniške šole Grm, da bi podalo mnenje, ali lahko ugotovi prošnji.¹¹⁹ Rihard Dolenc je odgovoril, da v trsnici še ni dovolj ključev, da pa bi se dalo ugoditi prošnji z dvoletnimi bilfami (sic).¹²⁰ Ob tem odgovoru je kranjski deželni odbor naročil šoli na Grmu, da ugotovi Kirerjevi prošnji.¹²¹ Gre za prvo brezplačno podelitev ameriških trt iz sredstev dežele Kranjske, vsaj kolikor o tem priča gradivo.

Decembra istega leta je sledila podobna prošnja iz Vipavske doline. Kot zadnji spis leta 1888 je odložen zapis o prejemu prošenj osemintridesetih vinogradnikov iz občine Slap pri Vipavi.¹²² Posestniki iz občine Slap in dva iz občine Erzelj so napisali prošnje kot posamezniki, hkrati pa so napisali skupno spomenico. Vse prošnje so tako odložene skupaj s spomenico in odgovorom županstva Slap.¹²³ Med prosilci je tudi slapski župan Andrej Kobal. Prosili so za denarno podporo in za brezplačne sadike oziroma ključce. Prošnje je kranjski deželni odbor poslal nazaj na občino Slap, da bi le-ta potrdila upravičenost prosilcev do podpore.

Župan je odgovoril nekako takole: nekateri od prosilcev so dninarji, ki nimajo svojega vinograda, drugi so lastniki vinogradov, ki zaradi hude konkurence ne morejo prodati svojega vina in nimajo denarja za najem delovne sile, potrebne za rigolanje, ali pa imajo delavce, ki jih morajo uporabiti za obdelovanje svojih obstoječih vinogradov in jih poskušajo obvarovati pred propadom.¹²⁴ Do odškodnine naj bi bili torej upravičeni vsi.

Kranjski deželni odbor je zadevo rešil tako, da je posameznemu vinogradniku nakazal po 5 gld za 100 kvadratnih sežnjev. Ker na Grmu še vedno ni bilo dovolj ključev za oddajo, je kranjski deželni odbor svetoval, naj se Deželno vlado v Ljubljani zaprosi, da odda želene ključce iz državnih trsnic.

¹¹⁸ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 5473/1888.

¹¹⁹ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 5273/1888.

¹²⁰ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 5473/1888. Izraz »bilfa« pomeni ukoreninjeno trto in se še danes uporablja na Primorskem za necepljene siljenke, torej rozge, ki jim s siljenjem vzgojijo korenine. Za to pojasnilo se moram zahvaliti dr. Zori Korošec - Koruza.

¹²¹ Prav tam.

¹²² AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 9066/1888.

¹²³ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 153/1889.

¹²⁴ Prav tam.

Tabela 1: Seznam prosilcev s Slapa in Erzolja v Vipavski dolini¹²⁵

Ime	Naslov	Površina	Ključ
Ivan Malik	Slap 4	300 sežnjev	1800*
Josip Volk	Erzelj 47	300 sežnjev	1600**
Ferdinand Malik	Slap 92	100 sežnjev	500
Martin Domenik	Slap 39	100 sežnjev	500
Andrej Kobal, župan	Slap 91		300
Josip Ferjančič	Slap 78	100 sežnjev	500
Stefan Ferjančič	Slap 17	100 sežnjev	1000
Alojz Ferjančič	Slap 33	400 sežnjev	2000
Matija Nusdorfer	Slap 34	100 sežnjev	500
Janez Žorž	Slap 15		400
Kasp Petrič	Slap 26	100 sežnjev	1000***
Matevž Terbižan	Slap 10	100 sežnjev	600
Janez Uršič	Slap 30	100 sežnjev	500
Janez Ambrožič	Slap 46	100 sežnjev	500
Jernej Žorž	Slap 60	100 sežnjev	2000
France Volk	Slap 73	100 sežnjev	500
Janez Bizjak	Slap 32	100 sežnjev	600
Franc Kette	Slap 59	100 sežnjev	600
Leopold Jež	Slap 6	100 sežnjev	600
Jakob Grilj	Slap 19	100 sežnjev	500****
Franc Barič	Slap 50	100 sežnjev	500
Jernej Cigoj	Slap 28	100 sežnjev	500
Lovro Vidrih	Slap 95		200
Franc Bizjak	Slap 89	100 sežnjev	500
Andrej Curk	Slap 103		300
Janez Nusdorfer	Slap 48	100 sežnjev	500
Franc Ambrožič	Slap 88	100 sežnjev	500
Jernej Curk	Slap 69	100 sežnjev	1000
Janez Furlan	Slap 57	100 sežnjev	1000
Josip Uršič	Slap 51	100 sežnjev	500
Andrej Žorž	Slap 62		100
Jernej Furlan	Slap 96	100 sežnjev	500
Matija Židanik	Slap 93	100 sežnjev	500
France Žorž	Slap 8		200
Ivan Barič	Slap 29	100 sežnjev	1000
Jakob Žorž	Slap 40	100 sežnjev	700
France Nusdorfer	Slap 74	100 sežnjev	500
Valentin Uršič	Slap 61	100 sežnjev	500
Josip Ferjančič	Erzelj 29	100 sežnjev	500

* Prosil za 1000 ključev riparije, 1000 solonis in 800 york madeire.

** 500 riparije, 500 solonis in 500 samorodnice, torej 1600 (sic) ključev.

*** 500 riparije in 500 solonis.

****Sorta Jaques je samorodnica.

Zgodba z ameriškimi ključi je dobila epilog v letu 1889, ko je poljedelsko ministrstvo na Duna-

ju sklenilo ugoditi prošnji za ključe, vendar jih je Vipavcem prodalo in ne podelilo. Deželna vlada v Ljubljani je konec marca 1889 sporočila, da je poljedelsko ministrstvo na Dunaju odobrilo »*käufliche Überlassung*«¹²⁶ ameriških ključev vipavskim vinogradnikom. Sorti *riparija* in *solonis* naj se oddata, kolikor jih prosijo, *york madeire* pa naj se odda v skladu z zalogami v Kostanjevici in Brežicah. Ključev sort *riparija* in *solonis* naj bi predvidoma ostalo dovolj, da bi se jih moglo po želji kranjskega deželnega odbora oddajati »*notorisch revnim*«¹²⁷ dolenjskim vinogradnikom. Kranjski deželni odbor naj torej pošlje imena in naslove upravičenih od 38 prosilcev, da bi se jim moglo prepustiti trte. Razdeljevanje naj bi vodil Karl Reichel, vinogradnikom pa bi se od prodane zaloge prepustilo po 50 do 100 ključev ob prevzemu stroškov ovoja in prevoza.¹²⁸

Količina prejetih trt je bila precej manjša, kot so si obetali vipavski vinogradniki, toda to jih ni odvrnilo, da bi pozneje ne poskušali znova. Marsikatero ime se pozneje spet zasledi med prosilci, takrat pa je nasad na Grmu že zmogel pridelati dovolj ključev, da jih je lahko oddajal vsem upravičencem. To je bilo možno šele nekako z letom 1891. Pred tem proizvodnja Grma nikakor ni ustrezala povpraševanju. Državne trsnice so imele določene cene, ki so bile sorazmerno nizke, vendarle pa nič ni bilo zastoj.

Podeljevanje ameriških ključev in denarne podpore so pripeljali do prave inflacije spisov in predstavljajo od tega časa glavnino gradiva pri zadevi *trtna uš*. To lepo ponazarja arhivska ureditev gradiva. V prvi arhivski škatli so spisi za obdobje od leta 1874 do konca leta 1889. Naslednja škatla je namenjena letoma 1890 in 1891, tretja pa zgolj letu 1892 itd. Vzrok takemu porastu spisov tiči v načinu pisarniškega poslovanja; vse prispele prošnje vinogradnikov so v registraturi odlagali neposredno k ostalim spisom zadeve *trtna uš*.

Zadeva *Phylloxera vastatrix* je bila prvič natančno popisana v indeksu registraturnega urada leta 1891. Menim, da so šele takrat v registra-

¹²⁵ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 153/1889.

¹²⁶ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 2336/1889.

¹²⁷ Prav tam.

¹²⁸ Prav tam.

¹²⁹ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 2448/1889.

¹³⁰ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 919.

Tabela 2: Seznam prejemnikov ameriških trt po odloku poljedelskega ministrstva na Dunaju¹²⁹

Številka	Ime kupca	Bivališče	Hišna št.	Naročene ameriške sorte (kosov)				Cena za 1000 kosov	Pripadajoči prispevek		Pripombe
				vitis riparia	vitis solonis	york madeira	skupaj		gld	kr	
1	Janez Kodre	Lože				100	100	10 gld	1		korenjaki
2	Anton Jež	Lože	39	100			100	10 gld	1		isto
3	Jakob Furlan	Manče		100		100	200	6 gld	1	20	ključi
4	Janez Nabregoj	Lože	37	100		100	200	6 gld	1	20	isto
5	Janez Benčina	Poddraga	50	50		50	100	6 gld		60	isto
6	Janez Furlan	Poddraga	84			200	200	6 gld	1	20	isto
7	Jožef Vidrih	isto	7			100	100	10 gld	1		korenjaki
8	Franc Žgur	isto	10	100			100	6 gld		60	ključi
Skupaj:				450		650	1100		7	80	

Tabela 3: Pregled deželne pomoči za leto 1890¹³⁰

Št. spisa	Ime	Bivališče	Površina	Trte	Sorta	Denar
718	Jernej Žorž ¹³¹	Slap 60	600 m ²	2000	riparija	10
929	Franc Kerin ¹³²	Sveti Križ pri Kostanjevici				30
1126	Valentin Uršič	Slap 61	400–500 m ²	500 kovči		10
1135	Alojz Ferjančič ¹³³	Erzelj 33	500 m ²			30
1777	Matjaž Jamšek	Lože	100 kvadratnih sežnjev			
2412	Ivan Malik	Slap 4				10
2554	Leopold Terčelj	Erzelj 1	400 m ²	700 kovči in 100 bilf, že naročil		10
3045	Jožef Uršič	Slap 51	100 sežnjev ²			10
3282	Ferdinand Malik	Slap 92	100 sežnjev ²			10
3949	Franc Kavčič ¹³⁴	Šentvid				70
3949	Ivan Malik ¹³⁵	Slap 4				70
3950	Janko Skvarče	Budanje	530 m ²			70
8339	Janez Cigoj ¹³⁶	Slap 28	1000 sežnjev ²	kolikor je potrebno		30
8712	Johann Stalzer	Nemška Loka				
9046	Franc Legat					
9529	Anton Nabregoj	Lože 4	600 m ²			30
9720	Milko Dragoš	Dolence pri Adlešičih		500 sadik		
9793	Anton Nabregoj	Lože 4	200 m ²			10
9833	Jožef Menk	Toplice		500	york madeira	
10454	Franc Žorž	Slap 8	400 m ²			15
10711	Andrej Škrl	Slap 1	200 m ²			10
10712	Matej Terbižan	Slap 10	300 m ²			15
10713	Štefan Ferjančič	Slap 17	200 m ²			10
10714	Janez Barič	Slap 29	300 m ²			15
10715	Alojz Ferjančič	Slap 33	800 m ²			30
10716	Janez Furlan	Slap 57	300 m ²			15

turnem uradu uredili posebno podenoto za to zadevo in na enem mestu zbrali spise, ki so prej ležali drugod.

Naj navedem še pregled prejemnikov deželne pomoči za leto 1890.

V seznam sem uvrstil samo vinogradnike, ki so dobili pomoč od kranjskega deželnega odbora oziroma iz deželnega zaklada.

Podatki o površini, namenjeni za obnovo, so povzeti iz besedil prošenj in zato tudi niso popolni; vsi jih pač niso navedli. Kar se tiče ameriških trt, moram opozoriti, da jih za oddajo v sezoni 1889/1890 na Grmu še ni bilo dovolj. Zato so prosilcem v odgovoru običajno svetovali, naj se obrnejo na Deželno vlado v Ljubljani, ki bi jim morda mogla ustreči s ključi iz Kostanjevice ali Brežic. Vsi pa niti niso prosili za trte. Nekateri so se zadovoljili že z denarno podporo.

Rihard Dolenc je že takoj na začetku leta 1890 poročal o količini zaloge ameriških ključev na Grmu.¹³⁷ V letu 1889 so na Grmu pridelali 7800 ključev *riparije*. Od tega so jih decembra 1000 kosov po naročilu kranjskega deželnega odbora oddali občini Sveti Vid v Vipavski dolini. 5000 ključev je Dolenc potreboval za širjenje matičnjaka na Grmu, ostanek pa naj bi služil za rezervo. Prav vsi vloženi ključi se niso prijeli. Poleg tega jih je nekaj potreboval še za tečaj cepljenja, ki ga je načrtoval za pomlad.

Prošnjam, ki so prihajale na kranjski deželni odbor od jeseni 1890, je matičnjak na Grmu že mogel ustreči, vendar še vedno malce zadržano. Zahtevam vinogradnikov so na Grmu mogli bolje ustreči šele z letom 1891, ko je pridelava ključev že dosegala večje količine.

V drugi polovici leta 1890 so bili vinogradniki iz Vipavske doline že toliko seznanjeni s pogoji kranjskega deželnega odbora, da so sami dajali prošnje v potrjevanje svojim županom in jih nato pošiljali v Ljubljano. To je precej pospešilo postopek. Pomenilo je manj papirja za posamezno prošnjo, vendar gradivo zaradi tega nikakor ni izgubilo na obsegu. Vinogradniki so očitno spredvideli, da denarne pomoči prihajajo do njih in da se z ameriškiimi trtami da doseči zadovoljive uspehe. Leti 1891 in 1892 pomenita dejanski razmah denarnih podpor. Od tega časa število obravnavanih prošenj skokovito raste.

Med gradivom so tudi prepisi pogodb med Deželno vlado v Ljubljani in posamezniki, ki so se zavezali na svoji zemlji vzdrževati občinske vinograde. Dve taki pogodbi so sklenili z Jakobom in Feliksom (*von*) Lenk iz Rake¹³⁸ in zakoncema Emilijo in Ignacom Wutscher iz Brezovice pri Šentjerneju.¹³⁹ V obeh primerih so se lastniki zavezali, da bodo iz nasada na svoji parceli vsako leto, in to deset let, brezplačno oddajali polovico pridelanih ključev naročnikom s poljedelskega ministrstva na Dunaju.¹⁴⁰ Pogodba je določala površino, ki jo je bilo potrebno rigolati in v kakšnem razmerju zasaditi ključe, ki jih je v ta namen poljedelsko ministrstvo na Dunaju brezplačno prepustilo vinogradniku. K temu je pripadala tudi denarna podpora.

V primeru gospodov Lenk je znašala 400 gld. Pogodba Deželne vlade v Ljubljani z lastnikoma posestva Raka, verjetno bratoma ali očetom in sinom, je za dobo veljavnosti pogodbe poleg brezplačne oddaje ključev urejala še ceno grozdja. Ta naj bi znašala 10 krajcarjev za kilogram.¹⁴¹

¹³¹ *Kranjski deželni odbor mu je odobril denarno podporo, glede ameriških trt pa je poizvedel pri šoli na Grmu, če imajo dovolj sadik. Ker je bil odgovor negativen, je deželni odbor Žoržu svetoval, naj za trte prosi deželno vlado v Ljubljani. Več o tem spodaj.*

¹³² *Kerinu potrdila o opravljenem rigolanju ni napisalo županstvo, ampak podružnica Kranjske kmetijske družbe v Kostanjevici.*

¹³³ *Alojz Ferjančič je pisal prošnje na deželni odbor že prejšnje leto, ko se je ponudil, da uredi na svoji posesti občinski vinograd (AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 9799/1889), za brezplačne trte pa je poslal še dodatne tri prošnje naslednje leto.*

¹³⁴ *Gre za rešitev spisa AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 2000/1890, kjer sta se Kavčič in Malik ponudila, da vipavska podružnica Kranjske kmetijske družbe na njunih parcelah uredi »po predpisih deželnega odbora« svoja vinograde.*

¹³⁵ *Idem.*

¹³⁶ *Cigoj se je ponudil za ureditev občinskega vinograda in pri tem prosil za 50 gld. Deželnemu odboru se je to zdelo odločno preveč in mu je podelil 30 gld. Pri tem je opomnil županstvo, da naj preverja, če bo Cigoj res tri leta brezplačno oddajal ključe svojim soobčanom.*

¹³⁷ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 891/1890.*

¹³⁸ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 919, 8972/1890.*

¹³⁹ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 919, 9037/1890.*

¹⁴⁰ *AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 919, 8972/1890.*

¹⁴¹ *Prav tam.*

¹⁴² *Ivan Bolle, Die Mittel zur Bekämpfung der Reblaus, Buchdruckerei des österreichisch-ungarischen Lloyd, Triest 1882, str. 4.*

Dva primera domače »inovativnosti«

Že pri Ivanu Bolletu beremo, da so številni nepoučeni ljudje neprestano poskušali odkriti učinkovito sredstvo za boj proti trtni uši. Sredstvo bi moralo biti vsestransko uporabno in zanesljivo ter ekonomsko upravičeno. To so bili v grobem pogoji, ki jih je postavila francoska vlada za pridobitev nagrade 300.000 francoskih frankov.¹⁴²

Tudi Slovenci smo imeli vsaj dva izumitelja, ki sta kranjskemu deželnemu odboru ponujala svoja dognanja, seveda proti razumni odškodnini.

Prvi se je javil Janez Bürgl iz Pečovnika pri Celju. V pismu kranjskemu deželnemu odboru je zapisal sledeče: »Kot slišim, se pogubna trtna uš čedalje bolj širi po Dolenjskem. Jaz pa sem našel sredstvo, ki temeljito ustavi nadaljnje širjenje trtne uši v zdravih ali še ne močno napadenih vinogradih /.../.«¹⁴³

To sredstvo, ki naj bi ne terjalo kakih posebno umetnih ali dragih postopkov, naj bi letno stalo le 3 do 4 goldinarje na oral. Poleg njegove uporabe naj bi bilo po Bürglovih zagotovilih potrebno le še rahlo okopavanje, in to v jeseni, takoj po trgatvi. Vsakoletna uporaba sredstva naj bi vsekakor ne terjala več kakor tri leta. Glede učinkovitosti svojega sredstva v močno napadenih vinogradih je Bürgl skromno dvomil. Po njegovih besedah si takšni vinogradi tudi po popolnem iztrebljenju trtne uši le redko popolnoma opomorejo.

Kranjski deželni odbor je pismo poslal Rihardu Dolencu na Grm, da bi presodil o zadevi. Dolenc je precej pikro odgovoril, da bi Bürgl, če bi bilo njegovo sredstvo kaj vredno, ne pisal v Ljubljano, ampak v Pariz, kjer so ponujali 300.000 frankov nagrade.¹⁴⁴

Kranjski deželni zbor je na podlagi tega in takega mnenja zadevo zaključil.

Drugi, ki se je s podobnim, vendar manj nadrobno pismom obrnil na kranjski deželni odbor, je bil Martin Blaj iz Vrhovega pri Ratečah, ki je zatrjeval, da mu je v njegovem vinogradu uspelo zatreti trtno uš.¹⁴⁵ V Ljubljani tokrat sploh niso pisali na Grm, ampak so se bolj posvetili dejstvu, da za okolico Rateč še niso imeli podatkov o prisotnosti trtne uši. Zato so nemudoma pisali na Deželno vlado v Ljubljani, da je poslala Karla Re-

ichla pregledat Blajev vinograd. Reichel ni našel nobenega sledu trtne uši.

Letna poročila

Zelo informativen in zgoščen vir, zanimiv za vsako raziskovanje trtne uši, so letna poročila o širjenju trtne uši, ki jih je izdajalo poljedelsko ministrstvo na Dunaju. Za njih sem izvedel iz gradiva kranjskega deželnega odbora. Ko so jih prevzeli, so tudi o njih odložili zapis na posebni referatni poli. Letno poročilo so dali na vpogled pristojnim odbornikom, včasih tudi poslancem deželnega zbora, nato pa je odšlo v knjižnico Deželnega zbora in odbora za Kranjsko.

Knjižnica Biotehniške fakultete hrani na Oddelku za agronomijo nekatera poročila, ki so se ohranila po naključju in si ne sledijo v časovnem zaporedju. Uporabljene izvode navajam pri ostali literaturi.

Poročila sestavljajo v strnjenem besedilu opisane pokrajine in dežele, v katerih je bila v letu pred izidom prisotna trtna uš. Poznejše izdaje imajo tudi preglednice. Poleg navajanja okuženih območij poročajo tudi o vremenskih razmerah minulega leta in o posebnostih pri pojavljanju trtne uši. Nekatera poročila imajo dodatke, kjer je na enem mestu zbrana vsa zakonodaja v zvezi s trtno ušjo do trenutka izdaje. Na koncu večine se nahaja zemljevid razširjenosti trtne uši v Avstro-Ogrski.

Zemljevidi so bili izrisani na podlagi določil mednarodne konvencije o trtni uši iz leta 1881.¹⁴⁶ Poročila o razširjenosti so si torej izmenjavale posamezne podpisnice konvencije in so predstavljala način dokaj ažurnega obveščanja o stanju okužb v Evropi. Po vsej verjetnosti so podatki o stanju v Avstro-Ogrski v devetnajstem stoletju, ki jih navaja Galet, prvotno izvirali iz teh poročil. Galet se na začetku poglavja, ki opisuje razširjenost okužb trtne uši v svetu, opraviči, ker navaja imena krajev, ki so bila po Evropi ob spremembah meja marsikje spremenjena, uporablja namreč tista, ki so bila v uradni rabi pred letom 1918.¹⁴⁷ Tako na njegovem zemljevidu najdemo

¹⁴³ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 9026/1887.

¹⁴⁴ Prav tam.

¹⁴⁵ AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko, IX/3, š. 918, 6936/1887.

¹⁴⁶ RGB, 1881/105 (3. november 1881).

¹⁴⁷ Jean-Pierre Galet, *Les maladies et les parasites animaux de la vigne*, tome 2, *Les parasites animaux*, str. 1189.

kraje z imeni Gurkfeld (Krško), Rudolfswerth (Novo mesto), Laibach (Ljubljana), Tschernembl (Črnomelj), Adelsberg (Postojna) itd.¹⁴⁸

Zaključek

Od pojava trtne uši na Hrvaškem in Štajerskem je deželni odbor posvečal del svoje pozornosti, pa čeprav majhen, tudi problematiki trtne uši. Prvo obdobje po pojavu žuželke na Kranjskem zaznamujejo prizadevanja obeh organov deželne avtonomije za vpeljavo ameriških trt in njihovo brezplačno razdeljevanje. Temu je dunajska oblast nasprotovala in preteklo je šest let, preden je obnova vinogradov z »amerikankami« začela dobivati svoje obrise. Za prizadeta območja je počasno reševanje pomenilo resno krizo, za mnoge revne vinogradnike pa uničenje ekstenčne podlage. Rigoroznost davčnega sistema je naravnost presenetljiva. Kdor iz teh ali onih razlogov ni prijavil škode v svojem vinogradu, je bil deležen davčne eksekucije.

Spremembe se začnejo kazati konec osemdesetih let devetnajstega stoletja, ko se je izoblikoval sistem pomoči prizadetim vinogradnikom. Sledeče desetletje nikakor ni prineslo konca krize, saj se je trtna uš širila še na nova območja. Po drugi strani pa je zakonodaja postala bolj prijazna do prizadetih državljanov. Zakon o trtni uši iz leta 1890 je pomenil mejnik, saj je prizadetim vinogradnikom prinašal desetletno davčno prostost in hkrati sproščal trgovino s trtami. Z Dunaja so potihoma prenehali nasprotovati obnovi vinogradov z »amerikankami«. Ameriške trte je bilo lažje dobiti, hkrati pa so deželna trsnica na Grmu in številne občinske počasi dobivale obseg, ki je lahko pokrival znaten del potreb po ameriških sadikah.

Obnova vinogradov je trajala ves čas obstoja Avstro-Ogrske. Prav temu obdobju se moramo zahvaliti za današnjo vinogradniško podobo Slovenije. Vinogradi dobijo današnjo podobo s trtami, sajenimi v urejene vrste. Poveča se osveščenost vinogradnikov. Tako lahko zaključim, da je kljub katastrofi, ki jo je v gospodarskem in socialnem pogledu trtna uš nedvomno povzročila, le-ta hkrati pomenila tudi začetek sodobnega vinogradništva pri nas.

Zusammenfassung

EIN UNTERIRDISCHES MONSTER

Die Reblaus ist ein Schädling, der in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts allen Weinbaugebieten in Europa immensen Schaden zufügte. Sie wurde aus Amerika von den Winzern selbst mitgebracht, als sie eine gegen Echten Rebemehltau immune Sorte suchten. Mit den Pflanzen, die die Probleme mit diesem Pilz beenden sollten, wurde auf den alten Kontinent eine noch viel schlimmere Plage eingeschleppt als jene, gegen die man kämpfte.

In die Doppelmonarchie kam die Reblaus mit Setzlingen aus Großbritannien, und zwar mit Hilfe von Fachleuten aus Klosterneuburg bei Wien. Die dortige staatliche Obst- und Weinbau-Versuchsanstalt war der ideale Ort für die Ausbreitung der Reblaus in die Weinbaugebiete Österreich-Ungarns. Trotz scharfer Maßnahmen, die eine Verbreitung unterbinden sollten, gelang es dem Insekt, große Entfernungen zu überwinden und sich in fast alle Gebiete auszubreiten, in denen Weinreben wuchsen.

Auf slowenischem Gebiet wurde die Reblaus zum ersten Mal im Jahr 1880 beobachtet, zeitgleich in der Gegend von Piran sowie von Bizeljsko. Das Infektionsgebiet um Bizeljsko war im Grunde nur die Fortführung des befallenen Gebietes in Kroatien; von dort verbreitete sich die Reblaus dann auch nach Unterkrain. Erstmalig wurde sie im Sommer 1884 bei Velika Dolina bemerkt. Im selben Jahr stellte sich heraus, daß das gesamte Gebiet von Kostanjevica bis zur Grenze zwischen Krain und Kroatien betroffen war.

Zu jener Zeit war die Gefährlichkeit der Reblaus schon so weit bekannt, daß ihr Auftreten in der Nähe der Landesgrenze die Landesorgane beunruhigte. Als das Vorkommen des Insekts auch innerhalb der Krainer Landesgrenzen bestätigt war, bekam es eine bedeutende Stellung in der Arbeit des Krainer Landtages und Landesausschusses. Sofort zu Beginn schlug Richard Dolenc die Einführung reblausresistenter amerikanischer Reben vor, die die Fortführung des Weinbaues in den betroffenen Gebieten ermöglichen sollten. 1884 urteilte der Landtag noch, daß die Meinungen der Fachleute über die Erfolge der Anpflanzung amerikanischer Reben zu geteilt sind, als daß man sich in Krain zur Anpflanzung entschließen könne.

¹⁴⁸ *Prav tam, str. 1206–1207.*

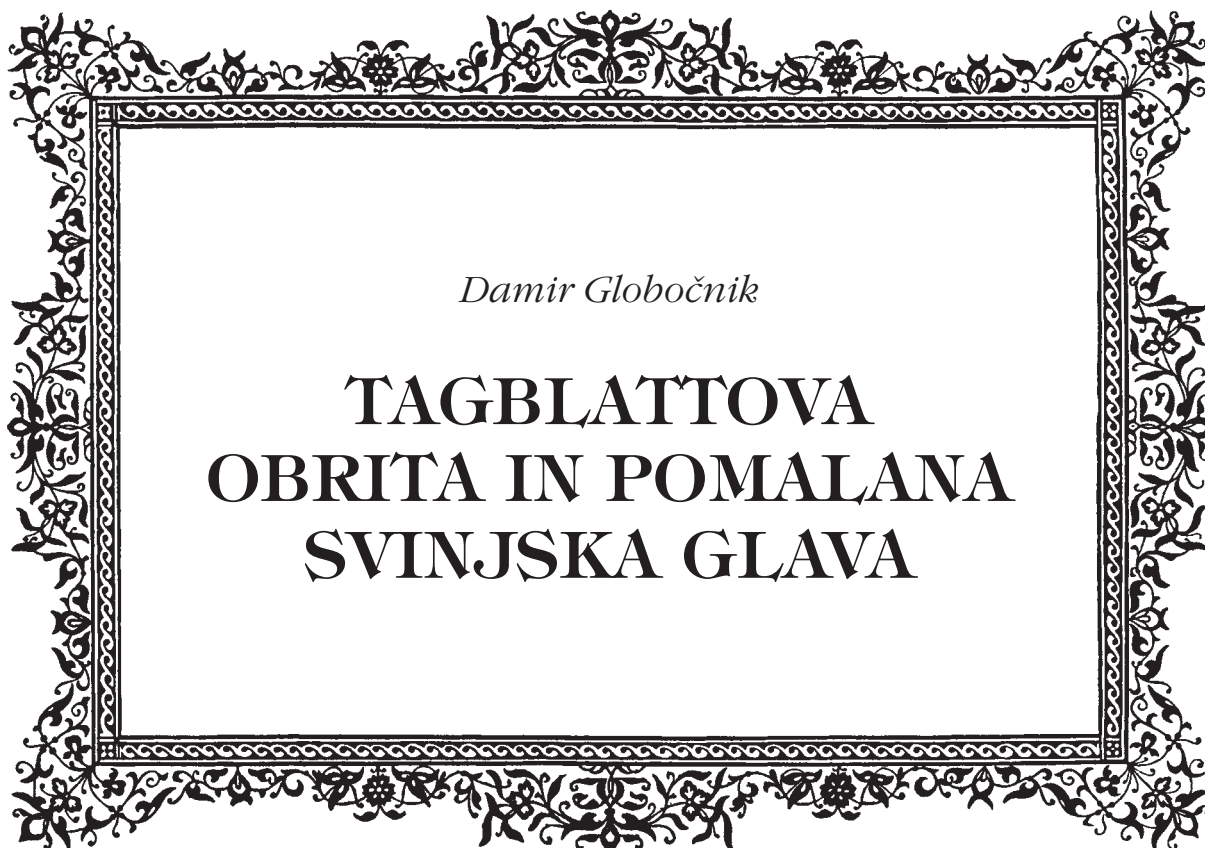
In Jahr darauf fand der Vorschlag von Dolenc die Unterstützung des Landtages. Es spießte sich aber an der Hilfe von Seiten des Staates, der offensichtlich den amerikanischen Reben nicht vertraute. Dieses Mißtrauen der Wiener Regierung bzw. ihres Landwirtschaftsministers bedeutete auch in den folgenden Jahren ein Hindernis für die Bemühungen des Kronlandes Krain, selbst eine Anpflanzung amerikanischer Reben einzurichten, von der diese kostenlos an die Betroffenen abgegeben würden. Die größte Schwierigkeit waren Verordnungen über das Verbot des Rebenhandels, die die Ausbreitung der Reblaus zu verhindern versuchten.

Der Staat richtete zwar auf eigene Kosten eine Anpflanzung amerikanischer Reben in Kostanjevica an der Gurk ein, doch wurden die dort angebauten Reben verkauft und nicht kostenlos verteilt. Die Anpflanzung des Landes entstand bei Grm, wohin die Landesobst- und Weinbauschule im Herbst 1886 übersiedelte. Diese Anstalt konnte erst 1889 die ersten Reben abgeben und erst ab 1891 die tatsächliche Nachfrage befriedigen.

Parallel zur Verbreitung des Anbaus amerikanischer Reben bei Grm wurden in den betroffenen Gemeinden auch Gemeinde-Anpflanzungen errichtet, um Orte zu versorgen, die von Grm weiter entfernt waren.

Neben kostenlosen Reben verteilte das Land auch finanzielle Unterstützungen, welche die Vorbereitung des Bodens für die empfindlichen amerikanischen Reben ermöglichten. Diese Vorbereitung – das Rigolen – war Voraussetzung für den Erhalt der Landesbeihilfe. Durch diese Verpflichtung und durch Schulungen der Bauern über das richtige Anpflanzen, Schneiden und Veredeln der Reben begann im Grunde der moderne Weinbau im slowenischen Gebiet.

Zu Beginn der neunziger Jahre des 19. Jahrhunderts fing auch der Staat an, die strengen Quarantänevorschriften zu lockern, und ermöglichte den freieren Handel mit Reben, was die Erneuerung der Weingärten vereinfachte. Auf lange Sicht erwies sich die Einführung amerikanischer Reben als richtig. Die Unterstützung durch das Land war vermutlich der einzig mögliche Weg, auf dem die teure Erneuerung überhaupt verwirklicht werden konnte.

Laibacher Tagblatt (1868–1880), časnik kranjskih liberalnih Nemcev oziroma nemške Ustavoverne stranke, ki so ga Slovenci zaničljivo imenovali tudi »ljublanski blatni list«, »Blatnik«, »Blatovec«, »tak' blat«, »takblatovič«, »list ljubljanske inteligencije«, »ljublanski škandalni list«, »ljublanski nemški butelj«, »liberalski' organ«, »organ nemčurske stranke«, »trobentar konstitut. stranke«, »Lügenblatt« in podobno, je v 95. številki z dne 28. aprila 1870 v nekem dopisu »izpod Triglava« (»Vom Fuße des Triglav«) objavil nenavadno zgodbo, ki naj bi se dogodila na Brezjah na Gorenjskem.

Zgodbica (»Der verwunschene Wirth«), ki jo je spisal Tagblattov dopisnik, naj bi potrjevala, kako globoko je praznoverje zakoreninjeno med podeželskim prebivalstvom. Temeljila je na govoric, ki se je pred nekaj tedni razširila v tistih krajih. Neki premožen in razsvetljen krčmar iz koroškega trga Ratzendorf (Ratzendorf blizu vasi Gospa Sveta (Maria Saal) na Gosposvetem polju) je želel zaklati veliko svinjo. Enega izmed hlapcev je poslal k župniku, češ da je pri njem bolnik, ki zagotovo ne dočaka jutrišnjega dne, zato da naj mu župnik podeli poslednje zakramente. Čez nekaj časa je res prišel župnik v kotrlju (kratko belo liturgično oblačilo katoliških duhovnikov) in štolji (liturgično oblačilo v obliki

širokega traku za okoli vratu, kot znamenje duhovništva pri opravljanju bogoslužja) ter z viaticom (»sveta popotnica«, obhajilo za umirajočega). Gostilničar ga je napotil v svinjsko stajo, kajti tam da je bolnik, ki ne doživi prihodnjega dne. Ko je župnik uvidel, da se iz njega norčujejo, je preklel krčmarja, ki se je na njegov ukaz spremenil v svinjo.

Vsi hišni posli so padli na kolena in prosili župnika, naj nesrečnemu krčmarju vrne njegovo prejšnjo podobo, a vse je bilo zaman. Obrnili so se tudi na škofa, ki pa je bil nemočen. Naposled so merodajne ustanove »moško Kirko« vendarle pripravile do tega, da prekliče prekletstvo, če mu to dovoli sveti oče. Hitro so pisali v Rim. V treh dneh (!) je prišlo papeževo lastnoročno pismo, v katerem je ukazal, naj zakleto svinjo ženejo na Brezje (fara Mošnje, okraj Radovljica). Na priprošnjo Materi božji (ta je tu storila že več čudestev, kar naj bi potrjevalo tudi nešteto bergel, ki visijo v cerkvi) naj bi se znova zgodila preobrazba. Ta novi čudež naj bi še bolj okrepil vero kranjskega ljudstva, ki je že dotlej vneto verovalo v čudeže na Brezjah.

Takšna je bila torej govorica o tem. Resnično dejstvo (»Faktum«) pa je – je poudaril dopisnik Laibacher Tagblatta –, da so iz vseh krajev Kranj-

ske in Koroške začeli na Brezje vreti ljudje, da bi videli zakleto svinjo. Ker je o njej iz dneva v dan povpraševalo vedno več ljudi, je dal tamkajšnji cerkovnik (op. p.: v nadaljevanju te razprave uporabljam pogovorni izraz mežnar, saj je dosledno uporabljen tudi v vseh na ta zanimivi primer nanašajočih se dokumentih, razen tega pa tudi ustrezneje izraža duh dogajalnega časa) neki svoji svinji glavo dodobra obriti in jo pisano pobarvati; tako obrito in pomalano svinjo je potem za 10 krajcarjev kazal ljudem, ki so res verjeli, da vidijo zakletega krčmarja.

Dopis se je nadaljeval z opisom dogodka, ki naj bi primerno osvetlil krščansko ljubezen duhovščine (»Eine verweigerte Beerdigung«).

Na veliko soboto je v kajži v kamnolomu (t. i. »Lorenzischen Steinbruch«) umrla žena nekega berača. Kajža je bila ena izmed kajž, ki so bile v lasti kamnoseškega mojstra Kocijančiča (najbrž Lovrenca Kocijančiča (1798–1870), po katerem se je imenoval kamnolom) iz Dobrega Polja (*Gutenfeld*) v fari Mošnje (*Mösnach*). Ker je stala na parceli, ki je pripadala katastrski občini Srednja vas, ta pa fari Begunje (*Bigaun*), je bil begunjski župnik dolžan opraviti pokop, še zlasti, ker je bila neka oseba, ki je leta 1851 umrla v isti kajži, že pokopana v Begunjah. Ko je sprog prosil župnika, naj pokoplje njegovo ženo, ga je ta zavrnil in mu dal košček papirja, na katerega je s svinčnikom zapisal, da mora pokop opraviti župnik v Mošnjah. Berač sprva ni upal v Mošnje, na veliko-nočni ponedeljek popoldne pa se je le odločil, da bo s pomočjo sočustvujočih ljudi tja kar takoj prenesel truplo soproge. Na poti do župnišča je sprevod pri posestvu Podvin (*Podwein*) naletel na župnika in še nekega duhovnika. Župnik ni hotel nič vedeti o pogrebu in je nadaljeval svoj sprehod. Ljudje so bili zbegani, naposled so se odločili nesti truplo v župnišče in ga tam pustiti. Toda župnikov hlapec, ki je to slišal, je pohitel in zaprl župnišče. Ko so nosači krste naleteli na zaprto župnišče, so s krsto enostavno razbili vrata, jo postavili pod hišne arkade in odšli. Zaleglo je: naslednjega dne je bilo truplo pokopano v največji tišini. Toda med obema duhovnima gospodoma se je razvil spor, ki ga velja prepustiti knezoškofijskemu ordinariatu. Bi bilo stanje enako, če bi namesto beračice umrla bogata žena?¹

Župnik v Mošnjah, Janez Sajovic (1831–1917), kasnejši ljubljanski kanonik in stolni prošt, ki je med drugim napisal spomine na pesnika Franceta Prešerna,² je uredništvu Laibacher Tagblatta

poslal popravek, nanašajoč se na drugi del dopisa. Vendar so pri Laibacher Tagblattu menili, da se popravek samo delno nanaša na dopis; dotikal naj bi se namreč vrste nebitvenih okoliščin, vseboval protislovja in nikakor ni bil v skladu s paragrafom 19 tiskovnega zakona. Kljub nezadostni obliki pa bi poslani »odgovor« vseeno objavili (s pridržkom možnosti, da ga avtor dopisa popravi), če ga župnik v nasprotju z uveljavljeno navado ne bi istočasno objavil v nekem drugem listu. Zato pač niso imeli nobenega povoda, da bi se posvečali pismu župnika Sajovica, dodali so le, da bo dopisnik Laibacher Tagblatta najbrž že našel priložnost, da sam pojasni dejansko stanje.³

Resnici na ljubo, je tisti del poročila Tagblatovega dopisnika, ki govori o »v obritega rudeče pobarvanega prešiča spremenjenem krčmarju iz Korotana«, bil izmišljen; šlo je pač za »obrekljivo laž«, za »ostudno in neumno kvanto«,⁴ za sleparsko početje, ki sramoti poštenega človeka pred svetom. Zato je 70-letni cerkovnik (mežnar) France (*Franz*) Miklavčič tožil Laibacher Tagblatt oziroma njegovega založnika in odgovornega urednika, ljubljanskega tiskarja Ottomarja Bamberg (1848–1934), »za kaljeno poštenje«⁵ oziroma zaradi »razžaljenja časti, ktere si oskruniti nikdo ne more pustiti in to tem manj mežnar Miklavčič, ker na Brezji je božja pot, kamor pobožno ljudstvo v revah hodi pomoči iskat, in da bi cerkovnik res bil tak slepar, kakor ga ta dogodka popisuje, lahko bi se mu podtaknilo še drugih sleparij, po takem pa vsa božja pot pride pred svetom v zasmehovanje.«⁶

Pisanje dopisnika Laibacher Tagblatta se danes zdi satirično ubrano, vendar je bilo pogojeno s tedanjimi narodnimi in političnimi nasprotovanji med Slovenci ter Nemci in nemškutarji, med slovensko in nemško oziroma vladno stranko na Kranjskem ter med zastopniki konservativnih in liberalnih nazorov. Na Brezjah se je v tem času razvijala božja pot, ki je imela slovenski značaj. Brezje so po prvem čudežnem ozdravljenju leta

¹ Po: »Vom Fuße des Triglav, 26. April. (Der verwunschene Wirth. – Eine verweigerte Beerdigung)«, *Laibacher Tagblatt*, 1870/95.

² Po: Maks Miklavčič, »Sajovic Janez«, *Slovenski biografski leksikon*, 9. zvezek, Ljubljana 1960, str. 185.

³ Po: »Von Herrn Pfarrer Johann Sajovic ...«, *Laibacher Tagblatt*, 1870/107.

⁴ Po: »Kača hude vesti«, *Zgodnja danica*, 1870/44.

⁵ Po: »Pravda zoper Tagblatt zarad obrite in pomalane svinjske glave«, *Zgodnja danica*, 1870/44.

⁶ Po: »Zoper ljubljanski Tagblatt«, *Novice*, 1870/19.

1863 namreč obiskovali predvsem slovenski verniki. Kranjski Nemci in nemškutarji – večina izmed njih je živela v Ljubljani in v manjših skupinah v drugih krajih ter bila liberalnega prepričanja – so imeli Slovence za nevedno in zaostalo ljudstvo. Najbrž so z nejevoljo spremljali primere slovenskega »praznoverja«, povezanega z Layerjevo sliko Marije Pomagaj v kapelici Matere božje na Brezjah. Zato je politični dnevnik kranjskih Nemcev Laibacher Tagblatt objavil inkriminirani dopis, sodna obravnava, v katero sta bila vpletena njegov odgovorni urednik in mežnar z Brezij, pa je naposled dobila političen značaj. Ne glede na nenavadnost vzroka za sodno obravnavo je ta zbudila veliko zanimanje, zastopnik tožnika in zagovornik obtoženca (»zatoženca«) pa sta zasedala visoko mesto v hierarhiji slovenske in nemške stranke. Oba sta se na obravnavo dobro pripravila.

Obravnava, ki je potekala 27. oktobra 1870 pred deželno sodnijo v Ljubljani, naj bi bila tretja porotna razprava v Ljubljani po ponovni uvedbi porotnih sodišč⁷ in prva obravnava proti Laibacher Tagblattu nasploh.⁸ Obravnavo je vodil predsednik c. kr. deželnega sodišča dr. Andrej Luschin (1807–1879), sodnika sta bila Perko in Kapretz (Kaprec). Priimki članov porotnega zbora, v katerem je bilo 12 porotnikov oziroma »pri-sež(e)nih mož« (Jurij Auer ml., Karol Boschitz (Božič), Jurij Dachs (Daks), Heinrich Kaiser, Ferdinand Ludwig (Ludvik), Josip Reich (Raih), Nikolaj Schemerl (Šemerl), Josip Schlaffer (Šlafer), Karl Schlechter (Šlehter), Matias Treun (Matevž Trevn), Feliks Weidinger (Vajdinger), Valentin Zeschko (Češko) in namestnik Jožef Strzelba), so govorili, da večina med njimi sodi med »ljubljan-sko inteligencijo«, »verfassungstreuerje«, »ustavo-verneže« oziroma ustavoverne kranjske Nemce. Novice so zapisale, da je toženi urednik Ottomar Bamberg zavrnil 10 drugih porotnikov,⁹ »med njimi vsacega, kateri je bil količkaj sumljiv, da ni 'Tablattove' vere, zastopnik toženca gosp. dr. Razlag je zavrnil 6 znanih podpornikov 'Tagblattovih', cvet konšt. društva je vendar-le še ostal«.¹⁰ Slovenski narod pa je postregel s podatkom, da je Schlaffer »Bambergov vrstnik pri 'feuerscheu'« (pravilno pač Feuerwehr, prostovoljna ljubljanska požarna straža, ki je bila turnarska domena, Slovenci so nemško gasilsko društvo namreč začeli imenovati »Feuerscheu«),¹¹ Treun pa je plačal kavcijo za Laibacher Tagblatt.¹²

Slovenska poročila o porotni razpravi »ubozega, useskozi poštenega starčka mežnarja

⁷ Po: »Aus dem Gerichtssaale. Preßprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/246.

⁸ Po: »Dr. B.«, »Ljubljanska pisma«, III. in V. del, Slovenski narod, 1870/129 in 140.

Poroto za tiskovne delikte je vpeljal cesarski patent 14. marca 1849, prav tako jo je postavljala Kazenski procesni zakon z dne 17. januarja 1850, odpravljena pa je bila s cesarskim ukazom z dne 11. januarja 1852. Poroto za težje tiskovne delikte je ponovno uvedel državni osnovni zakon o sodniški oblasti z dne 21. decembra 1869, poroto za tiskovne delikte je vpeljal zakon z dne 9. marca 1869 (Po: Jelka Melik, Kazensko sodstvo na Slovenskem s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani, Ljubljana 1994, str. 21, 22 in 27).

⁹ Na voljo so bili porotniki, ki so bili izžrebani tik pred porotno obravnavo (13. oktobra 1870): Jurij Auer, Jožef Bernard, Karol Božič, Aleksander Dreio, dr. Etbin Henrik Costa, Valentin Češko, Anton Gnezda, Franc Golč, Anton Gvajc, Jožef Haufen, Oto Jenač, Valentin Konšek (oče dopisnika Korschegga!), Peter Lasnik, Jožef Matevž, Alojz Paušin, Valentin Pesjak, Raimund Pirker, dr. Josip Poklukar, dr. Oskar Pongratz, Matija Ranth, Josip Reich, Florijan Riedl, Jos. Schlaffer (Jožef Šlafer), Andrej Schreyer (Šreier), Mihael Stroj, Jožef Strzelba, Nikolaj Šemerl, Karol Šlehter, Fidelis Terpin, Matija Treun, Feliks Weidinger, Mihael Wurner, Alojzij Zagorec, Janez Zitterer in Stefan Žužek. Namestniki pa so bili: Gustav Fischer, Karol Gallé, Heinrich Kaiser, Anton Kotnik, Karol Leskovec, Ferdinand Ludwig, dr. Anton Pfefferer, France Šantl st. in France Vovk (Po: »Porotniki za tiskarnih pravadah za prihodnje porotno dōbo«, Novice, 1870/42, in »Ljubljanski porotniki«, Slovenski narod, 1870/120).

¹⁰ Po: »Porotna obravnava ljublj. Tagblatta«, Novice, 1870/44.

¹¹ Po: »Iz Ljubljane 18. sept.«, Slovenski narod, 1870/109.

¹² Po: »Iz Ljubljane 28. okt. (Iz. dop.)«, Slovenski narod, 1870/127.

na Brezji»¹³ so bila objavljena v tednikih Novice (1843–1902), Zgodnja danica (1849–1902) ter v Slovenskem narodu (1868–1943). Laibacher Tagblatt je razpravi posvetil mnogo več pozornosti kot slovenski tisk in ji sledil z malone stenografskim posluhom. Poročila se med seboj nekoliko razlikujejo, vendar nudijo dokaj popolno predstavo o poteku razprave. Poročevalci so ponekod pretiravali in marsikaj zamolčali, kar posredno govori o težnjah obeh vpletenih strani. Slovenski časniki razkrivajo identiteto dopisnika in podrobneje opisujejo nastope zastopnika tožnika, Laibacher Tagblatt pa je večjo pozornost posvetil besedam zagovornika lastnega odgovornega urednika.

Javna zaključna obravnava se je začela ob 9. uri dopoldne. Oblikovanje porotne klopi je trajalo do 10. ure. Avditorij je bil napolnjen s predstavniki vseh stanov, poročevalec Laibacher Tagblatta je opazil sorazmerno veliko duhovnikov in študentov, poročevalec Slovenskega naroda pa je menil, da je med poslušalci zastopana vsa »Tagblatt-ova inteligencija, kot zagovorni odbor pod predsedništvom dr. Pfefferer-a z nalogo slabemu spominu zagovornika pomagati z malimi listki in še manjšimi na njih napisanimi sveti.« »Sicer je bilo občinstvo navadno, kakor pri deželnem zborovanji, samo da sedaj g. Dežman ne bo rabil izraza 'johlende Galerie', marveč cvet inteligencije in kapitala, kakor je ravno za njegovo malho prav.«¹⁴

Ker državno pravdnništvo tožbe ni hotelo prevzeti,¹⁵ je tožitelja (zasebnega tožilca) Miklavčiča zastopal dr. Radoslav (Josip) Razlag (1826–1880),¹⁶ ki je maja 1870 advokatsko pisarno iz Brežic preselil v Ljubljano (Stari trg št. 168).¹⁷ Razlag je slovel kot izvrsten govornik v slovenskem jeziku. – »Njegovi govori so se jako simpatično slišali, ker so ga podpirali impozantna postava, prijeten glas, gladek jezik.«¹⁸ Razlag je sicer izdal list Slovenski pravnik (1862, 1870–1872), leta 1871 je bil kranjski deželni glavar, zastopal pa je zmerna liberalna načela. Zagovornik Ottomarja Bamberg je bil ljubljanski advokat dr. Robert Schrey (Schrei) plemeniti Redlwerth (1837–1893). Tudi dr. Schrey je užival sloves duhovitega in spretnega govornika.¹⁹ Bil je odbornik in pozneje tudi predsednik nemško-liberalnega Ustavovernega društva (*Konstitutioneller Verein*). Njegova advokatska pisarna je bila v »špitalski ulici« št. 266.

Dr. Luschin (Lušin) je obravnavo začel z javnim branjem paragrafa 226 zakona o kazenskem

postopku in posebej poudaril, da so prepovedani vsi znaki pritrjevanja ali neodobravanja. Nato je sledil splošen opomin pričama Ignazu (Nacetu) Erženu in Heinrichu Klanderju, ki sta potrdila resničnost svojih izjav. Obtoženi Ottomar Bamberg je bil zaslišan glede splošnih vprašanj. Predsednik je opomnil porotnike na velik pomen njihove dolžnosti. Zapisnikar je prebral obtožnico, ki je Bamberga dolžila razžalitve časti in morebitnega delikta »zanemarjanja dolžnostne paznosti« (*Ehrenbeleidigung und eventuell Vernachlässigung der pflichtgemäßen Obsorge*).

Med zaslišanjem je odgovorni urednik Ottomar Bamberg izjavil, da se ne ukvarja dosti z uredništvom, vprašljivega dopisa pa da ni bral; šele ko je bil natisnjen, je izvedel, kaj je v njem. Povedal je, da zaradi svojih obsežnih poslov preprosto ne more prebrati vseh rokopisov in krtačnih odtisov pred tiskom, zato pa da mora pač zaupati dopisnikom in sodelavcem (op. p.: zatrjevanje, da urednik spornih člankov ni bral, je veljalo za pogosto uporabljeno obrambno sredstvo: odgovorni urednik je bil s tem lahko kriv samo prestopka »zanemarjanja dolžne pažnje« oziroma pozornosti).²⁰

¹³ Po: »Kača hude vesti«, Zgodnja Danica, 1870/44.

¹⁴ »Iz Ljubljane 28. okt. (Iz. dop.)«, Slovenski narod, 1870/127.

¹⁵ Po: »Porotna obravnava proti Tagblattu«, Novice, 1870/42.

¹⁶ Pesnik, pisatelj, politik in predsednik prvega slovenskega tabora v Ljutomerju dr. Radoslav Razlag je bil tudi zagovornik članov Južnega Sokola, ki so bili obtoženi zaradi nočnega izgredu 23./24. julija 1867 v Ljubljani. V pravdi proti Slovenskemu narodu leta 1869 mu je uspelo doseči, da je bil urednik Anton Tomšič oproščen. Prav tako je na prvih dveh porotnih obravnavah v Ljubljani septembra 1869 uspešno zagovarjal urednika Brenclja in Triglava, Jakoba Alešovca (Za ti dve porotni obravnavi glej: D. Globočnik, »Ričet iz Žabjeka«, Zgodovina za vse, 2004/1, str. 19–32).

¹⁷ Po: Oglasnik št. 16, priloga Novic, 1870.

¹⁸ Josip Jurčič, »Dr. Jakob Razlag +«, Slovenski narod, 1880/129.

¹⁹ Po: Dragan Matić, »Dr. Robert Schrey, pl. Redlwerth (Edler von Redlwerth)«, Nemci v Ljubljani 1861–1918, Ljubljana 2002, str. 406.

²⁰ Odgovornost zaradi zanemarjanja dolžnostne paznosti sta uvedla kazenski zakon in tiskovni red iz 1852, omejila pa sta jo tiskovni zakon z dne 17. decembra 1862 in kasneje novela k tiskovnemu zakonu z dne 15. oktobra 1876, ki je ukinila odgovornost avtorja in izdajatelja in ohranila samo odgovornost odgovornega urednika (Po: Vladimir Knaflič, »Postanek in vsebina tiskovnega prava do 1914 / Avstrija«, Traktat o tisku, I. del, Zgodovinska in primerjalna studija o pričetkih, razvoju in zaprekah tiska in o vsebini in pomenu tiskovnega prava in tiskovne svobode, Ljubljana 1930, str. 71–73 in 84–87).

Zapisnikar je prebral prvi del grajanega dopisa. Obtoženec je razložil, da imena avtorja dopisa ne bo povedal in da sam prevzame odgovornost. Na vprašanja predsednika je odvrnil, da izhaja Laibacher Tagblatt v nakladi okrog 800 izvodov, tiskajo ga večinoma med 4. in 5. uro, izide pa uro kasneje, rokopise pa da odlagajo na posebno mesto v knjigarni, od koder jih kurir prinaša v tiskarno. Povedal je še, da časniki vodi faktor Karl Rütting (Rütting), pri stavljenju pa da so zaposleni štirje stavci, medtem ko se detajlov in tega, na kakšen način je bil objavljen vprašljivi dopis, ne spominja, prav tako ne more navesti, ali je kateri od sodelavcev pred tiskom prebral ta dopis. Izjavil je, da ga je sam prebral šele po izidu in razširjenju dotične številke, za Tagblatt pa da je položena kavcija 3000 fl. v obveznicah.

Sledil je dokazni postopek. Predsednik je predlagal, da bi za pričo poklicali Karla Rüttinga, vendar je temu nasprotoval Bambergov zagovornik, dr. Robert Schrey. Zastopnik tožitelja dr. Radoslav Razlag pa je bil za Rüttingovo zaslišanje. Sodišče se je po krajšem posvetovanju odločilo izročiti Rüttingu poziv.

Dr. Schrey je menil, da bosta priči Eržen in Klander lahko pričali o pomembnih okoliščinah, med drugim tudi o identiteti tožitelja, ki na obravnavi ni prisoten. Dr. Razlag je dodal, da so njegovo identiteto ugotovili že med predhodno preiskavo, poleg tega pa da lahko svetuje tudi mošnjanski župnik Sajovic, ki je v Ljubljani.²¹

Sledilo je zaslišanje prič. »Gozdarski in s 25 gold. plačani srenjski pisač«²² Ignac Eržen, ki je bil gozdni kanclist v Radovljici (*Vorstands-Kanzellist beim Forst- und Sequestrationsamte in Radmannsdorf*), je v glavnem povedal podobno zgodbo, kot je bila objavljena v Tagblattovem dopisu. Sam jo je izvedel od ženske, pri kateri je stanoval, in njene tete, ki mu je zaradi izraženega dvoma očitala nevero. Tovrstne govorice so bile razširjene v Radovljici in drugih krajih in so bile nekaj časa tema pogovorov. Nekateri ljudje so verjeli zgodbi, ki so ji dodajali vsakovrstne podrobnosti, npr. da svinja nosi očala in kadi cigare. Nekateri pa so menili, je povedal, da gre samo za mežnarjev trik. Ljudi, ki bi videli svinjo, Eržen ni mogel imenovati. Na vprašanje dr. Razlaga, če pozna dopisnika, je odgovoril, da bi neko določeno osebnost lahko označili za dopisnika, česar pa sam z gotovostjo ne more reči. O upokojenem kaplanu Ambrožiču je dejal, da je ta izjavil svoji kuharici: »Bog še vedno živi, Bog je kaznoval.«

Svinjska prevzetnost.

„Ljublj. Tagblatt.“ Jaz nisem svinja, jaz se ne valjam po blatu, kakor druge svinje, temveč jaz sem prešič, ker sem obrit.

O Brezjah pa je povedal, da so priljubljena božja pot, kjer so naprodaj t. i. čudodelne slike, od Mošenj do Brezij pa da je pol ure hoda. Izjavil je še, da mežnar zaradi dopisa ni izgubil spoštovanja ali utrpel škode, ljudje mnenja o njem niso spremenili. Mnenje radovljiškega krčmarja Heinricha Klanderja je bilo dokaj podobno Erženovemu. Dodal pa je, da so se govorice širile predvsem iz Koroške, ob izidu dopisa v Laibacher Tagblattu pa so že pojemale.²³

Novice so vseeno zapisale, da je Eržen navedel priimek dopisnika: »Erschen pravi, da ga je pisal menda neki Konschegg, kateri je šole na kol obesel, zdaj pa je odgojitelj pri gosp. J. Ker se je iz Bambergovega zagovora videlo, da pravi voditelj vredništva ljublj. 'Tagblatt' je g. Rütting, faktor v Kleinmayer-jevi tiskarnici, rojen v Meklenburgu na severnem Nemškem in luteran, ga predsednik brž pozove k obravnavi.«²⁴

Tretja priča je bil Prus Karl Rütting, ki naj bi delo faktorja v Kleinmayerjevi tiskarni opravljal za 20 goldinarjev na mesec.²⁵ Navedel je, da se članki pogosto tiskajo, ne da bi jih urednik videl. Rokopisa tega dopisa da ni dobil od urednika Bamberga, temveč od enega izmed sodelavcev, a ne ve več, od katerega. Spominja pa da se, da so se pogovarjali glede dopisa, vendar Bamberg takrat ni bilo zraven.

²¹ Po: »Aus dem Gerichtssaale. Schwurgerichtsprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/245.

²² Po: »Volitev v Radovljici in Trzinu / Iz Gorenjskega, 1. jul. (Izv. dop.)«, Slovenski narod, 1870/77.

²³ Po: »Aus dem Gerichtssaale. Preßprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/246.

²⁴ Po: »Porotna obravnava ljublj. 'Tagblatt'«, Novice, 1870/44.

²⁵ Karl Rütting je bil član nemškega telovadnega društva Laibacher Turnverein. Marca 1870 sta se Rütting in Otmar Bamberg udeležila zloglasnega izleta turnarjev na

Med diskusijo o prisegi prič je dr. Razlag menil, da Erženu in Klanderju ni treba, Rütting pa mora priseči, o čemer pa odločitev prepušča sodišču. Dr. Schrey je zaprosil, da priči Eržen in Klander vendarle prisežeta, menil pa je, da je Rüttingova prisega odveč. Sodišče je končno sklenilo, da naj prisežejo vse tri priče.²⁶

Razlag naj bi po zatrjevanju Zgodnje danice med drugim dejal, da pripoved obeh prič ni nič drugega kot »babje kvante (*Weibergeklatsch*), ki sta jih pri pericah in sicer pri kaki babici slišala, kakor sta sama rekla, in pa le kakor pravljico; da je kdo gledat hodil, ali da je mežnar razkazoval glavo, tega nihče ni vedil poterditi. Tedad je tisti 'faktum,' ali da je to resnična dogodba, popolnoma izmišljen. /.../ Tagblatt bi bil potem takem 'babje kvante' za resnične dogodbe po svetu razširjal, ker ni odveč lepo za list, ki se hvali, da umno in olikano gospodo zastopa.«²⁷

Predsednik je prebral dovoljenje za izdajanje Laibacher Tagblatta, potrdilo o odredbi kavicije, protokol okrožnega sodišča v Radovljici o mežnarju Miklavčiču in spričevalo o reputaciji. Dr. Razlag je menil, da je dokazilo o identiteti predloženo, zato je umaknil zahtevek za izročitev poziva, ki pa ga je prevzel dr. Schrey.

Ker je zagovornik dr. Schrey dvomil, da je mežnar France Miklavčič istoveten s tožiteljem, je sodišče ustno k pričanju povabilo »fajmoštra v Mošnjah« Janeza Sajovca (Sajevca, Sajovca), ki je bil navzoč na razpravi. Razpravo so prekinili in nadaljevali ob 4. uri popoldne.

Predsednik deželnega sodišča dr. Andrej Luschin je začel z branjem aktov. Obtožbi je bilo dodano Miklavčičevo pooblastilo za dr. Razlaga, prav tako poznejša izjava, v kateri se strinja z obtožbo. Protokol okrožnega sodišča v Radovljici o zaslišanju tožnika je bil najprej predstavljen v izvlečku, nato pa na prošnjo zagovornika v celoti.²⁸

Med akti je bilo tudi pismo stražmojstra Sebenikarja (Sebenikerja, Sebenica) iz Erdeljskega »do njegovega prijatelja, kteremu je bil priložen izrezek iz dunajskega lista 'der Freimüthige' (op. p.: Der Freimüthige – »Politisches Volksblatt für Jedermann« (1869–1916)); v tem je Tagblatov 'svinjski' dopis skoraj ponatisnjen od besede do besede. Žandar kot Kranjec se jezi, da se o njegovih sorodcih pišejo take vraže ter pravi, da po svetu vsled tega imenujejo Kranjce 'ein blitz-

dummes, abergläubisches Volk' (neumno, praznoverno ljudstvo).« Pismo je povzročilo v dvorani pravcato senzacijo. Dr. Razlag je omenil, da so se enaki izrazi lahko brali tudi v graškem dnevniku Tagespost (1856–1945), dunajskih Die Presse (1848–1896) in Neue Freie Presse (1864–1939), Kärntnerblattu (Kaertner-Blatt, 1869–1875) in v več drugih časnikih.²⁹

Mošnjanski župnik Janez Sajovic je povedal, da je za vprašljivo pravljico izvedel od radovljiškega učitelja še pred objavo dopisa. Imel jo je za variacijo navadnih pustolovskih pravljič, ki jih širijo berači ali potepuhi, da bi z njihovo pomočjo nalleteli na boljši sprejem. Na vprašanja Kapretza in dr. Schreya je odgovoril, češ da je dopis prebral in o njem seznanil mežnarja, ki da je bil zelo jezen. Da ne bi izgubil svoje službe, je mežnar pri njem poiskal nasvet, kako naj opere svojo čast.

Dr. Schreya je potem zanimalo, ali so se na Brezjah res pripetili čudežni dogodki. Sajovic mu je odgovoril s svojim osebnim mnenjem: čudeže morajo potrditi cerkvene oblasti. Sajovcu ni bilo potrebno priseči. Predsednik ga je odpustil z obvezujočo opazko o vnemi, s katero da – glede na lastno izjavo – skrbi za cerkvene interese in izpolnjuje dolžnosti dušnega pastirja.³⁰

Predsednik deželnega sodišča je po sodnijskih zapisnikih ugotovil, da je Miklavčič sam zahteval tožbo, ne pa nekdo drug, kot je menil Bambergov zagovornik. Župnika Sajovca je zato pohvalil, ker »da je o tem, da je cerkvenika pozornega storil na oni članek, spolnil svojo dolžnost kot duševni pastir, kateri ne trpi, da bi na časti oskrunjen človek bil še dalje cerkvenik«. Sajovcu je dejal, da je storil prav, ker se je potegnil za čast Cerkve. Sajovic je po mnenju Novic s svojim pri-

Janče (Po: Anton Slodnjak, opombe k Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga, politični spisi, Ljubljana 1961, str. 491–492).

²⁶ Po: »Aus dem Gerichtssaale. Preßprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/246.

Priče so morale priseči v uvodnem postopku ali po odgovorih na splošna vprašanja med zaslišanjem. Če sta se obtoženec in tožilec zedinila, se je prisega lahko odložila do konca zaslišanja ali celo opustila (Po: Jelka Melik, Kazensko sodstvo na Slovenskem s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani, Ljubljana 1994, str. 56).

²⁷ Po: »Pravda zoper Tagblatt zaradi obrite in pomalane svinjske glave«, Zgodnja danica, 1870/44.

²⁸ Po: »Aus dem Gerichtssaale. Preßprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/246.

²⁹ Po: »Porotna obravnava ljublj. 'Tagblatta', Novice, 1870/44.

³⁰ Po: »Aus dem Gerichtssaale. Preßprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/246.

čanjem odstranil vse dvome: »*Pravljico je imenoval nesramno laž, in štel jo je med navadne vestorije, kakoršne raznašajo berači in potepuhi.*« »*Mežnar je bil očitno nejevoljen in se je posvetoval, kako bi se mogel opravičiti.*« Na vprašanje dr. Schreya, kaj misli o Laibacher Tagblattu, pa je odgovoril: »*'Tagblatt' se mi zdi škandalozen list, namen njegov je razširjati škandal.*« Novice so dodale, da se je dr. Schrey ob tem ugriznil v ustnice, nekateri poslušalci pa so pobesili oči.³¹

Dokazovalna obravnava je bila končana. Sledil je zagovor. Zastopnik tožitelja dr. Radoslav Razlag je menil, da obravnava nudi zanimivo podobo delovanja novinarjev v ustavni državi. Vsi mi, svobodni možje, – je poudaril – smo zagotovo za svobodo tiska, ki pa je sreča za svobodne državljane samo, če jo pojmujemo na resen in moralen način. V primeru zlorabe spravi v nesrečo narode in generacije, lahko bi dejali, vseh celin. Obžalovati je treba zlorabe v novinarstvu, kajti njegovo poslanstvo je poučevanje narodov.

Ker da vsebina dopisa povezuje izobrazbo in razsvetljenstvo, to dragoceno dobrino človeštva, z bogoskrunstvom, vsak bralec mora zaključiti: To je blasfemija! Primerjava s Kirko govori o največji propadlosti. Kirka je bila v klasični mitologiji nasladna ženska, ki so jo častili Odisejevi tovariši. Te je iz nagnjenja k nasladi spremenila v svinje. Dopis – je menil Razlag – govori o svetem očetu v nerazumljivem tonu, govora je tudi o čudežni priprošnji Materi božji.

V nadaljevanju je ugotovil, češ, gospodje, v mestih imamo gledališče, plese, koncerte, na katerih poiščemo počitek po vsakodnevnem trudu. Podeželsko ljudstvo tega nima. Delno zaradi razvedrila in delno zaradi religioznih potreb se podaja na romanja. Katoliki imamo pravico zahtevati svojo čast, ni nam treba zardevati zaradi naših verskih nazorov.

Kot dejstvo je prikazano – je dejal – češ, mežnar Miklavčič se je okoristil z govorico, obril in pobarval svinjo ter jo kazal ljudem za 10 krajcarjev. Toda, o trditvi, ki je imela namen zmanjšati mežnarjev ugled, sta priči lahko povedali samo, da gre za govorice.

Spomnil je, kaj da kazenski zakon zahteva v primeru dejanske razžalitve časti z namenom zmanjševanja ugleda neke osebe v javnosti, in poudaril, da prav to zadeva mežnarja, ki da je častno preživel 70 let. Zato je dr. Razlag vztrajal

pri obtožbi in zatrdil, da takšne obdolžitve niso možne, dokler se njihov avtor ne prepriča o njihovi resničnosti. Še en razlog za vztrajanje je našel v dejstvu, da Ottomar Bamberg nikakor ni hotel izdati imena dopisnika.

Če zapriseženi gospodje ne bodo našli vseh momentov – je pristavil –, da bi obtoženca razglasili za krivega razžalitve časti, je gotovo, da je zagrešil prestop ek zanemarjanja dolžnostne paznosti (*Vernachlässigung pflichtgemäßer Obsorge*). Dr. Razlag je še poudaril, da njegov govor nima namena doseči obtoženčeve obsodbe, temveč oprati ime ubogega preprostega moža.³²

Razlag je v govoru temeljito, a mirno in nepristransko dokazoval hudobnost članka, »*kteri v uvodu nesramnega dopisa meri na to, ne le zasmehovati katoličane in katoliško cerkev, temveč tudi oskruniti moža, kteri je bil do svojega 66. leta pošten in je še dandanes.*« »*Ves članek je blasfemija na katoličanstvo in cerkvene naprave, ktere morajo imeti varstvo v Avstriji, v kteri prebiva do 30 milijonov katoličanov. Kar pa se piše posebno o cerkveniku, je tako, da ga mora žaliti in mu odvzeti poštenost, kajti obdolžen je goljufivega djanja in to iz dobičkarije za-se. Naši sorodci zunaj dežele so se jezili, da se kaj tako sramotnega o naši deželi, o našem ljudstvu piše; celó sram jih je bilo, da so Kranjci. Dalje šiba nemarnost pri vredovanji 'Tagblatta', kterega vrednik zaupa pokvarjenemu dijaku, kterega dopise, kakor je rekel, 'nezapečatene' v tiskarnico pošilja. Da je dopisnik hotel žaliti, se ne dá dvomiti, ker piše, da se faktum (resnični dogodek) more navesti, kar je cerkvenik s svojo svinjo storil. Slednjič se nadja, da bodo porotniki rešili čast starega moža, in zadostili razžaljeni postavi vsaj z globo (denarno kaznijo), v ktero se tukaj sme telesna kazen premeniti.*«³³

Govor dr. Schreya je bil še bolj temeljito argumentiran kot Razlagov. Laibacher Tagblatt ga je objavil v celoti. Dr. Schrey je menil, da je pri prvih dveh porotnih razpravah šlo za obtožbo državnih organov zoper dva časnika, tokrat pa za pritožbo privatne osebe zaradi razžalitve časti. To da potrjuje tudi odločen odgovor državnih organov na neupravičeno zahtevo tožnika,

³¹ Po: »Porotna obravnava ljublj. 'Tagblatta', Novice, 1870/44.

³² Po: »Aus dem Gerichtssaale. Preßprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/246.

³³ Po: »Porotna obravnava ljublj. 'Tagblatta', Novice, 1870/44.

naj prevzamejo vodenje tožbe (10. maj 1870, Z. 3941). Pri obeh omenjenih časnikarskih procesih so se hvalevredni državni organi – je opozoril – hoteli postaviti po robu ekscesu, porotniki pa so bili drugačnega mnenja o dovoljeni meri tiskovne svobode, zato so se odločili za oprostilno sodbo. Tokrat pa da se bo odločalo, ali je časnikarski eksces dejansko prizadel občutek časti privatnega tožnika. Porotnike je pozval, naj znova upoštevajo možnost svobodne besede, ki jim pripada, da bo časnikarstvo lahko razkrivalo družbeno škodo in pomagalo pri uveljavitvi razsvetljenstva.

V nadaljevanju je povedal, da tožba Franca Miklavčiča ni tožba posameznika, temveč tožba klerikalne stranke, ki da ji je ljubeznivo prepustil svoje ime, kar pa je povezano z njegovo mežnarsko službo. Na dan da niso prišli mežnarjevi občutki, temveč je klerikalna stranka dala duška svojemu sovraštvu do Tagblatta, ki zastopa razsvetljene ideje novega časa. Poudaril je, da klerikalci uporabijo prav vsako priložnost, da bi Tagblatt postavili na laž, prispevati k temu pa se ni sramoval niti župnik iz Prema (pod psevdonimom Sebastian Kulovitsch/Boštjan Kulovič). Dolgo da so čakali, da bi Tagblattu, katerega obstoj in delovanje so prištevali k »*Gräuel gegen Rom*« (Anatema zoper Rim), pripravili to neprijetnost. Schrey je nadalje menil, da je dopis klerikalnim listom dal zeleni povod za škodoželjna poročila, mežnar pa da je pri vsem tem le voljno orodje, saj da mežnar, ki živi v čudodelni samoti na Brezjah, nima pojma o hudodelskih napadih nanj. Zatrnil je, da se je mežnar očitno na pobudo in v spremstvu župnika podal v Ljubljano ter v pisarni svojega sedanjega zastopnika podpisal prazen papir, na katerem je kasneje nastala obtožnica. Mežnar je potemtakem pač sledil interesom župnika, ti pa so obenem izraz interesov strastnosti stranke, ki ji pripadajo župnikovi somišljeniki, namreč izraz sovraštva klerikalcev do prekletega Tagblatta.

Izrazil je mnenje, da ne gre za zadoščenje tožitelja, temveč za obsodbo principov in drže Tagblatta. Klerikalci da hočejo, da bi o njegovi eksistenci presojava v inkvizicijsko sodišče spremenjena porotna postava, ki svoj obstoj dolguje liberalni zakonodaji. To bi se zgodilo v primeru, če bi popustili temu mežnarju milostnega kraja in bi izrek obsodbe potrdil anatemo, ki jo pobožni tajni tožniki izgovarjajo zoper Tagblatt, ki so ga dali na indeks. Schrey se je čudil, da ravno tista stran, ki zaničuje nove zakone, išče njihovo

zaščito. Tudi oni se borijo z našimi sredstvi, vendar na svoj način – je menil – in izrazil prepričanje, da se bo z odločitvijo o obtoženčevi krivdi izkazala za utemeljeno sodba o prekletstvu, ki da jo imajo pobožnjakarji o Tagblattu; krivda bo tvorila del kranjske verske zgodovine, razlagali si jo bodo kot nebeško kazen in jo imeli za zstraševalen primer.

Tagblatt – je odločno zatrdil Schrey – ni mislil napasti mežnarja, temveč le pokazati, kakšne posledice ima močan vpliv ultramontanskih fanatikov na poneumljanje ljudstva, če se tovrstne govorice širijo po deželi. Krivi so torej tisti, ki zlorablajo verski čut ljudstva, da mu vsiljujejo nesmiselne pojme in predstave o rečeh, ki jih ne more dojemati, njihov namen pa je, da bi ljudstvo – ne glede na verski nauk – verjelo v neverjetno možnost čudežev, z eno besedo: da bi zapadlo v praznoverje.

Schrey je potem spomnil na dejstvo, da se pač ne gre čuditi, da je krčmarjeva kazenska sprememba v neestetsko svinjo obveljala za mogočo, če pa na sv. Višarjih (*Luschariberge*) kažejo okamnele lovce, ki so priklicali nase pregreho zaradi dolgov, če vidimo, kakšne čudežne moči so pripisane slikam, kipom itd. na različnih božjih poteh, če z lebdečimi devicami, opremljenimi s preroško jasnovidnostjo, ravnaajo kot z nadzemskimi bitji, če je obisk božjih poti predpisan za zanesljivo zdravilo vseh možnih bolezni, če za reklamo takšnih krajev prodajajo čudodelne podobe in rožne vence, če berge in druga ortopedska orodja obešajo na oltarje in se tako zdi čudežna moč takšnih skrivnostnih krajev verjetna. Ali je za nekega mežnarja nečastno, če za vstopnino kaže prekletega krčmarja, če papeži drago prodajajo odpustke za storjene grehe, če poteka živahna trgovina s čudodelnimi podobami in relikvijami, če kosti in druge odpadke prodajajo kot relikvijo, če se širijo molitveniki s slikami, na katerih so strasti človeškega srca ponazorjene s podobami živali, kač, svinj, krastač ipd.? Dolžnost neodvisnega časnikarja je, da se postavi po robu takšnemu početju in opozori na kričeče primere praznoverja ter na negativne posledice, ki jih le-to ima na narodno-ekonomske odnose in ljudsko omiko.

Znova je odločno zatrdil, da ta dopis pač ni razžalil tožnikove časti. V tožbi je sicer resda omenjeno, da vprašljiv dopis grobo blati mežnarsko službo, toda zdi se, da položaj mežnarja potrebuje posebej obzirno obravnavo, saj da

mu očitno poskušajo nadeti svetniški sij. Ironično je pristavil, da čaščenja mežnarja pač ni v katoliškem katekizmu, razen tega pa mežnarska služba ni nujno povezana z naravo bogoslužnih opravil, temveč je običajna obrtna zaposlitev. Tudi mežnarji na milostnih poteh so običajni ljudje, ki jih ni treba bolj spoštovati ali jim bolj prizanašati kot drugim osebam. Kritike na tožnikov račun si zato ne moremo razlagati kot napad na cerkveno institucijo, kar da poskuša tožba, gre bolj za vprašanje, ali je bila z dopisom razžaljena civilna čast Franca Miklavčiča. Opozoriti velja – je nadaljeval Schrey –, da mežnar do izida dopisa 28. aprila v Tagblattu ni bil znan niti njegovim bralcem niti širši javnosti, torej tudi zdaj ni zapisan nič boljše ali slabše kot prej. Kar pa se tiče tistih, ki so se imeli zadovoljstvo približe seznaniti z mežnarjem, zagotovo ne berejo Tagblatta, če pa so za članek izvedeli na drug način ali že prej slišali za govorice in jim verjeli, se jim je vstopnina 10 krajcarjev za začarano svinjo zdela skromna. Tudi če govoricam niso verjeli, napada preziranega Tagblatta niso imeli za razžalitev časti, temveč prej za prvo stopnjo zasluženega mučeništva, ki se ga pogosto lahko razveselijo mežnarju podobne osebe v stolpcih dandanašnjih listov. Čast tožnika, ki je brez dvoma poštena oseba, torej ni ogrožena.

Schrey je ocenil, da je mogoče pogrešati pozitivne znake kaznivega dejanja razžalitve časti. Tožnik da se sklicuje na paragraf 487 in eventualno tudi na paragraf 488 Državnega zakonika, ker da naj bi v Tagblattovi informaciji videl očitek goljufivega in zato kaznivega, eventualno tudi nečastnega dejanja, ki naj bi ga izpostavil preziro in zmanjšal njegov ugled v javnosti. Vendar o takem dejanju ne more biti govora, saj da Tagblatt pač ni trdil, da je Miklavčič kazal svinjo z izgovorom, da je krčmar v začarani obliki, temveč nasprotno – Miklavčič se je zaradi naraščajočega povpraševanja različnih oseb, ki so za vsako ceno želele videti svinjo, odločil le-to tudi zares pokazati. Ni bilo torej govora o tem, da bi mežnar komu dejal ali namignil, da gre za začaranega krčmarja. Če pa so romarji temu verjeli, to ni Miklavčičeva krivda. Sicer pa tudi ni bilo rečeno, da je on kakorkoli širil to prazno vero. Očitek kaznivega dejanja – je poudaril Schrey – ne bi obstajal tudi v primeru, če bi Tagblatt pisal, da je mežnar z Brezij to storil. Bistvena značilnost goljufije je namreč zavajanje. Kot pa so potrdile priče, skoraj nihče ni resno mislil, da ima pred seboj začaranega krčmarja, vsakdo si je ogledal skrivnostno svinjo le zaradi zanimanja za njene

posebnosti, ne da bi zares verjel v mežnarjeve navedbe o predhodnem hokuspokusu.

Z eno besedo, če se je zadeva dogodila tako, kot se o njej govori, obstaja mežnarjevo kazensko dejanje. Podobno da je, če sejmarji priporočajo zdravila z nezmotljivim učinkom ali če t. i. čudežni otroci in drugi monstumi za denar prikazujejo očitno neverjetne sposobnosti.

Kljub predpostavki, da se je vprašljiv dogodek zares zgodil, potemtakem ne more biti govora o tem, da bi bila komu povzročena škoda. Z malenkostno vstopnino (10 krajcarjev) tisti, ki so jo plačali, niso bili oškodovani, kajti obiskovalci romarskih poti so tako in tako odprtih rok za pobožne izdatke. Omenjenih 10 krajcarjev bi tudi sicer zaradi kakšnega drugega namena mirno spolzelo v žive ali nežive nabiralnike za darove.

Pogosto je slišati – je nadaljeval svojo dolgo in podrobno obrambo dr. Schrey –, da Laibacher Tagblatt nima nobenega vpliva na javno mnenje; če je tako, potem tudi ta v njem objavljeni dopis ne more škoditi mežnarjevemu ugledu v javnosti. Za čudež pa je mogoče imeti, da je v obtožbi mežnarjevo delovanje, za katerega ga je Tagblatt obtožil po krivem, označeno za nečastno. Schrey se je vprašal, ali je tožnik pozabil, da so na Brezjah naprodaj čudodelne slike, o katerih preverjeni čudežni moči obstaja še marsikateri dvom. Kako je prišlo do tega, da si je tožnik informacijo o drugem čudežu, ki naj bi se zgodil na Brezjah, razlagal za očitek nečastnega delovanja, medtem ko v cerkvi na Brezjah vsakodnevno sprejemajo žrtvene darove zaradi čudežnih del te božje poti, ki niso nič manj neverjetna kot zgodba o začaranem krčmarju? Če ni mogoče označiti za nečastno trditev, da vernike zaupanje do božje poti nagradi z ozdravljenjem bolezni ipd., potem to velja še toliko bolj za domnevo, češ da božja pot po drugi strani lahko čudežno učinkuje tudi na kaznovanje nevernikov. V tem primeru je namig na primer duhovnega linčanja zgolj informacija o nadaljnjem čudežu, ki ni nič bolj ali manj verjetna kot druge o tem milostnem kraju v ostalih listih, posebej trditve o čudežih v Zgodnji danici. Čast mežnarja ne more biti oškodovana z informacijo o dogodku, katerega skrivnostnosti ustreza samo tista krajevna čudežna moč, ki jo brez dvoma priporočajo mežnarjevemu poklicu.

Schrey je ponovno zatrdil, da obtoženca ni moč obdolžiti namena razžalitve časti, in to zato, ker pač ni prebral dopisa pred izidom in ker tudi

O zadevah „Tagblattove“ pravde.

Dečko Bamberg: Ata, zdaj sva pa pač nekam zabredla.

Očča Grabljan: Ne boj se dečko, saj so možje meso našega mesa, tedaj te ne bodo snedli.

potem v njem ni mogel prepoznati kaznivega dejanja. Če bi bil ta članek kazniv, bi kaznivost odpravil paragraf 1 kazenskega zakona, ki za kaznivo delovanje zahteva obstoj zlobnega namena, prav tako paragraf 2 točka c kazenskega zakona, ki h kazenskemu delovanju ne prišteva primera, če oseba ni zmožna prepoznati prestopka ali prekrška.

Povedano torej zadošča, da se ugotovi, da ne gre za kaznivo razžalitev časti po kazenskem zakoniku, temveč da gre za informacijo o primeru, ki sledi principom Tagblatta: opozarjati na obžalovanja vredne posledice praznoverja. V interesu naše dežele in vsakega pravega vernika je, da ljudstvo ne bi prizadelo tisto religiozno navdušenje, ki je največji sovražnik razsvetljenstva, védenja in ljudske blaginje. Schrey je izrazil upanje, da bo Tagblatt še naprej nadzoroval zlorabe v romarskih krajih, tako da revno kmečko prebivalstvo ne bo tako močno pritegnjeno k plačevanju kontribucij za vzdrževanje odvečnih romarskih cerkva. Vprašal se je, kateri kranjski list bi lahko izpolnil to nalogo, če se Tagblatt ne bo zavzemal za takšne principe. Dobronamerna prizadevanja za napredek duhovne blaginje ljudstva zaslužijo priznanje in ne kazni!

Tudi očitek glede zanemarjanja »dolžne pažnje« – je menil – ni v obtoženčevo breme, saj Bamberg dopisa ni prebral. Zaradi obilice poslov v knjigarni je pismo s pisavo dotlej zanesljivega dopisnika z ostalo korespondenco odpisal v tiskarno, ne da bi vedel, da njegova vsebina lahko koga tudi razžali. Opomnil je na dejstvo, da je strankino glasilo pač odvisno od pomoči dopisnikov, zato pa da je tudi razumljivo, da urednik zaupa sodelavcem; njihovih pošilk vedno boječe ne pregleduje z lupo, saj pogosto niti nima priložnosti za preverjanje. Pa četudi bi dopis pazljivo prebral, ne bi imel povoda dvomiti v točnost informacij o preseljevanju duše krčmarja iz Ratzendorfa v ščetinasto kožo človeške svinje niti ne bi mogel osebno preveriti točnosti pripovedi. Kaj bi bilo – se je glasno spraševal dolgovezni dr. Schrey – s časopisnimi uredniki, če bi morali najprej poizvedovati o točnosti dopisov? Na ta način bi bilo urejanje nekega časopisa popolnoma nemogoče.

Ponovno je zatrdil, da so govorice o čudežni metamorfozi bile razširjene že pred objavo v Tagblattu, zanje so vedeli po vsej Kranjski, prodrle so v Ljubljano. Še vedno pa je ob tem odprto vprašanje, ali se je to zares pripetilo, kajti osebe, ki so sprva za vsako ceno hotele videti svinjo, so kasneje to zanikale. Ironično je k temu dodal še, češ, saj vemo, kako je dandanes z izjavami prič pri podobnih procesih. Značilno je, da sveti duh večinoma razsvetli priče tako, da o tem, kar so prej trdile, nenadoma nočejo ničesar več vedeti.

Čeprav da dokaza resnice ni mogoče zagotoviti, je bilo ugotovljenih veliko razlogov za upravičeno sprejetje verjetnosti in verodostojnosti dogodka na Brezjah, tako da ni mogoče predpostavljati urednikove krivde zaradi sprejetja takšne informacije. Še toliko manj je potrebno vedenje današnjega obtoženca soditi s tako strogega stališča. Njegov list v več kot dvoletnem obstoju in kljub vrsti napadov danes dejansko težeče stranke, zaradi katerih je skrajno težko ostati zmeren v obrambi – ter kljub fanatičnim sovražnikom, ki so plaho prežali na priložnost za sodno pozornost, še ni bil nikoli grajan.

Schrey se je nato obrnil naravnost na porotnike, češ, če si, gospodje porotniki, predočite napade na Tagblatt s strani listov, ki so po mežnarjevem okusu, če imate psovke Danice, izpade Triglava, plehke šale Brenclja, če imate z eno besedo sramotenja teh listov na račun uredništva Tagblatta za enakovredna in priznate, da se mo-

rajo ti listi samo potrpežljivosti in velikodušnosti osramočenih zahvaliti, da ni prišlo do nešteto podobnih procesov zoper omenjene liste – potem, gospodje porotniki, morate priznati, da bi bila obsodilna obsodba današnjega obtoženca, ki je častno prevzel vso odgovornost za članek in dopisnika ni imenoval, krivična. Izrek obsodbe – je znova poudaril Schrey – bo zadel nedolžnega, ki ga bremenijo samo nesebično podpiranje Tagblatta, zaupanje v zanesljivost sodelavcev in diskretnost, s katero ni združljivo razglašanje imena dopisnika.

Če se vam zdi – je nadaljeval – dober glas, ki ga uživa obtoženec, primeren za izrek krivde, verjemite, da je svoboda tiska previsoka dobrina, da bi jo lahko pokopali majhni prekrški, dvomite z menoj o čistosti za lase privlečene obtožbe, priznajte koristi, ki jih ima javna, odkrita beseda za splošni blagor, in naposled priznajte, da bo kaznovanje obtoženca imelo posledice, ki nimajo primere, zato se z vso silo notranjega prepričanja izrecite za njegovo brezpogojno nedolžnost. To pa tembolj, ker je nastopilo zastaranje kaznivosti. 7. maja vložene tožbe tožnik ni podpisal, temveč je dodal svoj podpis na prazno polo. Da je bila tožba predložena pravočasno in z njegovim pooblastilom, je Miklavčič trdil šele v protokolu z dne 23. junija 1870. Da je bilo res tako in da tožnik ni šele kasneje izvedel, zakaj je šlo, bi bilo potrebno dokazati na drug način, kar pa ne bo mogoče, saj je bila tožba datirana v Mošnjah, medtem ko Miklavčič trdi, da je polo podpisal v Ljubljani. Veliko govori za to, da Miklavčič ni vedel za vsebino 7. maja 1870 predložene tožbe, in da dejstvo, da bi bila tožba predložena z njegovim pooblastilom, ni dokazano. Samo tožbo v protokolu z dne 23. junija 1870 je tožnik izvršil sam. Vendar pa je ta zastarala, saj je od izida dopisa v Tagblattu 28. aprila, ki je bil tožniku znan najpozneje do 7. maja, do v protokolu z dne 26. junija 1870 zapisane tožbe, že poteklo šest tednov. Tožba se je v vseh ozirih izkazala za zlonamerno in kdor ji je stal ob strani kot boter, nima razloga za triumf. Moji gospodje porotniki, – je zaključil razgreti Schrey – klerikalna gonja, ki traja že od začetka izhajanja Tagblatta, naj bi se danes zaključila, danes naj bi uplenili dirjajočo divjad in zatrobili naj bi *halali* (op. p.: znak z rogom pri večjem lovu s konji in psi, da je divjad uplenjena). Upam, da pri tem ne boste sodelovali.³⁴

Zgodnja danica je poudarjala, da je zagovornik obtoženega Bamberga dr. Schrey poskušal čisto

osebno tožbo zasukati na politično polje, »češ, da se take nesramnosti v politični obleki ne vidi-jo tako ognjusne, kakor v privatni«. Zatrnil da je, da ne gre za tožbo privatnega človeka, temveč za tožbo cele slovenske klerikalne stranke zoper Laibacher Tagblatt. »Zagovornik dr. Schrey je pričel z natolcevanjem o nekakem 'počenjanji' klerikalcev, češ, da oni tožijo, ne pa brezniški cerkvenik, ter svojo jezo spuščajo zoper Tagblatt, kateri pa zastopa 'razsvitljene misli' (aufgeklärte Ideen) nove dobe. Povedal je prav mičnih reči! Tagblatt je na Index djan; – klerikalci hočejo iz porotnije narediti 'inkvizicijo'; – ko bi bil Tagbl. obsojen, bi se reklo, da je kaznen z nebes prišla itd. – Dalje maha po božjih potih, češ, da se vraže pasejo: – ponavlja 1000krat overžene luteranske čenče o prodajanji odpustkov za pretekle in prihodnje grehe in še veliko enacega, doktorju prava ne odveč dostojnega.

Dokazoval je dr. Schrey, da omenjeno krivičenje (kako je mežnar pobiral po 10 kr. za kaznanje v prešiča spremenjenega človeka) ni bilo nič kaj žaljivo za poštenje, sej n. pr. 'češenje mežnarjev ni v naših katekizmih zapovedano!' (Pač da, izverstni argument! Ako so res gospodje 'omikan-ci' ta govor 'in gremio' vredovali, kakor se natolceva, ta 'fraz' še bolj pojasnjuje, kakošne misli ima ta 'inteligencija' o priprostitih ljudih vrednosti!)« Danica je tudi izpostavila Schreyevo misel, da urednik pri sprejemanju omenjenega spisa glede »dolžne opazljivosti« (»skerbljivosti« oziroma »dolžne pažnje«) ni nič zamudil.³⁵

Schreyeva primerjava tožbe s pravdo Triglava in Brenclja – je zapisala Zgodnja danica – je v sodni dvorani pobudila glasne klice: »Ni res!« Schrey naj bi omenil, da so klerikalci že zdavnaj prežali na Laibacher Tagblatt, zdaj pa so potisnili ubogega mežnarja kot »mašino« naprej. Mežnar je bil bojda samo tako vljuden, da se je dal porabiti za tožbo, njeni »nagibljivci« pa da so bili tisti, ki od nekdanj črtijo Tagblatt, ker je ta list za omiko ljudstva. »Govor njegov ali bolje rekoč berilo njegovo je bil po odseku za brambo 'Tagblattovega' vrednika spisan, gosp. Schrey se ga je bil nekaj iz glave naučil, vrh tega pa še več del bral, tedaj mu je bil, kar se tiče fraz in 'Tagblattovih' ovinkov, prav gladek, le škoda, da gospod doktor gledé ugovorov tožnika, ni bil pripravljen in se

³⁴ Po: »Aus dem Gerichtssaale. Preßprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/246.

³⁵ Po: »Iz pravde 'Tagblattove obrite svinske glave', Zgodnja danica, 1870/45.

je tedaj jako slabo branil; sicer ni se bil dal njegov govor prav dobro porabiti kot uvodni, klerikalcem zabavljivi članek v 'Tagblattu'. O svinji ne vé nič gotovega povedati, temveč preskoči to brezno na birgljah znanih Dežmanovih fraz; vendar upa, da bodo porotniki oprostili vrednika onega lista, kateri se trudi, da bi prinesel svetlobo in omiko v deželo, ter jo očistil babjeverstva! Predrzni tožnik (sic!) pa naj se obsodi, da plača stroške obravnave.»

Dr. Razlag, ki je bil nad takšnim perfidnim besedovanjem »razkačen«, pa naj bi v repliki zagovornika krepko zavrnil. »Za žurnalistične roparje in zalezljivce – pravi – ni prostost tiska, kajti nihče bi si potem ne bil svojega poštenja svest. Tisti, kateri vedno žvečijo besede 'klerikalec' in 'ultramontanec', večidel še ne razumejo teh besed. Boj stranek mora biti pošten; rabiti se mora pošteno orožje, ne pa laž, kakor tukaj. 'Katoliški stranki' ni treba se za borega cerkvenika skrivati in izrek zagovornika je predrzen, da cerkveni časniki občinstvo na krivo pot vodijo (irreführen). Odkar čutimo, da peša vera in morala, se množijo samomori, goljufne krivde in druge hudobije, tako da šaljivi dunajski časniki podobe prinašajo, kako je treba čuvaja že v vsaki ognjovarni Wertheimovi blagajnici. Poglejmo vendar, kako deluje ta 'Irreführung' pri drugih časnikih. Nekteri svoje bralce res na krivo pot napeljuje, na priliko, gledé na šolski pouk. Ako se premisli, koliko desetletij je potrebno, da se prava omika in znanosti za življenje potrebne med narode razširijo in kako počasi prešinjajo vse stanove, a vendar se nahajajo časniki, ki z zvijačnim umstvom ovirajo naravni poduk na podlagi pedagogike, na kateri imajo vendar vsi izobraženi narodi svoje dobro vredjene šole osnovane.« Kot primer, kako deluje »krivi napotek« v politiki, je dr. Razlag navedel avstrijske liberalne časnike, ki pred pruskimi zmagami nad Francozi ležijo na trebuhu kljub pruskemu uničenju Strassburga. Čez nekaj let pa bodo Francozi morda to mesto terjali nazaj in meščane bo ponovno doletela nesreča, kar se utegne zgoditi tudi prebivalcem Ljubljane. »Naše dežele bodo posebno zavoljo dragega bisera, ki ga imamo na jadranskem morji, Prusom jako priljubljene in če jih potem hoče laška republika tem odvzeti, da se Italija raztegne po že napravljenem zemljovidu do Drave, bodo naši potomci to isto vojno srečo v drugič imeli in poznej še enkrat, ko pride kateri vzhodni sovražnik. In če so razprtije v deželah velike, se tem lažje privabi vnani sovražnik, toraj prusoljubni časniki zelo nepatriotično rav-

najo in ljudi zares motijo.» Poleg tega pa namen omenjenega Tagblattovega dopisa – je povzela Razlagovo trditev Zgodnja danica – ni bil političen, temveč je njegov pisec hotel zaslužiti nekaj soldov. Članek je škandalozen, njegov slab vpliv se je pokazal povsod. Če hoče Tagblatt po deželi razširjati omiko, naj si poišče drugačne pomočnike, od pokvarjenih dijakov kaj takega ne more pričakovati.

Zgodnja danica je nato opisala tudi nadaljnji potek razprave: dr. Schrey da je ugovarjal, na pomoč pa naj bi mu priskočil tudi advokat in mestni odbornik dr. Anton Pfefferer (op. p.: Fran Levstik in Jakob Alešovec sta njegov priimek šaljivo prevedla v Poprovič), ki naj bi vodil »odsek za brambo 'Tagblattovih' napak«. Na Pfeffererjevem listku naj bi pisalo, naj dr. Schrey reče, da je tožba zakasnila, »kar pa ni res in tudi noben pravnik ne verjame, v Radolici so le cerkovnika na tezo djali«. – »Videlo se je iz vsega, da je bil dr. Schrey le načelnik odbora za zagovarjanje toženca; odbor mu je bil tik za hrbtom.«³⁶

Dr. Schrey je vztrajal pri formalni napaki, kajti tožba naj ne bi bila vložena v zakonskem roku, in poudaril, da za očitano podcenjevanje Kranjske zaradi razširjanja tovrstnih zgodb v časnikih, pač ni prepričljiva razlaga, da naj bi mežnar z Brezjij zastopal vso deželo. Sodeč po najnovejši praksi, bi takšen slučaj sicer ne bil nemogoč. Toda danes – je rekel Schrey – gre samo za čast tožitelja, ne pa za čast dežele Kranjske, ki so jo kompromitirale pripovedi o čudežnih zgodbah, o katerih obvešča Zgodnja danica, in početje klerikalcev, ne pa Tagblatt. Že res, da bi lahko zanikali poklicanost časnikov, naj ocenjujejo tovrstne zadeve, vendar le v primeru, če duhovščina ne bi obravnavala prižnice kot primerne mesta za politiko. Torej je še manj mogoče odreči časnikom pravico pisanja o verskih temah.

Obramba da ni nikoli trdila, da je mežnar sprožil tendenciozen proces, temveč da so se uveljavili tuji vplivi. Zagovornik je znova opozoril na odnos klerikalnih listov in zaključil govor s prošnjo, naj obtoženca razglasijo za nedolžnega in tožitelja obsodijo na plačilo nadomestila sodnih stroškov.

Po končanem dokaznem postopku in posvetovanju s sodnim zborom je predsednik porotni-

³⁶ Po: »Pravda zoper Tagblatt zarad obrite in pomalane svinjske glave«, Zgodnja danica, 1870/44.

kom postavil naslednja vprašanja. Prvo, glavno vprašanje: *Ali je obtoženi Ottomar Bamberg kot odgovorni urednik Laibacher Tagblatta kriv, da je del dopisa pomotoma obdolžil mežnarja Franca Miklavčiča nečastnega dejanja, zaradi katerega je mežnar vzbujal sum in izgubil ugled v javnosti?*

Drugo, dodatno vprašanje (v primeru zanikanja prvega vprašanja): *Ali vsebina dopisa pomotoma dolži mežnarja z Brezij nečastnega dejanja, zaradi katerega je vzbujal sum in izgubil ugled v javnosti?*

Tretje, dodatno vprašanje: *Ali je Ottomar Bamberg kriv zanemarjanja dolžne pozornosti urednika?*

Dodatno vprašanje (v primeru pritrdilnega odgovora na prvo vprašanje ali v primeru zanikanja prvega vprašanja in pritrdilnega odgovora na drugo in tretje vprašanje) se je glasilo: *Ali je s tem, ko je tožitelj Miklavčič, ki se je z dopisom seznanil najkasneje 1. maja 1870, 7. maja 1870 izročil začasno, prazno, neizpolnjeno in pozneje ustrezno definirano tožbo pri ljubljanskem sodišču (Landes- und Preßgerichte), ugasnila njegova pravica, da toži najpozneje v šestih tednih?*³⁷

Porotniki so se umaknili na posvet v posebno sobo, »kamor ne sme brez dovoljenja predsednikovega noben drug človek, pa tudi priseženi mož ne sme te sobe zapustiti«. ³⁸ Po tričetrtturnem posvetu je njihov predsednik, gospod Schemerl, prebral razsodbo. Odgovor na prvo vprašanje je bil: enoglasno ne, na drugo vprašanje: 9 glasov ne in 2 da, na tretje vprašanje: 6 glasov ne in 6 glasov da in na četrto vprašanje: enoglasno da.

Ker zastopnik tožitelja in branilec nista imela ugovorov na odločitev porote, se je sodni zbor umaknil na krajši posvet. Predsednik je razglasil oprostilno sodbo: obtoženec Ottomar Bamberg ni kriv razžalitve časti in zanemarjanja dolžne pozornosti, tožitelj pa mora plačati stroške kazenskega postopka.³⁹

Tretja obravnava pred porotnim sodiščem v Ljubljani je bila končana malo pred polnočjo, prav tako kot prvi dve z oprostilno sodbo. V uredništvu Laibacher Tagblatta so bili tokrat z izidom sojenja zadovoljni. »Zatoženec« Ottomar Bamberg ni bil spoznan za krivega, mežnar Miklavčič pa je moral plačati stroške obravnave.

»Tedaj je on vendar-le svinjo obril, kakor pravi 'Tagblatt', dasiravno niti on, niti kdo drug za to ne vé. Ali pa ni razžaljena čast tistega, o katerem se taka laž skuje? Zlegal pa se je 'Tagblatt', to je gotovo; obravnava je danes to jasno dokazala, toraj se tudi slabo veselí Pyrrusove zmage, katero v srci vsi poslušalci tudi iz nasprotnega tabora pripisujejo cerkovniku. Porotniki pa naj si zapomnijo resnoben opomin cerkovnikovega zastopnika dr. Razlaga, da se v dvomljivih rečeh od porotnikov pričakuje oprosteno zatoženega, v jasnih, nedvomljivih pa oprosteno, kedar ni kriv, ali obsojen, kedar je kriv, sicer pridejo porotniki v nasprotje s svojo prisego in občnim mnenjem ter bi pokazali, da še niso zreli za poroto, ki bode po takem škodo trpela.«⁴⁰

Zgodnja danica je zapisala, da so porotniki javno dokazali, da v zasebne zadeve mešajo politično strast, »da niso porotniki, ampak zarotniki, kajti porotnikov namestnik je med posvetovanjem dejal: 'Bird ja nichts. Bir hoben uns schon früher besprochen. Ist schon früher beredet.' – Saj so jih pa tudi dobro obdelovali, zlasti dr. Schaffer [op. p.: najbrž pravnik dr. Adolf Schaffer (1840–1905), od leta 1871 tajnik Ustavovernega društva; tako dr. Schaffer kot dr. Schrey sta bila sodelavca Laibacher Tagblatta] in enaki velikaši, ter pripravili porotnikom, zagovornikom i.t.d. pojedino v kazini, da so svinjsko laž poplaknili. Tagblatt ima tedaj za zadnje dni svojega življenja še prisojeno pravico: Seinen Lesern Schweine aufzubinden.«⁴¹

³⁷ Paragraf 520 kazenskega zakona z dne 27. maja 1852 je določal, da mora zasebni tožilec vložiti tožbo v šestih tednih od dneva, ko je zvedel za kaznivo dejanje (Po: Jelka Melik, Kazensko sodstvo na Slovenskem s posebnim oziranjem na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani, Ljubljana 1994, str. 42).

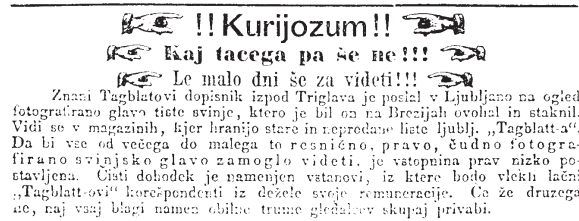
³⁸ Po: »Porotne sodbe za pregreške tiska«, Novice, 1869/13.

³⁹ Po: »Aus dem Gerichtssaale. Preßprozeß des 'Laibacher Tagblatt', Laibacher Tagblatt, 1870/247.

Zgodnja danica piše, da so se porotniki izrekli na naslednja vprašanja: »1. da O. Bamberg kakor odgovorni vrednik ljubljanskega Tagblatta ni razžalil poštenja tožnikovega – vsi enoglasno; – 2. da omenjeni spis ni bil zmožen tožnika na poštenji razžaliti v zmislu kazenske postave – z 9 zoper 3 glase; – 3. da vrednik ni dolžne vredniške skerbljivosti zanemaril – s 6 glasovi proti 6« (»Pravda zoper Tagblatt zarad obrite in pomalane svinjske glave«, Zgodnja danica, 1870/44).

⁴⁰ Po: »Porotna obravnava ljublj. Tagblatta! – Konec«, Novice, 1870/45. Poročilu Novic je dr. Janez Bleiweis pripisal, da sam porotne obravnave ni poslušal, čeprav tako trdi dr. Friedrich Keesbacher v Laibacher Tagblattu.

⁴¹ »Iz Ljubljane 28. okt. (Iz. dop.)«, Slovenski narod, 1870/127.

Pri komentarju procesa v rubriki »Lokal- und Provinzial-Angelegenheiten« oziroma »Lokal-Chronik« je Laibacher Tagblatt najbrž znova dal besedo avtorju spornega dopisa. Dopis »Vom Fuße des Triglav« z dne 30. oktobra 1870 je poročal, da so ljudje povsod napeto spremljali časnikiški proces in njegov izid sprejeli z odobravanjem. Pozornost da je tendenciozen proces vzbujal zlasti v krajih, kjer ljudje poznajo njegove akterje. Nekomu, ki se je ponudil za tolmača podeželskemu prebivalstvu, ki ne govori nemško, pa da je neki kmet iz fare Mošnje dejal: »*Presemetljivo, ne mine nobena nedelja, da ne bi župnik pridigal o številnih ozdravljenjih, ki naj bi se dogodila na Brezjah, cerkev krasi vedno večje bogastvo bergel in spominskih podob, zdaj pa se sramuje izjaviti, da se na Brezjah dogajajo čudeži.*«

Nenavadno – je menil dopisnik – je tudi, da je bilo prav na dan procesa izredno veliko duhovnikov na Brezjah, posebej čudna in ne naključna je bila prisotnost kaplana B. M., ki je najbolj zaslužen za vzpon božje poti, čeprav je ta nastanjen v Kamniku (op. p.: najbrž Blaž Muhovec (1827–1901)).⁴² Duhovni gospodje, katerih najlepša upanja se niso izpolnila, so ljudem govorili o izidu procesa, neki posebej izstopajoč duhovnik pa je izjavil: »*Dopisnik, urednik in sodelavci Tagblatta so zaslužili, da bi jih v okolici pobožnega občestva Brezje bičali s šibami tako dolgo, da bi prosili odpuščanja za sramoto, ki so jo storili Materi božji in cerkvi.*« Škoda, da je Kranjska izgubila tovrsten prizor.⁴³

Ker naj bi dr. Schrey pri obravnavi »zastran Tagblattove obrite in pomalane svinjske glave« »med vraže potlačil, kar je Zg. Danica sem ter tje pisala o osebah, ki so bile na Brezjah ozdravljene«, je katoliški cerkveni list Zgodnja danica objavil mnenje dopisnika z Gorenjske: »*Osebe, ki so zdravje zadobile, so še žive, in tudi ljudje, ki so jih pred in potlej vidli. Po samem sem jih tudi še posebej spraševal, in so mi poterdile, da je vse res tako, kakor je pisano.*« – »*Svetovali bi zraven tega dr. Schreyu, naj stopi o priliki s tovarišem Tagblattom v rokah v Ganjčice, soseske*

sv. Križa, v Šmarski dekaniji in naj reče hišniku Ant. Padarju: 'Slišite oče! Vi in vaša žena in vaši otroci in vsi sosedje ste hotli uno leto vrediti, da vaša že skoraj triletna Johanica ni ne hodila ne besedice spregovorila: na Brezje obljubljena in pripeljana pa je v cerkvi spregovorila in drugi dan domá pričela tudi hoditi. (Gl. Zg. Dan. 1869 l. 9). Oče, ali se vam v glavi meša, ali kaj je? Vaša Johanica nič ni spregovorila, nič hodila, vi ne vidite prav, vi ne slišite prav: tudi potlej je ona molčala in nepremakljivo čepela, kakor poprej! To vam povem jest – dohtar Schrey, in priča mi je Tagblatt', ki nikoli ne laže!«⁴⁴

Satirični list Brencelj (1869–1875, 1877–1886), ki ga je urejal obtoženec prvih dveh porotnih obravnav v Ljubljani – Jakob Alešovec (ta je bil sprva pisal v nemščini in bil nekaj časa korektor pri Laibacher Tagblattu),⁴⁵ se je ponorčeval iz »skaza dijaka«⁴⁶ Konschegga v prispevku »Tagblattova' obrita svinja«. To sporno bitje naj ne bi bilo izmišljena pošast, »timveč stvar je čisto naravna in skozi resnična, kakor je izvedel 'Brencelj' iz verjetnega vira. Čujte, kako je prišla omenjena svinja iz Brezja v ljublj. 'Tagblatt'.

»*Tagblattovi' dopisun je šel ko drugi pobožni ljudje na Brezje. Tam je vohal in vohal, da bi bil kaj nabral za 'Tagblatt', a ves trud je bil zastonj. Cerkvénik, zvita dušica, kateri se je včasih malo norca podelal iz 'gospodskih' prenapetežev in posebno iz takih, kateri so trdili, da se dandanes čudeži ne godé in da je ljudstvo neumno, da se dá slepariti, sklène mu eno zagosti, da bo omolknil in se tje pobral, od koder je prišel. Stopi tedaj pred bahača inteligencije ter mu reče, da se v njegovi sobi vidi obrita svinja, ktera je prav za prav človek.*

»*Aha, nekaj za 'Tagblatt', si misli dopisun, 'jo gremo pa gledat'.*

»*Da bi šala ne bila prav zastonj, zahteva cerkvenik 10 krajcarjev, ktere mu dopisun, nadjaje se dobre plače za zanimivo novico, brez ugovoro-*

⁴² Blaž Muhovec je bil kaplan v Begunjah od 1860 do 1864, v Mošnjah od 1864 do 1867, nato je bil kaplan v Radovljici. Po upokojitvi je živel v Kamniku (Po: Kronika župnije Mošnje / Kaplani in pomočniki v Mošnjah, Fara Mošnje skozi 850 let, Mošnje 2004, str. 77).

⁴³ Po: »Vom Fuße des Triglav, 30. Oktober (Eindruck der letzten Schwurgerichtsverhandlung)«, Laibacher Tagblatt, 1870/250.

⁴⁴ »Pelinovec«, Zgodnja danica, 1870/48.

⁴⁵ Po: Josip Jurčič, »Zoper slovensko revolver-žurnalistiko Brencelj-Aleševčevo II«, Slovenski narod, 1880/218.

ra dá, potem ga pelje v sobo, kjer je v kotu videti neka zagrnjena stvar.

‘Obriti ste?’ ga vpraša še poprej.

‘O se vé da, saj je danes nedelja!’ odgovori dopisun.

Na to razgrne cerkvenik zakrito stvar in reče dopisunu, da bližje stopi in poglede. Radoveden uboga dopisun, željno pogleda stvar – ter hiti dolgih korakov godrnjaje iz sobe, spremljen po smehu zvitega cerkvenika.

Kaj pa je bilo pod zagrinjalom? Nič drugega kot – zrkalo, v katerem je dopisun videl, kar je ‘Tagblattu’ sporočil.

Pa pravite, da ‘Tagblatt’ laže.⁴⁷

»!! Kuriozum !! – Kaj tacega pa še ne!!! – Le malo dni še za videti!!!« – s temi besedami je Brenclj napovedal nenavadno Tagblattovo senzacijo. »Znani Tagblatovi dopisnik ispod Triglava je poslal v Ljubljano na ogled fotografirano glavo tiste svinje, katero je bil on na Brezjah ovehal in staknil. Vidi se v magazinah, kjer hranijo stare in neprodane liste ljublj. ‘Tagblatt-a’. Da bi vse od večega do malega to resnično, pravo, čudno fotografirano svinjsko glavo smoglo videti, je vstopnina prav nisko postavljena. Čisti dohodek je namenjen ustanovi, iz ktere bodo vlekli lačni ‘Tagblatt-ovi’ korespondenti z dežele svoje remuneracije. Če še drugega ne, naj vsaj blagi namen obilne trume gledalcev skupaj privabi.«⁴⁸

Na provokativno časopisno notico in porotno obravnavo sta opozarjali dve karikaturi v Brenclju. Na karikaturi »O zadevah ‘Tagblattove’ pravde« iz 20. št. v letu 1870 sta bila predstavljena Ottomar Bamberg in »oča Grabljan« (Karel Dežman (1821–1889), ki naj bi bil odgovoren za lokalno rubriko v Laibacher Tagblattu).⁴⁹ »Dečko Bamberg«: »Ata, zdaj sva pa pač nekam zabredla.« »Oča Grabljan«: »Ne boj se dečko, saj so možje meso našega mesa, tedaj te ne bodo snedli.«

Ottomar Bamberg je bil leta 1870 star 22 let. »Bamberg je več ko Konschegg, kajti zadnji je dijak, kateri je moral študije na kol obesiti – prvi pa jih je obesil prostovoljno,« je pisal avtor Ljubljanskih pisem, ki so leta 1870 izhajala v Slovenskem narodu. »V šoli je bil Otomarček prav bore dečko, videlo se mu je, da ni našel Amerike in da ne bo napravljaj nikdar svetu stroškov s tem, da bi se mu postavljaj kak monument. Že ko deček z buk-

vami pod pazduho je slabo govoril nemščino; ker pa se je pridružil napredovalni stranki, ni ostal na starem mestu, napredoval je tedaj tudi v nemščini, dokaz temu, da jo zdaj mnogo slabše govori. Kar je slabo, mora postati slabše, to je napredek. Sicer pa je prav nedolžna duša, ni črnil niti besedice, temveč prepustil govorjenje in odgovore svojemu ‘irofu’ dr. Schreyu. Saj ‘dečko’ ni govoril nikdar, še manj pa je pisal, ‘Tagblatt’ laže brez njega, kako bi tedaj vedel, po katerem potu je prišla svinja v list?!

Vendar, dragi Otomarček, bi ti nekaj svetoval. Nikjer ni zapisano, da bo sestava porotnikov na večne čase ali vsaj tako dolgo ta, kakor boš ti dežnik ‘Tagblattov’: ako bi bili drugačni porotniki, bi morda druga pela, morda bi se hudili nad tabo, da se za tvojim hrbtom gonijo svinje v ‘kontraband’, v ‘Tagblatt’; morda bi ti moral plačati kazen ali ‘Verzerungssteuer’ od nje in to bi bilo sitno, ker bi plačeval nekaj, kar se je vpeljalo in snedlo brez tvoje vesti, tedaj bi moral ti, kakor pravi Nemec, ‘deine Haut für andere zu Markte tragen’. Menim, da toliko še umeš nemščine, da me boš razumel. Drugi pot morda med porotniki ne bo več tvoj ‘speci’ Schlaffer, s katerim v svitli čeladi lažiš po strehah, kader ne gorí, se vé da. Bodi pameten, Otomarček, da kej ne stakneš, da bi se mama po tebi ne jokala.«⁵⁰

Na drobni karikaturi »Svinjska prevzetnost«, objavljeni v 13. št. Brenclja iz leta 1871, je »Ljubljanski Tagblatt«, upodobljen kot prašič, ki se hvali pred drugimi svinjami: »Jaz nisem svinja, jaz se ne valjam po blatu, kakor druge svinje, temveč jaz sem prešič, ker sem obrit.«

Tagblattov dopisnik se je torej pisal Konschegg in naj bi bil leta 1870 v Begunjah (kot vzgojitelj »pri gosp. J.«, »v podstrešji Begunskega grada« – najbrž pri družini Viktorja Jermana, ki je imela v lasti gospodstvo Kamen z gradom in velikim posestvom). Novice so o »svinjskem ali svinjarskem dopisovalcu ‘Tagblattovih’ laži« Konscheggu zapisale, da o njem krožijo govorice, da je v prejšnjih letih sošolcem kradel knjige, zdaj pa si prizadeva ljudem krasti poštenje, kar potrjuje, da se tat nikoli ne poboljša. Vendar pa tega ne dela

⁴⁶ Po: »Iz pravde ‘Tagblattove’ obrite svinjske glave«, Zgodnja danica, 1870/45.

⁴⁷ »‘Tagblattova’ obrita svinja«, Brenclj, 1870/20.

⁴⁸ Brenclj, 1870/14.

⁴⁹ Po: »Iz Ljubljane 22. nov.«, Slovenski narod, 1870/138.

⁵⁰ »Dr. B.«, »Ljubljanska pisma III.«, Slovenski narod, 1870/129.

zastonj, saj za vsako vrstico dobi 5 soldov, kar je zares krvavo zaslužen plačilo za tako umazan posel. »Za denar je dandanašnji hudó, v Poljčah tudi vina ne dajo zastonj, še manj pa v Radolici piva in kave; toraj le pridno pisariti in mazati, bodi-si že resnica ali laž, da se le kaj zasluži.«⁵¹

»Ničla«, »časnikarski rokovnjač« Konschegg naj bi kot »misijonar nemčurske kulture na Gorenjskem«⁵² deloval tudi v letu 1871. Nekateri izmed »pisačev« po deželi so mogoče še bolj neumni in še bolj zagrizeni nemčurji kot glavni matadorji Laibacher Tagblatta, so namreč leta 1871 poudarjale Novice. Tako kot druga mesta in trgi ima tudi Gorenjska neprecenljivo srečo, da je v njeni sredi nek fantalin, ki za dober honorar služi za »handlagerja« (op. p.: pomožnega delavca, pomagača, podajača) ljubljanskim nemčurskim bogovom. Bralcem Novic ga ni treba znova predstavljati, saj si je pridobil nevenljivo slavo že s tem, da je »brezijsko svinjo« obril in pomalal, med svojimi pajdaši in prijatelji pa je tudi dosti poznan. »Ta Poštenovič je nakidal preteklo leto v 'Tagblattu' toliko smeti in laži, da bi bilo gnojá več ko zadosti za vse njive in travnike gosp. Jermanove v Begunjah.«

»Svinjska« razprava še ni bila pozabljena, ko je Konschegg, namesto da bi se opravičil, da je svojim sošolcem nekdanj kradel knjige, začel udrihati po cestnem odboru, pošti v Lescah in radovljiškem župniku. Gospod Sturm ali Jernejec v Poljčah (op. p.: domače ime lastnika gostilne v Poljčah Gregorja Šturma je bilo Jernejc), h kateremu rada zahaja radovljiška inteligenca, je dobil 8 funtov težko postrv. Njeno glavo je kazal radovljiškim gospodom, eden izmed njih mu je svetoval, naj jo pokaže tudi Konscheggu in mu reče, da je bila ujeta v potočku, ki teče skozi Poljče. »Ta potočic izvira nad Begunjami izpod zemlje, al tako majhen je, da take ribe, kdor ni prismojen, nikoli ne bode iskal v njem.« Kmalu zatem je ribjo glavo videl »presrčni korespondent« pri učitelju in poštarju v Begunjah Gogali in ga brž vprašal, od kod je takšna riba. »Omenjeni gospod mu resno pripoveduje pravlico o podzemeljskem jezeru, iz katerega potočic izvira, ter da so se že enake ribe ondi večkrat vjele. Vse prav tako, kakor se je bilo dogovorilo. In par dni pozneje je že 'Laibacherica' osupnjenemu svetu povedala čudež o velikanski ribi, in zdajci ta riba že zvonec nosi po 'Tagespošti' in 'Gemeindezeitungi' [op. p.: dunajska Gemeinde-Zeitung (1862–1890)], srečni Konschegg pa, ki ima o tej slavi 'Begunjske ribe' največje zasluge, sme se nadjati, ako

izvedó podzemeljske Vile, kako veliko zaslugo ima on ravno v njihovi slavi, ga še utegnejo priti iskat ter nam ga po nepoznanih podzemeljskih potih odnesti tje na Prusko, in tako morebiti on še postane Jona novega testamenta, katero ime bi mu dokaj bolj pristajalo nego njegovo staro testamentalno 'Jozve Rehfus'.«⁵³

Gorenjski »novi Jonas« Konschegg naj bi obenem s korespondenco poslal Karlu Dežmanu (op. p.: domnevnemu uredniku rubrike »Lokal- und Provinzial-Angelegenheiten« v Laibacher Tagblattu) tudi glavo tiste čudovite ribe, da bi ta gorenjski čudež postavil v muzeju (op. p.: Dežman je vodil kranjski deželni muzej) na neko vzvišeno mesto. »Še ves pijan slave, katero mu je donesla njegova velikanska riba iz majhnega potočica, duhta in duhta in svojej temni in odljudni izbi v podtrešji Begunskega grada o novem gradivu za 'Tagblatt', kar nenadoma nekdo potrka na vrata in v izbo stopi tisti mož temnega obraza in grdega pogleda, ki mu je lani obsoraj pomagal malati brežijsko svino. Ta mož, pleno titulo [op. p.: lat.: »s polnim naslovom«] 'vohun radoljški', začne mu pripovedovati o beraču, kterege radoljški župnik, o groza! ni hotel pokopati, o farški nestrpljivosti in več družem. Precej je bil zopet dopis za 'Tagblatt' gotov, v katerem na cente laže in obrekuje gospoda Bononija – se vé da pa marsikaj prav po nekršansko zamolči, marsikaj pa po judovsko zavije. Ne morem si misliti bolj zaničljive kreature, nego je tak časnišk rokovnjač, ki resnico naravnost previja v laž!« Radovljiški dopisnik Novic je zapisal, da je Laibacher Tagblatt moral preklicati lažnivo notico o beračevem pokopu v Radovljici. Berač je umrl pri kmetu Rotarju, ki je glede pokopa prišel k radovljiškemu župniku Jožefu Bononiju (op. p.: župnik v Radovljici od 1868 do 1889, bil naj bi trn v peti tamkajšnjih liberalcev).⁵⁴ Župnik mu je naročil, naj gre zaradi krste in drugih potrebščin k svojemu županu, račun za stroške pa naj pošlje oviski srenji, kateri je pripadal mrlič, ker mu iz radovljiške ubožne blagajnice ne more povrniti stroškov. Naročil mu je tudi, naj gre k zdravniku, ki bo napravil mrliški list, brez katerega se ne sme nihče pokopati. O plačilu za pokop ni bilo govora, dopisnik je dodal, da je radovljiški župnik že marsikoga zastonj pokopal. Drugi dan ob

⁵¹ Po: »Izpod Begunšice. 12. nov.«, Novice, 1870/46.

⁵² Po: »Dr. B.«, »Ljubljanska pisma III.«, Slovenski narod, 1870/129.

⁵³ Po: »Radoljšica«, Novice, 1871/6.

⁵⁴ Po: »Izpod Begunšice. 12. nov. Železnica v Lescah. Posekana jagneda v Radovljici«, Novice, 1870/47.

pol dveh popoldne so kmetje prinesli v Radovljico mrliča, ki je bil mrtev komaj 30 ur, in zahtevali, naj ga župnik pokoplje. »Na vprašanje: je li imajo mrtvaški list in ali je jama skopana (v Radoljci nimajo grobokopa, ampak sosedje ali pogrebci, kateri mrliča na pogreb nesó, morajo tudi jama skopati ali pa sami najeti delavca, da jim jama skoplje), odgovoré mu, da od vsega tega ni nič. Župnik jim veli nesti mrliča na mirodvor, ter ga tam djati v mrtvašnico, ker ga brez mrtvaškega lista ne pokoplje; dalje zaukaže mežnarju, naj zvoní s? tremi zvonovi, kakor je navada.« Še isti popoldan je mrliča pregledal zdravnik Wolf, naslednji dan je bil berač po cerkvenih predpisih pokopan. Župnik je ravnal pravilno, radovljiški vohun, ki zdaj tako gori za blagor človeštva, naj odgovori na vprašanje, zakaj ni bolnemu beraču poslal kaj v podporo, dokler je bil še živ, po smrti mu vsa bratovska ljubeznivost nič ne koristi.⁵⁵

Radovljiški dopisnik Novic je iz zanesljivega vira celo izvedel, da naj bi se Tagblattov »oče« Karel Dežman pri grofu Thurnu zanimal za konduito (vedenje) gorenjskega korespondenta »alias 'Jonasa' recte 'Jozua Rehfuß-a'«, saj naj bi ta »dopisač« uredništvo že tolikokrat speljal na led in spravil v zadrego.⁵⁶

Dopisnik Laibacher Tagblatta – »pokvarjeni dijak« Karel(n) Konschegg je bil najbrž Carl (Karl) Konschegg, »ljubeznivi sin še ljubeznivejega prestavljalca na slovensko p. Konška«⁵⁷ – c. kr. gimnazijskega profesorja za naravoslovje v Ljubljani Valentina Konschegga oziroma Konška (1816–1899). Carl Konschegg, ki naj bi bil leta 1870 star zgolj 13 let, je moral soditi med redne sodelavce Laibacher Tagblatta.⁵⁸ Avgusta 1880 je namreč postal urednik naslednika Laibacher Tagblatta – tednika Laibacher Wochenblatt,⁵⁹ ki je začel izhajati v Gradcu. Deželni predsednik Andrej Winkler je tedaj dal tiskarni Ottomarja Bamberg (tiskarna Kleinmayr & Bamberg) na izbiro, ali naj tiska vladni časnik Laibacher Zeitung ali pa Laibacher Tagblatt. Bamberg se je odločil za uradni list, zato so ljubljanski Nemci začeli v Gradcu tiskati nov list Laibacher Wochenblatt.

Ko je bil Laibacher Tagblatt tik pred prenehanjem izhajanja leta 1880 zaplenjen, je Carl Konschegg iz Ljubljane poslal telegram, naslovljen na Allgemeine Zeitung, Deutsche Zeitung, Fremdenblatt, Presse, Neue Presse, Vorstadtzeitung, Extrablatt in Tagblatt. Telegram, ki je sporočal, da je deželni predsednik Andrej Winkler prepre-

čil tiskanje Laibacher Tagblatta v Bambergovi tiskarni, je vodja telegrafskega urada zadržal in ga izročil Winklerju. Winkler je Carla Konschegga v poročilu ministrskemu predsedniku in notranjemu ministru Taaffeju z dne 10. 8. 1880 označil z naslednjimi besedami: »Je mlad človek 22 let, neuspešni študent, ki je – potem ko so ga pri maturitetnem izpitu spet vrgli – poskusil srečo kot sodelavec Laibacher Tagblatta. Pri tem ima še vedno namen opraviti državni računovodski izpit, saj računa na državno službo. Tako ljudje torej med drugim krojijo javno mnenje v deželi in nastopajo kot branitelji ustave.«⁶⁰

Porotna obravnava, ki jo je sprožil mežnar z romarskih Brezij zoper odgovornega urednika kranjskega nemškega časnika, sodi v obdobje boja med slovensko in nemško stranko na Kranjskem. Obe stranki sta v tem času uspeli oblikovati organizacijski aparat (časniki, društva, javna zborovanja). Slovenska stranka je imela dokaj konservativen značaj, medtem ko je nemška stranka sledila liberalnim tendencam v habsburški monarhiji. Liberalci so želeli zmanjšati vpliv rimskokatoliške Cerkve, npr. v šolstvu, bili so za ukinitev konkordata z Vatikanom (1867–1870) in zoper zlorabo prižnic v politične namene, udeležbo duhovščine na volitvah in dogmo o papeževi nezmotljivosti, ki jo je 1869–1870 razglasil vatikanski koncil. Boj za ukinjanje cerkvenih privilegijev in njihova obramba, pri kateri je bila zlasti odločna Zgodnja danica, sta imela na Kranjskem marsikdaj mnogo hujše sodne posledice⁶¹ kot porotna obravnava, ki nas posredno opozarja, da k priljubljenosti romarske poti na Brezjah niso prispevali samo verski, temveč tudi

⁵⁵ Po: »Radoljica«, Novice, 1871/7.

⁵⁶ Po: »Radoljica, 19. sveč.«, Novice, 1871/9.

⁵⁷ Po: »Iz Ljubljane 28. okt. (Iz. dopis)«, Slovenski narod, 1870/127.

⁵⁸ Zadnji urednik Laibacher Tagblatta je bil Franz Müller (+1893). Nasledil je dr. Hansa Krausa, ki naj bi tik pred prenehanjem izhajanja nemškega časnika odšel iz Ljubljane (Novice so zatrjevale, da je »kopita pobral in pobegnil med Vlahe«, Novice, 1880/32). Franz Müller je bil tudi dolgoletni urednik Laibacher Wochenblatta, ki je kmalu po njegovi smrti prenehal izhajati.

⁵⁹ Po: »Pobirki iz časnikov«, Novice, 1880/46.

⁶⁰ Po: Dragan Matić, »Kako so se ustavoverci odzivali na svojo izgubo položajev«, Nemci v Ljubljani 1861–1918, Ljubljana 2002, str. 218–219.

⁶¹ Kaplan Jan. Koprivnikar iz Senčurja je bil npr. leta 1870 zaradi pridige zoper brezversko ustavo, cesarja, ministre in državni zbor, v kateri je »svoje farane od pokorščine odvezoval«, obsojen na dvomesečno zaporno kazen. Koprivnikarjev zagovornik je bil dr. E. H. Costa (po: »Zoper gosp. J. Koprivnikarja«, Novice, 1869/49, in »Najvišja dunajska sodnija«, Novice, 1870/18).

narodnostni elementi. Raziskave, ki bi segle nekaj let v čas pred taborskim gibanjem, bi najbrž lahko podrobneje osvetlile povezave med prvimi množičnimi narodnostnimi srečanji (npr. narodna shoda na veliki šmaren 1861 in 1862 na Bledu) in verskimi prazniki.

Zusammenfassung

TAGBLATTS RASIRTER UND ANGEMALTER SCHWEINSKOPF

Die Zeitung der Krainer liberalen Deutschen bzw. der deutschen verfassungstreuen Partei Laibacher Tagblatt (1868–1880) publizierte im Jahr 1870 in einer Zuschrift „Vom Fuße des Triglav“ die ungewöhnliche Geschichte eines verhexten Wirtes aus Ratzendorf in Kärnten, der sich wegen eines Fluchs angeblich in ein Schwein verwandelt hatte und nur durch die Muttergottes von Brezje erlöst werden konnte. Der dortige Mesner soll die Verbreitung dieses Gerüchts ausgenutzt haben und den Wallfahrern gegen ein kleines Entgelt ein rasiertes und angemaltes Schwein gezeigt haben. Der letzte Teil der Zuschrift berichtete über das Begräbnis einer Bettlerin in Mošnje.

Der Pfarrer von Mošnje Janez Sajovic (1831–1917), späterer Kanonikus und Dompropst von Ljubljana, wollte im Laibacher Tagblatt eine Richtigstellung veröffentlichen. Der Mesner aus Brezje verklagte das Laibacher Tagblatt bzw. dessen Verleger und verantwortlichen Redakteur Ottomar Bamberg (1848–1934) wegen Ehrenkränkung.

Die Zuschrift, die auch die Aufmerksamkeit einiger anderer deutscher Zeitungen weckte, hatte ihren Ursprung in den damaligen nationalen und politischen Gegnerschaften von Slowenen und Deutschen bzw. Deutschtümern sowie von Vertretern konservativer und liberaler Ansichten. In Brezje entwickelte sich zu jener Zeit ein Wallfahrtsort mit slowenischem Charakter, denn Brezje wurde nach der ersten Wunderheilung 1863 vor allem von slowenischen Gläubigen besucht. Die Krainer Deutschen und Deutschtümern – die Mehrheit von ihnen lebte in Ljubljana (in kleinerer Zahl auch in anderen Orten) und war von liberaler Gesinnung – hielten die Slowenen für ein unwissendes und rückständiges Volk. Mit Unwillen beobachteten sie wohl auch die Beispiele slowenischen „Aberglaubens“, der mit Layers Bild Maria Hilf in der Muttergottes-

Kappelle verbunden war. Auch die Gerichtsverhandlung am 27. Oktober 1870 – es war die dritte Verhandlung vor einem Geschworenengericht in Ljubljana nach der neuerlichen Einführung der Geschworenengerichte und die erste Verhandlung gegen das Laibacher Tagblatt – bekam politischen Charakter. Die Vertreter des Klägers und des Angeklagten bereiteten sich akribisch auf die Verhandlung vor.

Slowenische Berichte über die Verhandlung im Oktober 1870 erschienen in den Wochenzeitsungen *Novice* (1843–1902) und *Zgodnja danica* (1849–1902) sowie im *Slovenski narod* (1868–1943). Das Laibacher Tagblatt widmete der Verhandlung deutlich mehr Aufmerksamkeit als die slowenische Presse und verfolgte sie minutiös. Die Berichte unterscheiden sich ein wenig, bieten aber ein recht vollständiges Bild vom Ablauf der Verhandlung. Die Berichtserstatter haben mancherorts übertrieben und manches verschwiegen, was mittelbar auch die Bestrebungen der involvierten Seiten zeigt. Die slowenischen Zeitungen enthüllten die Identität des Verfassers der Zuschrift (es handelte sich um den Schüler Karl Konschegg) und schilderten die Auftritte des Anklagevertreters genauer. Das Laibacher Tagblatt hingegen widmete dem Verteidiger des eigenen verantwortlichen Redakteurs mehr Aufmerksamkeit. Da die Staatsanwaltschaft die Anklage nicht übernehmen wollte, wurde der (Privat)Kläger – der Mesner Miklavčič – von Dr. Radoslav Razlag (1826–1880) vertreten. Ottomar Bamberg wurde vom Laibacher Anwalt Dr. Robert Schrey von Redlwerth (1837–1893) verteidigt. Beide Rechtsanwälte galten als wortgewandte Redner und nahmen hohe Positionen in der politischen Hierarchie der slowenischen bzw. deutschen Partei ein. Die Geschworenen entschieden sich für einen Freispruch. Ottomar Bamberg wurde vom Vorwurf der Ehrenkränkung und der Vernachlässigung der nötigen Sorgfalt freigesprochen. Der Kläger mußte die Prozeßkosten übernehmen.

Das Gerichtsverfahren war Teil des Kampfes zwischen der slowenischen und deutschen Partei in Krain. Beiden Parteien gelang in dieser Zeit die Ausbildung eines Organisationsapparates (Zeitungen, Vereine, öffentliche Versammlungen). Die slowenische Partei hatte einen recht konservativen Charakter, während die deutsche Partei liberalen Tendenzen in der Habsburgermonarchie folgte. Der Kampf für die Abschaffung kirchlicher Privilegien bzw. deren

Verteidigung hatte in Krain oft noch schlimmere gerichtliche Folgen als der geschilderte Prozeß, der indirekt auch darauf verweist, daß zur Beliebtheit des Wallfahrtsortes von Brezje nicht nur religiöse, sondern auch nationale Elemente beitrugen. Untersuchungen, die in die Zeit vor der Taborbewegung reichen würden, könnten die Verbindungen zwischen den ersten nationalen Massenzusammenkünften (z.B. nationale Versammlungen am Großen Frauentag 1861 und 1862 in Bled) und religiösen Feiertagen näher beleuchten.

Martin Moll

KAJ POMENI NACIONALNI BOJ?

Primer iz Spodnje Štajerske okoli leta 1900

V 19. in 20. stoletju, obdobju cvetočega nacionalizma in šovinizma, so bili na dnevnem redu spopadi med različnimi narodi in narodnostmi znotraj ene države in med več državami. Vseposod so jih vodili s sklicevanjem na domnevne ali resnične historične, kulturne, politične in siceršnje pravice lastnega naroda, ki jih je bilo treba uveljaviti proti nasprotnim zahtevam, pa naj stane kar hoče.¹ O teh, s strastnim ogorčenjem, neredko tudi z nasiljem izbojevanih konfliktih je na voljo obsežna literatura, ki je je medtem že za več knjižnic.² Iz teh del povzemamo naslednje: skoraj vedno je šlo za poskus manjšine, da bi dosegla več pravic ali pa sploh enakopraven položaj. Ravno tako redno so te težnje naletele na večino, ki se ni hotela sprijazniti s slabljenjem doslej privilegiranega položaja. Ta večina je bila precej bolj odločena, da svoje predpravitve brani z zobmi in kremplji. O miroljubnem sožitju, kaj šele o multikulturni družbi v 19. in zgodnjem 20. stoletju ni moglo biti govora.

V večnacionalni državi, kakršna je bila habsburška monarhija, ki sta ji dejansko vladala dva vodilna naroda, nemški Avstrijci in Madžari, so morali biti ti spopadi še posebej siloviti.³ K njihovi ostrini je seveda prispevalo narodnostno prebujanje dotlej brezpravnih manjših narodov, do katerega je prišlo zlasti v 19. stoletju.⁴ Tega pri-

čakovanega spora ni razrešila niti načelna enakopravnost vseh narodov v cislajtanskem delu avstroogrske države, ki jo je leta 1867 določala »decembrska ustava« cesarja Franca Jožefa I.⁵ Od teorije k praksi je bila še dolga in trnova pot. Če so bili centralni organi na Dunaju v desetletjih pred 1. svetovno vojno načeloma še pripravljeni udejanjati zahtevo po enakopravnosti, pa se je na regionalni in lokalni ravni, v kronovinah in občinah, proti temu pogosto dvignil upor. Bil

¹ Prim. tudi: Monika Flacke (Hrsg.), *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*, München-Berlin 2001.

² Kot zgoščen uvod z nadaljevalnim pregledom literature prim.: Hans-Ulrich Wehler, *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen. Beck'sche Reihe, Band 2169*, München 2001.

³ O ozadju: Peter F. Sugar, *Government and Minorities in Austria-Hungary – Different Policies with the same Result*, v: *Der Donauraum* 37, 1997, str. 7–46.

⁴ Še vedno je vredno prebrati naslednje delo: Miroslav Hroch, *Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung*, v: Heinrich August Winkler (Hrsg.), *Nationalismus. Neue Wissenschaftliche Bibliothek, Königstein/Taunus* 1978, str. 155–172.

⁵ Prim.: Dietmar Baier, *Sprache und Recht im alten Österreich. Art. 19 des Staatsgrundgesetzes vom 21. Dezember 1867, seine Stellung im System der Grundrechte und seine Ausgestaltung durch die oberstergerichtliche Rechtsprechung. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 45*, München-Wien 1983. Gerald Stourzh, *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*, Wien 1985.

Pozdrav iz »nemškega« Ptuja (Zgodovinski arhiv Ptuj)

je usmerjen v ohranitev dotedanje – večinoma nemške – prevlade in v večje ali manjše sabotiranje te osrednje točke decembrske ustave.⁶

Da bi uresničile te pretenzije, so vodilne nemške elite v kronovinah vzele v zakup celó ostre spopade z državo.

Na Štajerskem je potekal boj med nemško govorečo večino in na tedanjem Spodnjem Štajerskem živečimi Slovenci, ki so okoli leta 1900 s približno 400.000 ljudmi še vedno predstavljali resda številčno manjšino enemu milijonu nemških Štajercev.⁷ Čeprav je na to temo medtem izšlo že veliko podrobnih in na vire oprtih del, še dandanes težko razumemo motive in teme, o katerih so se tu nekoč prepirali in kakšnih metod so se pri tem posluževali.⁸ Kdor ima pred očmi današnje razveseljivo harmonične in dobrososedske odnose med Republiko Slovenijo in zvezno deželo Štajersko oziroma Republiko Avstrijo, si težko predstavlja, s kakšno ognjevitostjo so se še pred približno 100 leti borili za »nacionalno posest« obeh narodnostnih skupin, ki sta tedaj živeli oziroma morali živeti v skupni domovini – vojvodini Štajerski.

Da bi bolje razumeli te zgodovinsko tako pomembne in usodne pojave, je po moje najboljše,

da se ukvarjamo s konkretnimi primeri. Šele na osnovi resničnih usod ljudi, ki so živeli v naši bližnji okolici bomo lahko razumeli, kakšne strasti in sovraštva so nekdanj prežemala naše prednike in s kakšno trdovratnostjo so se borili za tisto, kar so imeli za svoj prav. Takih primerov ne manjka. V spisih oblasti so se nam ohranili nešteti primeri, v katerih je šlo za uveljavitev narodnostnih pravic pred sodiščem, pred uradi civilne uprave in v šolah, kot tudi za zasedbo javnih služb v uradih. Iz tega gradiva naj v nadaljevanju predsta-

⁶ Dodatno k tej temi: Gerald Stourzh, *Länderautonomie und Gesamtstaat in Österreich 1848 bis 1918*, v: *Bericht über den 19. österreichischen Historikertag in Graz 1992. Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Historiker und Geschichtsvereine*, Band 28, Wien 1993, str. 38–59.

⁷ Kot primer: Emil Brix, *Zur untersteirischen Frage in der Nationalitätenstatistik*, v: Stefan Karner-Gerald Schöpfer (Hrsg.), *Als Mitteleuropa zerbrach. Zu den Folgen des Umbruchs in Österreich und Jugoslawien nach dem Ersten Weltkrieg. Veröffentlichungen des Instituts für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Karl-Franzens-Universität Graz*, Band 1, Graz 1990, str. 119–132.

⁸ Iz obsežne literature naj omenim le: Janez Cvirn, *Trdnjanski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor 1997. Martin Moll, *Volkstumskampf als Ideologie und Praxis. Steirischer Deutschnationalismus und slowenische Nationalbewegung in den letzten Jahren der Habsburgermonarchie*, v: *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 94, 2003, str. 277–313.

vim samo en primer, ki pa vsekakor v marsičem izstopa. Soočimo se s primerom, ki se je vlekel skozi več let, pri katerem je s stališča današnjega opazovalca šlo za malenkosti in v katerega so bili polnih 15 let vpleteni vedno isti ljudje. Izbrani primer izvira s področja sodstva. To je imelo po eni strani za posledico, da primer sodni spisi še posebej izčrpno dokumentirajo, kar zgodovinarja seveda toliko bolj razveseli. Po drugi strani pa to kaže, da je postalo celó domnevno nestrankarsko in zgolj zakonu zavezano sodstvo, na katerega ne vpliva nacionalni konflikt, prizorišče nacionalnih spopadov med nemškimi Štajerci in Slovenci. Ta spor bomo skušali zasledovati na primeru konkretnega posameznika.

Ptujski odvetnik dr. Anton Brumen, ki je bil ob izbruhu prve svetovne vojne leta 1914 star 57 let, je odigral glavno vlogo v bizarnem sporu, ki se je vlekel od preloma stoletja do zadnjih mesecev prve svetovne vojne. Brumen je bil politično aktiven vse od svoje mladosti, med študijem prava v Gradcu pa je pripadal poudarjeno slovenskemu študentskemu društvu Triglav.⁹ Potem ko se je kot odvetnik ustalil na Ptuj, je delno tudi pod psevdonimi za spodnještajerske (tako nemške kot slovenske) časnike in časopise ter »Allgemeine österreichische Gerichtszeitung«¹⁰ pisal številne članke politične vsebine. S temi političnimi članki pa si je nakopal tudi številne sovražnike.

Ptujski župan Josef Ornig z ženo
(Fototeka Zgodovinskega arhiva Ptuj)

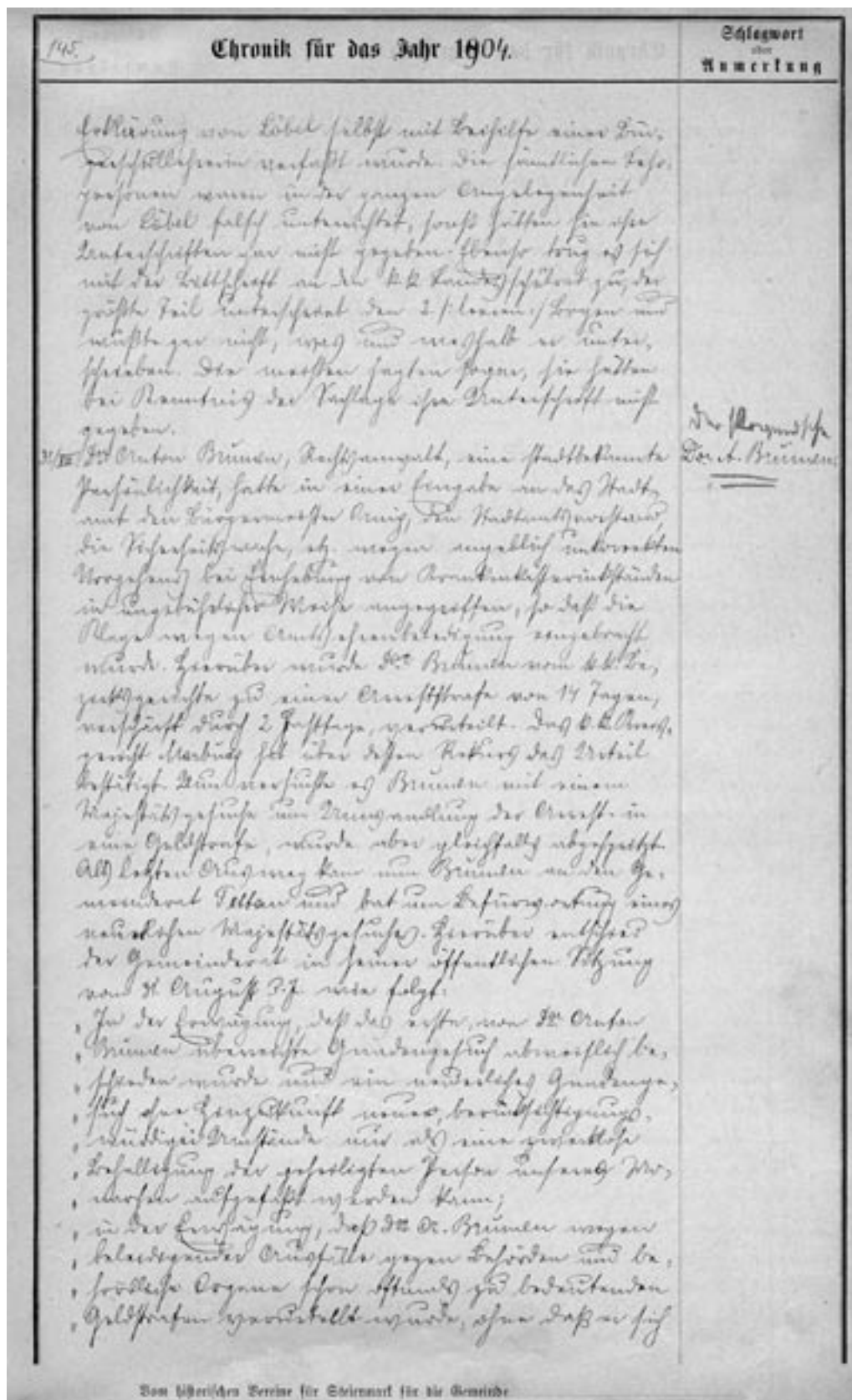
Med njegovimi sovražniki je zasedal posebno mesto ptujski župan Josef Ornig. Pri vsem skupaj pa ni šlo izključno za nacionalne spopade med Nemci in Slovenci. Brumen je bil namreč glavni kritik Ornigovega političnega sistema v mestni občini, ki je bil mešanica brezobzirnega uveljavljanja nemške nadoblasti ter s sorodstveno-klientelističnimi odnosi prežetega pokroviteljstva. To je bil sistem, ki je sicer podpiral nemške interese, kot jih je razumel Ornig, zaradi njegove korumpiranosti, ki je v rednih razmakih prihajala na površje v obliki škandalov, pa so ga kritizirali v obeh narodnostnih taborih. Če zanemarimo neštete polemike v tisku, so konflikt reševali zlasti s pravnimi sredstvi – z neštetimi tožbami. Tej več kot desetletni tradiciji so ostali zvesti celo leta 1914, ko Brumna za razliko od ostalih Ornigovih sovražnikov niso priprli. Ornig se mu je maščeval z denarno kaznijo. Kot bomo videli, je bil Brumen takšnih sankcij že vajen.

Ena izmed Brumnovih značilnosti je bilo vlaganje pravnih sredstev (pritožb in prizivov), polnih osebnih žalitev sodnikov, ki so spisali spodbijane sodbe. Obstaja resen dvom, če je s to svojo taktiko sploh kaj koristil svojim klientom. Kmalu na okrajnem sodišču Ptuj ni bilo več nobenega sodnika, ki se z odvetnikom še ne bi udaril. Okrajnemu sodniku dr. Traunu je Brumen v neki pritožbi na primer očital: »Vsiljuje se mi vtis, kakor da je gospod sodnik sodil preveč v skladu z besedami pesnika Goetheja, ki neke svetuje: 'Ne daj si preveč opraviti ...'«¹¹ Zaradi te in drugih »prijaznosti« je Brumen prišel pred disciplinski svet štajerske odvetniške zbornice, ki pri takih besednih spodrsrlajih ni bil pripravljen pogledati skozi prste. Zaradi kršitve stanovskih obveznosti so »delikventu« naložili denarno kazen v občutnem znesku 400 kron. Šele vrhovno sodišče je globo znižalo za polovico. Oteževalna okoliščina je bilo dejstvo, da nikakor ni šlo za prvi Brumnov spodrsrlaj – že najmanj dvakrat

⁹ Günter Cerwinka, *Die Anfänge der nichtdeutschen Studentenvereine in Graz, v: Isti, ... und heraus mit mut'gem Sang. Beiträge zur österreichischen Studenten- und Studentenvereinsgeschichte. Schriftenreihe des Instituts für Geschichte, Band 13, Graz 2002, str. 45–69; tu str. 64. O „Triglavu“ prav tam, str. 50 in nasl.*

¹⁰ Slovenski biografski leksikon. 1. zvezek, Ljubljana 1925, str. 62.

¹¹ Vprašanje poslanca dr. Ravniharja in kolegov pravosodnemu ministru glede jezikovne enakopravnosti pri c. kr. okrajnem sodišču Ptuj dne 25. 9. 1917. Anhang zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates 1917. XXII. Session, 3. Band, Wien 1918, str. 2399 in nasl. (citata str. 2399). Dalje: Anhang.

*Stran iz ptujske kronike za leto 1904 z zapisom o še eni Brumnovi »eskapadi«
(Zgodovinski arhiv Ptuj)*

so ga zaradi podobnih prestopkov disciplinsko kaznovali.¹²

Samo na prvi pogled gre v tem primeru za banalnosti, ki z nacionalnim bojem nimajo nobene zveze, saj je Brumen svoje spise posredoval slovenskim politikom, ki so zadeve obravnavali v državnem zboru in jim priskrbeli publiciteto. Izjave vpletenih sodnikov prav gotovo niso povečevale simpatij do Brumna. Razen tega so bile interpelacije slovenskih poslancev vložene kot odraz neupoštevanja jezikovne enakopravnosti na okrajnem sodišču Ptuj. To se da pojasniti s stalnimi Brumnovimi poskusi, da je napačne oziroma zavajajoče nemške zapise izjav svojih klientov, ki so znali le slovensko, navajal kot ničnostne razloge. Svojim navedbam je zagotovil potrebno dramatičnost tudi s trditvijo, da naj bi enega teh klientov od samega strahu zaradi popačeno zapisane izjave do smrti zadela srčna kap.¹³ Vehementno je očital, da se z vso silovitostjo spravljajo nanj, ki je le odkrival nepravilnosti, namesto da bi poklicali na odgovornost sodnika, ki je imel na vesti smrt nekega človeka.

Na njegovi mizi so se vedno znova znašli primeri, pri katerih ni bil sporen le razpravni jezik, ampak s pomanjkljivim jezikovnim znanjem in nejasnimi zapisniki pogojene hude zadrege.¹⁴ Brumen, katerega klienti so bili verjetno samo Slovenci, je tovrstne afere izrabil tudi za to, da je s pomočjo svojih političnih prijateljev postavil na sramotni steber načelno zlo – nemško uradovanje okrajnega sodišča Ptuj, navkljub različnim odlokom pravosodnega ministrstva.¹⁵ Na osnovi tega političnega interesa lahko domnevamo, da so Brumnova izvajanja problematiko prikazovala napihnjeno. Vse skupaj lahko obravnavamo kot upravičeno obrambo pred nemško aroganco ali pa kot brezvestno zaostrovanje nacionalnega boja na plečih lastnih klientov.

Ko prebiramo neštete vloge, pritožbe in prizive izpod odvetnikovega peresa, mu ne moremo odreči prepirljivega značaja. Seveda moramo imeti v mislih, da je lahko postalo zanj kot šibkejšega udeleženca vsako pravno vprašanje tudi načelno. Njegovi dolgovezni dokazni postopki, njegova nagnjenost k temu, da je znova načenjal že leta končane procese z zanj neugodnim izidom, njegova pravna sredstva in predlogi za obnovo postopkov so ga v očeh oblasti naredili za težavnega otroka. Politično se je manj izpostavljaj, čeprav ga je župan Ornig prišteval med »voditelje slovanskih liberalcev ptujskega okraja«.¹⁶

Res je, da je Brumen svoje s poslanskim mandatom preskrbljene soborce zalagal z gradivom iz svoje prakse, ki so ga le-ti nato politično izrabljali. Posel je temeljil na vzajemnosti, saj je Brumen lahko upal, da bo pravosodni minister korigiral za odvetnika ali njegove kliente neugodne odločitve. Iz množine gradiva lahko izluščimo le nekaj epizod, ki nam pokažejo, s kakšno zagrizenostjo so se leta in leta prepirali o razmeroma nepomembnih stvareh. Pri tem moramo upoštevati, da te praske niso bogatile samo ptujskega lokalnega kolorita, temveč so se izražale tudi v dnevnem tisku obeh strani in poleg centralnih dunajskih uradov zaposlovale tudi državni zbor.

V začetku leta 1905 se je začela ena od več tiskovnih pravnih med Brumnom in županom Ornigom. Ta je skupaj s svojim svakom, odvetnikom dr. Augustom von Plachkim, ter skoraj celotnim občinskim svetom tožil Slovenca Brumna in nekega kranjskega politika zaradi objave, ki je kritizirala Ornigovo opravljanje županske dolžnosti.¹⁷

Konflikti s slovenskimi nasprotniki ne bi bili nič nenavadnega, če se Ornig v tovrstne dvoboje

¹² *Prav tam*, str. 2399 in nasl., kot tudi: *Odgovor pravosodnega ministra z dne 21. 12. 1917. Anhang 1917/18. XXII. Session, 1. Band, Wien 1918, brez navedbe strani (Anfragebeantwortung Nr. 231).*

¹³ *Anhang 1917. XXII. Session, 3. Band, Wien 1918, str. 2399 in nasl.*

¹⁴ *O še enem Brumnovem procesu govori vprašanje poslanca dr. Ravniharja in kolegov pravosodnemu ministru, ki se nanaša na neresničen odgovor z dne 21. decembra 1917 na vprašanje poslanca dr. Ravniharja in kolegov na seji državnega zbora dne 26. septembra 1917, št. 790/I, posredovan 8. 10. 1918. Anhang 1918. XXII. Session, 7. Band, Wien 1918, str. 8615 in nasl.*

¹⁵ *Prim.: August Pitreich, Slovenisch und Deutsch in der österreichischen Justiz. Geschichtlicher Überblick über die Einbürgerung der slovenischen Sprache in den Gebrauch bei den Gerichten Krains, Untersteiermarks und Kärntens, v: Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 22/23, 1926/27, str. 31–51.*

¹⁶ *Magistrat Ptuj, Ornigov dopis deželnemu predsedstvu v Gradec, 9. 9. 1914. Štajerski deželni arhiv Gradec. Statthalterei-Präsidium E 91 Zl. 2059/1914. Dalje: ŠDA StH. PräS.*

¹⁷ *Prim. tudi omembo procesa v delu: August Plachki, Die Deutschen in Untersteiermark. Geschichte und Schicksal des steirischen Unterlandes. Schriften des Deutschen Schulvereines Südmärk über das Grenz- und Auslandsdeutschum, Graz 1928, str. 8. Plachki, dolgoletni vodja krajevne skupine »Südmärk« na Ptuj, piše, da je Brumen njega samega v članku označil za »največjega prevaranta in sleparja«. Plachki je sicer trdil, da mu je s takšno oznako v slovenskem časniku izkazal čast, kar pa se ne sklada s tem, da je bil eden izmed pobudnikov tožbe zoper Brumna.*

Ptujska mestna hiša (Fototeka Zgodovinskega arhiva Ptuj)

ne bi spuščal tudi z vsenemškim državnozborskim poslancem Vinzenzom Malikom.¹⁸

Da bi dogajanje prav ovrednotili, se moramo zavedati, da je tedaj veljalo precej bolj togo pojmovanje časti in da so se politiki čutili razžaljene zaradi z današnjega stališča nepomembnih vzrokov. Razreševanje konfliktov z dvobojem ni bilo več dopustno, ker pa je bilo pojmovanje časti uveljavljeno še naprej, so za vsako malenkost tekli na sodišče in sprožali procese zaradi razžalitve časti. Pri tem so računali tudi na to, da bi nasprotnika uničili s poplavo tožb, saj so sodišča za tiskovne delikte izrekala občutne denarne in celo zaporne kazni. Iz tega je, kot bomo videli v naslednjem primeru, izhajala tudi drugotna korist: poražena stran ni popuščala in je neugodno sodbo pristašem predstavljala kot dokaz zapostavljanja pristranskega državnega aparata.

Tiskovna pravda se je začela kot povsem običajna provincialna burka na ptujski način, zaradi različnih okoliščin pa je kmalu zaposlovala oblastne organe in javnost po vsem cesarstvu. Brumen je zopet kritiziral Ornigovo opravljanje županske funkcije, kar so imeli županovi pristaši seveda za najhujšo žalitev.¹⁹ Brumen je za

objavo svojih člankov prebrisano izbral časnika Slovenski narod in Slovenski Štajerc, ki sta izhajala v sosednji deželi Kranjski. Zlasti zadnji list je bil Ornigu in njegovim tovarišem iz različnih razlogov trn v peti. Po eni strani sta naslov in videz varljivo spominjala na Štajerca, ki ga je nekaj let pred tem ustanovil in izdajal Ornig kot glasilo nemštvu naklonjenih Slovencev, tako rekoč kolaborantski list.²⁰ Po drugi strani pa je bil časnik, ki je sicer stalno poročal o spodnještajerskih razmerah in je izhajal na Kranjskem, prav zaradi kraja izhajanja izvzet izpod jurisdikcije štajerskih sodišč. Tiskovne tožbe zoper ta časnik so morali, prav tako kot tiste zoper Slovenski narod, vlagati pri deželnem sodišču v Ljubljani. To pa ni bilo samo zamudno in povezano z višjimi stroški. Predvsem je bilo jasno, da so večinoma slovenski porotniki, ki so bili pristojni za odločitev v takih

¹⁸ Lothar Höbelt, *Hochverräter aus Größenwahn oder Don Quixote von der Weinstraße? Vinzenz Malik – ein »Original« der altösterreichischen Politik*, v: *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 93, 2002, str. 255–277.

¹⁹ *Grazer Tagblatt* št. 77, 18. 3. 1905, str. 1. Dalje: GT.

²⁰ Ivan Rihtarič, *Die Štajerc-Partei in den Jahren 1914 bis 1918*, v: *Signal. Zweisprachig ist besser*, Winter 2001/2002, str. 18 in nasl. Isti, *Der „Štajerc“ und die „deutschfreundlichen Slowenen“ im ersten Weltkrieg*, Disertacija. Celovec 2002.

primerih, gojili simpatije do Brumna in njegovih soborcev, medtem ko se je lahko Ornig od nemških porotnikov na okrožnem sodišču Maribor nadejal zase ugodnejše sodbe.²¹

Zaradi omenjenih vzrokov, predvsem pa zaradi poenostavitve (vsi sodelujoči so stanovali na Ptuj) so tožniki (Ornig in 17 njegovih občinskih svetnikov) zahtevali delegacijo procesa iz Ljubljane na okrožno sodišče Maribor. Pri tem so navajali, da opravlja izdajatelj Slovenskega naroda, ljubljanski državnozborski poslanec dr. Tavčar, na Kranjskem toliko uradnih in častnih funkcij, da si ga nobena porota ne bo upala obsoditi. Tavčar je na to odgovoril, da ima deželnozborski poslanec Ornig v uradnem okolišču okrožnega sodišča Maribor tudi sam podoben položaj.²² Delegacija procesa v Maribor je pomenila za Slovence pravi »sodni škandal«, saj je šlo za »sovražen poskus«, da bi »slovanske časnikarje poslali pod sekiro nemških porotnikov«. Višje deželno sodišče v Gradcu, pristojno za Kranjsko in Štajersko, je ugodilo prošnji za prestavitev, veselje tožnikov nad to delno zmago pa je bilo kmalu skaljeno.

Na Brumnovo pritožbo je vrhovno sodišče prestavitev razveljavilo in proces so morali vseeno izvesti v Ljubljani. Že ta formalnopravni prepir je v javnosti sprožil precejšnje zgražanje. Še pred odločitvijo vrhovnega sodišča je zadeva prišla pred državni zbor, kjer se je pravosodni minister postavil na stran graških sodnikov.²³ Zavrnil je Tavčarjevo kritiko, saj kot minister sploh ni imel pravice vplivati na sodno prakso. Tavčar pa naj se ne bi mogel pritožiti, saj proti njemu kazenski postopek ni bil mogoč, ker je užival imuniteto

Odločitev vrhovnega sodišča je na nemški strani sprožila val protestov. Nemško nacionalni tisk je iz vseh topov užgal po »sivih teoretikih, polnih abstraktnega mišljenja na deželi odtujenem in tujerodnem dunajskem vrhovnem sodišču«. V tej odločitvi niso slutili le blamaže višjega deželnega sodišča v Gradcu in pravosodnega ministarstva, temveč zavrnitev zahteve po pravni odločitvi.²⁵ Tožnike naj bi prepustili »razsodbi porote, sestavljene iz fanatičnih sovražnikov nemštva«. In v tem grmu je tičal zajec. Ne brez razloga so predvidevali, da ob nadaljevanju Brumnove taktike ljudje kot Ornig ne bodo imeli nobene možnosti za vlaganje tiskovnih tožb. Na ta način je grozila nevarnost, »da bodo Nemci na Spodnjem Štajerskem brez obrambe izročeni na milost in nemi-

lost strupenim puščicam ... zmerjaškega in huj-skaškega tiska«, je zapisal Grazer Tagblatt. Malo kasneje je v nekem dopisu iz Spodnje Štajerske pisalo: »S to odločitvijo smo Nemci na Spodnjem Štajerskem popolnoma nemočno izpostavljeni določenim slovenskim pamfletom«. Marburger Zeitung je povedel napad na ljubljanske porotnike, katerih znana usmerjenost je že marsikaterega Nemca odvrnila od tega, da bi si s tožbo povrnil čast, ki so mu jo umazali Slovenci.²⁷

Značilnost teh polemik je bila solidarnost z Ornigom in njegovimi soborci, katerih interese so predstavljali kot vsenemško zadevo, pa tudi znova okrepljen predsodek o večini dunajskih osrednjih uradov in najvišjih sodišč, ki naj bi dajali prednost Slovincem. Časopisni komentarji so bili nezaupnica nepristranskosti pravosodja, ki se je še okrepila, potem ko se je Ornig odločil, da zaradi domnevne brezizhodnosti razprave pred ljubljansko poroto tožbo umakne.

S tem se je burka samo navidez končala. Mobilizacijski učinek, ki ga je imel spor med posamezniki na obeh straneh, je poskrbel za to, da se na vse skupaj ni pozabilo. Še deset let zatem je imel začasni zmagovalec Brumen zadevo za tako pomembno, da jo je v svojih vlogah na dolgo in široko opisoval.²⁸ Sredi svetovne vojne se mu je zdelo primerno popravljati nekdanje ravnanje pravosodnega ministra, ki je podprl sklep višjega sodišča v Gradcu o prestavitvi obravnave. Značilnost konfliktov med Brumnom in Ornigom je bila, da so se razrasli v neskončno štorijo. Vzroka za to sta bila trmoglavost obeh nasprotnikov, združena z nagnjenjem k izkopavanju že končanih zadev in vlaganju predlogov za obnovo postopka, s katerimi bi zadeve obrnili sebi v

²¹ GT št. 77, 18. 3. 1905, str. 1.

²² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates. XVII. Session. 30. Band, Wien 1905, str. 27055-27059. Seja dne 10. 2. 1905, Izvajanje poslanca dr. Tavčarja. Dalje: StenProt AH. Izčrpna objava v: GT št. 42, 11. 2. 1905, str. 1.

²³ StenProt AH. XVII. Session. 30. Band, str. 27119-27122. Seja z dne 14. 2. 1905. Izvajanja pravosodnega ministra dr. Kleina. Izčrpna objava v: GT št. 46, 15. 2. 1905, str. 17.

²⁴ Marburger Zeitung (dalje: MZ) 25. 3. 1905, str. 1. Uvodnik »Vogelfrei?«.

²⁵ GT št. 77, 18. 3. 1905, str. 1 in nasl.

²⁶ GT št. 87, 28. 3. 1905, str. 2.

²⁷ MZ 25. 3. 1905, str. 1: »Denn welcher Deutsche wird in Laibach eine Preßklage gegen ein Pervakenblatt einbringen?«

²⁸ Brumnovi spisi konec leta 1914 in v začetku leta 1915 v: ŠDA StH. Präs. E 91 Zl. 2059/1914.

Razglednica s ptujskimi motivi (Zgodovinski arhiv Ptuj)

prid. Ob tem je treba omeniti tudi to, da je vedno znova trčila med sabo ista peščica ljudi, kar v majhnem mestu, kot je bil Ptuj, niti ni presenetljivo.

Zagrizenost, s katero so se prepirali, bi moral pojasniti psiholog. Z zgodovinarskega stališča pa moramo pripomniti, da se Brumen ni bojeval samo proti županu osebno, temveč tudi proti njegovim pristašem, ki so bili vključeni v Ornigov sistem, zaznamovan s številnimi prijateljskimi in sorodstvenimi vezmi. Ravno tako je znal Ornig izrabiti svoje zveze in z njimi zaplesti nasprotnika v majhno vojno na več frontah. Zato je težko ločiti dejstva od izkrivljenih, celó paranoidnih interpretacij Brumna in njegovih slovenskih podpornikov. Kot ilustracijo naj opišemo še eno grotesko, ki je zaposlovala najvišje državne organe več kot 15 let, skoraj do konca 1. svetovne vojne. Ornig se je v tem primeru držal precej v ozadju in vlekel niti, v boj pa je pošiljal svoje pomožne čete.

Že začetek je bil naravnost smešen. Mladoleno natakario Julijano Mustafa iz Hajdine, skoraj popolnoma slovenske občine v okolici Ptuja, naj bi leta 1902 užalili tako v Marburger Zeitungu kot tudi v Pettauer Zeitungu. Oba lista sta pisala o romanci (*Spusi*; op. M. M.) – prijetnosti življenja, ki se je razcvetela med Mustafovo in nekim

hlapcem Antonom. Poanta je bila v tem, da je Anton nekega dne svojo najdražjo z nožem zabodel v roko, nož obrnil, pri tem pa ji prerezal kite v zapestju. K temu so v časnikih dodali nekaj sarkastičnih komentarjev o stilu tega ljubezenskega odnosa.²⁹ Dvomljivo je, če je bila tvegana tiskovna tožba zaradi nekajvrstične notice, ki je bila prej mučna za surovega Antona kot za Mustafovo, ki je v njej nastopala kot žrtev, primeren odziv. Šlo je za še eno klasično pretiravanje z usodnimi posledicami.

V imenu Julijane Mustafa je njen skrbnik Blaž Osenjak vložil tožbi zoper urednika obeh listov. Prav tako je zaradi žalitve časti tožil lastnika tiskarne Blankeja, ki je bil po naključju še en Ornigov svak.³⁰ Graško višje deželno sodišče je moralo, ker je bila tožnica mladoletna, postopek

²⁹ Odgovor pravosodnega ministra, 29. 5. 1918. Anhang 1917/18. XXII. Session, 1. Band, Wien 1918, brez navedbe strani (Anfragebeantwortung Nr. 672). Dobesedni prepis v: *Pettauer Zeitung* 13. 7. 1902, str. 4, kot tudi MZ 19. 7. 1902, str. 4 in nasl.

³⁰ Interpelacija poslanca dr. Ravniharja in kolegov proti pravosodnemu ministru zaradi zaplenjene prakse c. kr. državnega tožilstva v Ljubljani, 26. 11. 1912. Anhang 1912. XXI. Session, 9. Band, Wien 1913, str. 12421–12423. Interpelacija je temeljila na zaplenjenem članku v ljubljanskem časniku *Slovenski narod*, ki je bil objavljen v celoti.

predhodno odobriti. Marburger Zeitung je proti tožnici takoj sprožil polemiko, tako da je proti njegovemu uredniku Norbertu Jahnu državno tožilstvo v Mariboru vložilo obtožnico zaradi ščuvanja in poskusa vplivanja na poroto. Tedaj je na sceno stopil tožničin zastopnik, nihče drug kot dr. Brumen, in zahteval delegiranje postopka na drugo sodišče, ki ga agitacija v tisku ni okužila. Njegovo zahtevo so zavrnil. Proces je potekal pred okrožnim sodiščem Maribor in se je končal z oprostilno sodbo, kar je slovenska stran označila za »politično sodstvo«. Po tej razumljivo spodbijani sodbi – vrhovno sodišče je zavrglo Brumnovo pritožbo o ničnosti sodbe – je primer dobil politično razsežnost.

Sodba je bila sprejeta in na vrsti je bilo plačilo stroškov obrambe in tožbe. Stroške zmagovitih tožencev je okrajno sodišče Ptuj izplačalo iz zato načetega premoženja tožnice. Zopet so se srečali dobri stari prijatelji: sodnik v skrbniških zadevah na Ptuj je bil neki dr. Bračič, pri Slovencih zaradi narodnega odpadništva in renegatstva še posebno osovražena figura, ki ga bomo kasneje srečali kot vodjo državnega tožilstva v Celju.³¹ Vse

je kazalo na nov vihar, saj je Bračič leta 1902 tožil Brumna zaradi žalitve časti, ker je ta kritiziral njegovo opravljanje funkcije in na drugi stopnji izgubil. Še posebej nerodno je bilo, da je Bračič svojo zmago na prvi stopnji raztrobil podolgem in počez, tako da je bil kasnejši poraz še toliko bolj sramoten. Nazadnje je prišlo še do enega pravnega spora zaradi plačila procesnih stroškov zmagovitega Brumna, čemur pa se je Bračič na osnovi dvomljive odločitve graškega višjega deželnega sodišča uspel izogniti.³² A vrnimo se k mladoletni Julijani Mustafa, ki jo je neuspešno zastopal Brumen, preden popolnoma izgubimo nit.

Stroške zmagovite nemške strani je Bračič izplačal iz tožničinega premoženja. Odprto pa je ostalo še vprašanje Brumnovega honorarja, ki ga je okrožno sodišče v Mariboru julija 1904 določilo v višini 850 kron. Baje je tožnica že tedaj izjavila, da ji je Brumen sicer ponujal brezplačno zastopanje, po drugi strani pa ji je zaračunal celo vrsto nepotrebnih in dragih procesnih aktov, njihovo plačilo pa je tožnica zavrnila. Temu višje deželno sodišče ni prisodilo nobenega pomena.³³ Brumnove stroške so torej pravnomočno določili. Toda ponovno je nastopil Bračič. Blokiral je Brumnovo zahtevo za izplačilo pravnomočno prisojenega honorarja, bodisi da je s tem hotel obvarovati premoženje mladoletne tožnice ali pa zgolj poravnati račune s starim nasprotnikom. Skrbnika Julijane Mustafa Blaža Osenjaka so poklicali na okrajno sodišče Ptuj. Tam so od njega hoteli izjavo, da mu je Brumen obljubil brezplačno zastopanje v izgubljeni tiskovni tožbi, čeprav je veljala takšna dobrodelnost glede na predpise odvetniške zbornice za nedopustno. Tu pa je bilo konec šale – Osenjak ni zdržal pritiska. Še preden je podal izjavo, si je vzel življenje. Vseeno je Bračič zavrnil izplačilo honorarja in Brumna napotil na pot pravde.³⁴

Ta afera je med Slovenci sprožila vihar protestov, ki je prišel do izraza v številnih, večinoma

Mestni stolp na Ptuj (Zgodovinski arhiv Ptuj)

³¹ Presenetljivo je Bračič kljub vsemu ostal v Celju tudi po prevratu 1918/19, kot se da razbrati iz njegove korespondence ki jo je v letih 1936/37 vodil s štajerskim zgodovinarjem Hansom Pircheggerjem v Gradcu. ŠDA Gradec, Pircheggerjeva zapuščina. Karton 13, Heft 411.

³² Interpelacija poslanca dr. Ravniharja in kolegov proti pravosodnemu ministru glede ravnanja dr. Bračiča, c. kr. državnega tožilca v Celju, 26. 2. 1918. Anhang 1917/18, 5. Band, Wien 1918, str. 6443.

³³ Odgovor pravosodnega ministra 29. 5. 1918. Anhang 1917/18. XXII. Session, 1. Band, Wien 1918, brez navedbe strani (Anfragebeantwortung Nr. 672).

³⁴ Prav tam.

zaplenjenih člankih. V obliki državnozborskih interpelacij so škandal še leta in leta vedno znova pogrevali. Kritika se je usmerila na »moralno odgovornost« okrajnega sodišča Ptuj, ki mu je po naključju predsedoval še en Ornigov bližnjak. Govorili so o »zločinih in lumparijah«, zaradi dopuščanja le-teh pa naj bi bil pravosodni minister – takrat je bil to štajerski nemški nacionalist dr. Richard von Hohenburger – »zrel za zatožno klop«. ³⁵ Medtem se je spor zaradi še vedno neizplačanih Brumnovih stroškov nadaljeval. Po samomoru Blaža Osenjaka, ki ga je Bračič malo pred tem odstavil kot skrbnika Julijane Mustafa, je prišel sodnik na drugo idejo. Ker okrajno sodišče Ptuj (torej Bračič sam) ni potrdilo procesnega pooblastila mladoletne tožnice Brumnu, je Bračič ne le zavrnil izplačilo honorarja, marveč v njenem imenu tožil Brumna za ničnost njegovega zahtevka. ³⁶ Za zastopnika mladoletnice v procesu proti njenemu nekdanjemu odvetniku pa ni imenoval nikogar drugega kot dr. von Plachkega, ki »po poklicu« ni bil le Ornigov svak in nemško nacionalni občinski svetnik na Ptuj, temveč tudi eden izmed branilcev obtožencev v tiskovni tožbi, ki je sprožila vse skupaj. Plachki, ki je tožnico na prvem procesu najostreje napadal in poskrbel za nekaj neprijetnih izjav priči o njenem življenju, naj bi sedaj zastopal njene interese proti Brumnu! Za povrh so enega izmed Plachkijevih koncipientov imenovali za njenega skrbnika. Tožba za ugotovitev ničnosti Brumnove zahteve po honorarju je uspela na vseh stopnjah. ³⁷

Zgodilo pa se je nekaj še boljšega. O tem dogodku je celjski Narodni dnevnik septembra 1910, kar 8 let za ostalimi časniki, ki so poročali o Mustafovi in Antonu, objavil poročilo, ki se je usmerilo na Bračičevo dvomljivo vlogo v tem procesu. Omembe vredno se zdi, da na članek izpod peresa liberalnega slovenskega deželnozborskega poslanca dr. Vekoslava Kukovca cenzura ni reagirala. ³⁸ Polnih sedem let kasneje, poleti 1917, je Brumen tožil dediče samomorilca Blaža Osenjaka, ki je kot skrbnik Mustafove podpisal njegovo pooblastilo, za svoj medtem že 13 let neizplačan honorar. Namesto da bi navedel pravno edino pomembno dejstvo – obstoj svojega pogodbenega razmerja z Osenjakom, je v utemeljitvi tožbe v celoti citiral pravkar omenjeni časopisni članek, da bi podkrepil svoje navajanje prejšnjih napak okrajnega sodišča Ptuj. Dodal je še celo vrsto sfabriciranih napadov na Bračiča – govoril je o »odporu in gnusu« do sodnika, ki zaradi maščevalnosti »sprevrača, zatira in ponareja resnico«. ³⁹

Tega Brumen ne bi bil smel storiti. Sodnik mu je pri priči naložil globo v višini 100 kron, Brumnov pritožbo zoper to sankcijo pa je okrožno sodišče Maribor zavrlo. Če je Brumen kdaj prišel do svojega honorarja, ne vemo, omenjena globa pa je državni zbor vsekakor zaposlovala še v zadnjem letu vojne. Eskalacija te nepomembne zadeve v petnajstletno zagrizeno vojno na najvišji ravni, v neskončno izmenjavo vprašanj, odgovorov in ponovnih replik ⁴⁰ vsekakor ilustrira vzdušje, ki je vladalo med nemškim taborom in slovenskim odvetnikom. Nikogar ni presenetilo, da je župan Ornig po izbruhu vojne leta 1914 izrabil prvo priložnost in se ponovno znesel nad svojim nasprotnikom. Pri tem pa je ostal zvest preizkušenemu načinu – spet se je obesil na malenkosti, za državnega sovražnika ali veleizdajalca pa Brumna niso razglasili, še za srbofila ne.

Sredi avgusta 1914, za prvi cesarjev rojstni dan v vojni, je Ornig ukazal Ptujčanom, naj okrasijo svoje hiše z zastavami. Dva častnika sta ga menda posvarila, da bi se lahko njuni z domoljubjem prežeti vojaki znesli nad stavbami brez zastav. ⁴¹ Kot je Ornig pričakoval, »posamezni lastniki, Nemci in Slovani – posebno ti zadnji, niso upoštevali moje spodbude, ki je seveda imela značaj naročila«. Eden izmed njih je bil kajpak Brumen. Njega in druge grešnike je mestna straža zaslila, povabila na magistrat in jih opozorila na nedomoljubnost njihovega prestopka. Brumen se je menda (če verjamemo Ornigovemu poročilu) pokesal in za v bodoče obljubil, da se bo poboljšal. Konkretno, obljubil je, da bo izobešal črno-zolto zastavo. Premirje pa je bilo varljivo.

Komaj se je odvetnik vrnil v svojo pisarno, je storil natančno to, kar je bilo po doslej poveda-

³⁵ Anhang 1912, 9. Band, str. 12423.

³⁶ Anhang 1917/18, 5. Band, str. 6444.

³⁷ Odgovor pravosodnega ministra 29. 5. 1918. Anhang 1917/18. XXII. Session, 1. Band, Wien 1918, brez navedbe strani (Anfragebeantwortung Nr. 672).

³⁸ Anhang 1917/18, 5. Band, str. 6443.

³⁹ Odgovor pravosodnega ministra 29. 5. 1918. Anhang 1917/18. XXII. Session, 1. Band, Wien 1918, brez navedbe strani (Anfragebeantwortung Nr. 672).

⁴⁰ Poleg navedenih virov prim. tudi vprašanje pravosodnemu ministru o neresničnih podatkih v odgovoru na vprašanje državnozborskega poslanca dr. Ravniharja pravosodnemu ministru na seji državnega zbora 26. 2. 1918 o opravljanju funkcije dr. Bračiča, prvega c. kr. državnega tožilca v Celju 25. 7. 1918. Anhang 1918. XXII. Session, 6. Band, Wien 1918, str. 7799 in nasl.

⁴¹ Dopis magistrata Ptuj predsedstvu deželnega namestništva v Gradec 9. 9. 1914. ŠDA Gradec StH. Präs. E 91 Zl. 2059/1914.

Ornigovo nabrežje v ptujskem mestnem parku (Zgodovinski arhiv Ptuj)

nem moč pričakovati od njega: napisal je pritožbo deželnemu namestništvu. Motilo ga je, ker po njegovem obešanju zastav ni bilo obvezno. Glede na to so bili uradni pozivi na magistrat, zaslišanje in poduk protizakoniti. Nato je kritiziral, ker magistrat izobeša poleg habsburške črno-rumene tudi nemško nacionalno črno-rdeče-rumeno, prepoveduje pa slovenske zastave. Brumen svojega prepričanja ni prav nič skrival: *»Magistrat Ptuj je še najmanj poklican ali primeren za to, da mi predava o ljubezni do očetnjave ali domoljubju. /.../ Magistrat Ptuj daje s temi zastavami na cesarjev dan slab zgled in na ta način kvari dobre navede. Dvomim, če bo magistrat Ptuj mene in mojo hišo uspel zavarovati pred ptujsko drhaljo.«*⁴²

Ko so z namestništva zahtevali izjavo, je Ornig pobesnel. Glede velikonemške zastave je zapisal, da je *»ta očitek popolnoma neutemeljen, saj si mesto z 99 % nemških meščanov vendarle lahko dovoli na svojem rotovžu izobesiti simbol nemškega rodu in običajev. V nasprotju s tem pa je seveda nesramna provokacija, če hoče posamezen slovanski prebivalec krasiti svojo hišo s slovansko tribarvnico«*.

Beseda provokacija je bila nasploh iztočnica izjave, kajti *»tona ter načina«* pritožbe si Ornig v

imenu magistrata in občinskega sveta ni mogel dovoliti, bila sta namreč *»nadvse žaljiva«*, tako da je bil *»prisiljen«* Brumnovo pisanje, ki mu ga je namestništvo poslalo v odgovor, obdržati *»za tuuradni sodni pregon«*. Dokaz pa ni dolgo ostal na Ptuj. Ornig ga je poslal državnemu tožilstvu v Gradec zaradi pregona po členu 5 nekega zakona iz leta 1862 (*»žalitev časti urada«*), saj je bil magistrat Ptuj, če citiramo Ornigov spremni dopis, *»žaljen na najbolj grob način«*.⁴³

Še enkrat je dvojec Brumen – Ornig deloval na ustaljeni način. Slovenec je ubral oster ton, župan pa si je domišljjal, da gre za razžalitev njegove in časti meščanov, ki jih je zastopal, ter pognal oblastni aparat, ki ga je imel na voljo za take primere. Namesto rešitve svoje pritožbe, za katero je večkrat posredoval, je Brumen dobil drugačno pošto. Državno tožilstvo v Gradcu, kamor je Slovenec izročil svojo *»polemiko«*, je dejansko vložil

⁴² Državno tožilstvo Maribor višjemu državnemu tožilstvu Gradec (koncept) 6. 6. 1918. Pokrajinski arhiv Maribor (dalje: PAM). Državno tožilstvo Maribor 1914–1918. Spisi Praes/18; Štev 34. Präs. 152/3/18. Citirano po Brumnovi pritožbi.

⁴³ Dopis Brumna deželnemu namestništvu Gradec, 22. 1. 1915. ŠDA Gradec, StH. Präs. E 91 Zl. 2059/1914. Kopija Ornigove ovadbe.

lo kazenski predlog. Brumen je nanj odgovoril z značilnimi, pretiranimi zahtevami za izvedbo dokazov. Njegov poskus, da bi ponovno načel svoj proces proti Ornigu iz leta 1905 (!) in kot priče zaslišal vse tedaj vpletene, začeni s tedanjim pravosodnim ministrom, je ostal brez možnosti.

Okrajno sodišče za kazenske zadeve v Gradcu ga je 18. novembra 1914 obsodilo na denarno kazen 80 kron.⁴⁴

Samoumevno je, da se Brumen, kljub temu, da je svoje očitke med razpravo umaknil in se izrecno opravičil,⁴⁵ ni predal.

Zagrenjeno je ugotovil, da so bili njegovi (tedanji in sedanji) nasprotniki zaradi zanje neugodne odločitve vrhovnega sodišča v zadevi delegiranja procesa leta 1905 do najvišjega sodišča in pravosodja nasploh izredno žaljivi, pa se zato ni zmenil noben državni tožilec, medtem ko proti njemu nastopajo z vso ostrino.⁴⁶ Deželno namestništvo je priganjal, naj reši njegovo pritožbo, da bi lahko spodbijal sodbo. Tam so najbrž zahtevali kazenski spis,⁴⁷ pred pravnomočnostjo sodbe pa niso mogli odločati, čeprav je bil medtem Brumen sprejet pri notranjem ministru na Dunaju in je posredoval za hitro rešitev svojega postopka.⁴⁸ V Gradcu so nato sklenili, da »odločbe ne morejo sprejeti«. Brumnov »ministrski rekurz« je bil neuspešen.⁴⁹ V svojem poročilu notranjemu ministru je deželni namestnik grof Manfred Clary und Aldringen ugotovil, da je Ornig v opisu svojega intimnega sovražnika zadel žeblico na glavico – tudi v Gradcu so poznali Brumna »kot prepirljivca /.../, ki deželno namestništvo ob vsaki priložnosti zasipava z večinom neutemeljenimi pritožbami in vlogami.«⁵⁰ Ornig je zapisal, da sodi Brumen »med tiste osebnosti našega mesta, ki dajo uradom nasploh, še zlasti pa magistratu veliko opravka.«⁵¹

Komaj je bilo to poročilo odposlano, je Brumen okrajnemu sodišču v kazenskih zadevah v Gradcu podal predlog za obnovo postopka in akti so se spet začeli kopičiti.⁵² Spis je še večkrat romal na Dunaj »zaradi izdelave poročila z napotki.«⁵³ Tam so kot neutemeljeno zavrgli pritožbo proti deželnemu namestništvu z zahtevo po strokovnem nadzoru.⁵⁴ Medtem je odvetnik spremenil taktiko in pojasnil, da je »v smislu želje z najvišjega mesta« opustil krašenje hiše z zastavami za cesarjev rojstni dan, da bi prihranek daroval Rdečemu križu! Bil naj bi žrtev na Ptuj pogostega »fabriciranja srbofilov in veleizda-

jalcev«. Znova je obširno opisal dogodke iz leta 1905, kar se je moralo zdeti v zvezi z obsodbo s konca leta 1914 zelo neprepričljivo.

Vseeno pa je takšna povezava obstajala. Brez dvoma je Ornig z obema rokama pograbil priložnost, da enega svojih najstarejših sovražnikov zvleče pred sodnika, še zlasti, ker pri tem sam ni ničesar tvegalo in je lahko pregon prepustil državnemu tožilstvu. Če se ozremo na dolgo predzgodovino, ugotovimo, da je stal Brumen na čelu tistih, ki niso bičali le posameznih nepravilnosti, temveč nemško nadoblast na Ptuj in njen oblastnopolitični temelj – Ornigov sistem. Ne moremo reči, da so bili ti napadi uspešni. Precej bolj kot odločujočemu naskoku so bili podobni dolgoletnemu uničujočemu »obstreljevanju«. Brumnov poraz ter njegov oslabilen položaj zaradi slabega slovesa zmedenca in prepirljivca mogoče pojasnita dejstvo, da ga niti po začetku vojne v glavnem ni nihče nadlegoval. Medtem ko so druge iz družbe Ornigovih intimnih sovražnikov po kratkem postopku zapirali, je Brumen ostal na svobodi. 80 kron denarne kazni zaradi »žalitve časti urada« ter vpis v seznam osumljenih »srbofilstva« – veljal je za »Slovenca najradikalnejše usmeritve« – je v okrajnem glavarstvu Ptuj naposled predstavljalo edino maščevanje temu doslednemu borcu za slovenske nacionalne interese.⁵⁵

Prevedel: Aleksander Žižek

⁴⁴ GT, 2. Morgen-Ausgabe, 19. 11. 1914, str. 5. Deutsche Wacht 25. 11. 1914, str. 7.

⁴⁵ Državno tožilstvo Maribor višjemu državnemu tožilstvu Gradec (Koncept), 6. 6. 1918. PAM. Državno tožilstvo Maribor 1914–1918. Spisi Praes/18; Štev 34. Präs. 152/3/18. Brumen naj bi priznal, da je presekel mejo dovoljenega.

⁴⁶ Brumen deželnemu namestništvu Gradec, 22. 1. 1915. ŠDA Gradec StH. Präs. E 91 Zl. 2059/1914. Nemški nacionalisti naj bi si privoščili »poniževanje najvišje sodne oblasti, ki je mejilo na blaznost«.

⁴⁷ Predsedstvo deželnega namestništva okrajnemu sodišču v kazenskih zadevah Gradec, 30. 1. 1915. Prav tam.

⁴⁸ Interna pripomba deželnega namestništva Gradec, 12. 4. 1915. Prav tam.

⁴⁹ Brumen deželnemu namestništvu Gradec: Ministerialrecurso, 24. 4. 1915. Prav tam.

⁵⁰ Clary notranjemu ministru (Koncept), 12. 4. 1915. Prav tam.

⁵¹ Magistrat Ptuj predsedstvu deželnega namestništva Gradec, 9. 9. 1914. Prav tam.

⁵² Okrajno sodišče v kazenskih zadevah Gradec predsedstvu deželnega namestništva Gradec, 16. 4. 1915. Prav tam.

⁵³ Na primer notranje ministrstvo Claryju, 7. 5. 1915. Prav tam.

⁵⁴ Notranje ministrstvo Claryju, 12. 6. 1915. Prav tam. Brumnova nadzorstvena pritožba z dne 12. 2. 1915. Prav tam.

⁵⁵ Okrajno glavarstvo Ptuj, Verzeichnis B 1, 9. 8. 1914. ŠDA Gradec StH. Präs. E 91 Zl. 1782/1914.

Uvod

Biografika je veda, ki se ukvarja z zbiranjem (sestavljanjem), obdelovanjem, vrednotenjem in razvijanjem teoretičnih podlag *biografije*. Kot veda s svojo metodologijo, predmetom raziskovanja, institucionalnimi okviri in bibliografijo ima tudi na Slovenskem svoje značilnosti in tradicijo. V nadaljevanju prispevka poskušam opredeliti bistvo biografike in povzeti najpomembnejša dela slovenskih avtorjev, ki so svoja dognanja in praktične izkušnje na področju etnologije, zgodovinopisja in muzejske aplikacije tudi publicirali.

Osnovne značilnosti biografike oz. njenega predmeta raziskovanja

Biografiko zanimajo biografije, njene pojavne oblike in elementi. Splošne informacije o značilnostih biografije najdemo v glavnih pregledih literarnih zvrsti in v številnih enciklopedijah, slovarjih in leksikonih. Etimološka razlaga besede biografija (*bios* = življenje, *graphein* = pisati¹) pojasnjuje njeno bistvo; ustreza ji slovenska sopomenka *življenjepis* ali *popis življenja kake osebe*.² Enciklopedija Slovenije biografijo razlaga kot *opis zunanje življenjske poti in notranjega razvoja zgodovinsko pomembne, značilne*

ali zanimive osebnosti.³ Med splošne značilnosti biografije sodi tudi trditev, da gre za poročilo ene osebe o življenju druge.

Biografija se začne pojavljati že v antični historiografiji in filologiji, njen razvoj se nadaljuje v srednjem veku in renesansi, preko pozitivizma do novejših obdobj. V vsakem obdobju je imela svoje značilnosti in namen, od strogega opisovanja obravnavanih posameznikov, preko vključevanja umetniških produktov posameznikove ustvarjalnosti, do ugotavljanja vzročnih zvez med življenjem in psihičnim ustrojem obravnavanega subjekta, notranjimi ustvarjalnimi metodami, družbenimi determinantami in končnim rezultatom teh vzrokov in vplivov.

Po načinu obravnave ločimo *znanstveno biografijo*, ki nastane na podlagi natančnih raziskav, dokumentacije in metodičnega sklepanja v okviru posameznih zgodovinskih ved, in *popularno biografijo*, namenjeno širšemu krogu bralcev,

¹ Drago Bajt, *Pišem torej sem*, Založba Obzorja, Maribor 1993; str. 125.

² *Biografija, Slovar slovenskega knjižnega jezika I (A-H)*, SAZU, Inštitut za slovenski jezik, DZS, Ljubljana 1980; str. 134.

³ Darko Dolinar, *Biografija. Enciklopedija Slovenije 1*, Ljubljana 1987; str. 270.

zaradi česar so znanstvena dognanja zapisana v pripovedno bolj zanimivi obliki, največkrat v obliki romana. Med različne oblike – podvrsti biografij, napisane za različne namene, štejemo *karakteristike*, *biografsko geslo* (v leksikonu ali enciklopediji), *jubilejni članek ali nekrolog* (portret ob smrti), *biografsko skico ali portret*, *umetniško oblikovano biografijo*, kot sta denimo *biografski esej* ali *roman*.⁴ Te podvrsti lahko služijo tudi kot vir oz. nudijo posamezne biografske podatke v širšem biografskem kontekstu. Med seboj se razlikujejo glede razmerja med historiografskimi in izmišljenimi ali domnevnimi dejstvi, zato je pri njihovi uporabi potreben kritičen pretres.

Nasproti biografije kot zgodbe iz druge roke se pojavlja *avtobiografija*, torej spis, ki ga oseba napiše v prvi ali tretji osebi o lastnem življenju, z lastnimi občutji, in nudi ponavadi vrsto biografskih podatkov, ki jih ne vsebuje noben drug vir. Vrste poljudnega avtobiografskega gradiva so npr. *dnevniki*, *memoari*, *spomini*, *pisma* in *izpovedi*.

Glede objektivnosti pisanja (avto)biografije lahko rečemo, da nobena izmed njiju ni povsem objektivna in se lahko stališča biografa in avtobiografa o enih in istih dejstvih tudi razlikujejo. Ogrodje življenjski zgodbi z dragocenimi biografskimi podatki nedvomno najlažje sestavimo s pomočjo avtobiografskih zapisov, vendar moramo le-te primerjati in dopolniti z literaturo, arhivskimi viri ter raznimi pričevanji sodobnikov, sodrobnikov ali strokovnjakov za različna področja.

Pri prepoznavanju drugih vrst (avto)biografskih komunikacij (kot so anamneze, spovedi, formalni življenjepisi, slavnostni govori ...), si lahko pomagamo tudi s tujo strokovno in enciklopedično literaturo.⁵

Kdor napiše biografijo, je *biograf* ali *življenjepisec*.⁶ Sodobnega biografa ne zanima le gola življenjska stvarnost velike osebnosti in njena telesna ter duhovna dejanja, s katerimi preoblikuje zgodovinsko stvarnost okoli sebe, marveč tudi ljudje okoli nje, okoliščine, ki jo oblikujejo, duhovni vplivi dobe itd. Pomemben je torej empiričen soodnos med obravnavanim subjektom (posameznikom ali izbrano skupino) in njegovim (njenim) zgodovinsko danim okoljem, časovno-prostorsko stvarnostjo, v kateri je subjekt izpolnil svoje družbeno poslanstvo.

Na termin biografija nanašajoč se pridevnik *biografski* nas seznani s sestavinami biografije, to

je z *biografskimi podatki*, ki pomenijo izhodišče vseh zvrsti biografije. Vnaprej podano *biografsko gradivo* sestavlja skupek virov, ki jih mora avtor prepoznati glede na koncept in obseg biografije, glede na dostopnost podatkov in njihovo interpretacijo. Biografski podatki so podatki, ki osvetljujejo in pojasnjujejo življenjepis neke zgodovinsko pomembne, značilne ali zanimive osebe. Zbiranje tovrstnega gradiva je potrebno za opis tako zunanje življenjske poti kot notranjega razvoja te osebe, namen pa je spoznati in kontekstualizirati njene osebne in javne izkušnje, s pomočjo katerih se lahko lotimo širših družbenih vprašanj v preteklosti ali sedanjosti. Glede na osnovno strukturo »običajne« življenjske zgodbe ali življenjskega poteka se biografski podatki nanašajo na značilnosti osebnih mejnih dogodkov, to je na rojstvo, poroko in smrt, družinski izvor in razmere ter otroštvo, obdobje odraščanja in šolanja, aktivnega delovnega obdobja ter staranja. Opis zunanje življenjske zgodbe oz. tematizacija družbenega okolja, v katerem obravnavana oseba živi in deluje, pa sta odvisna od intenzitete in področja aktivnosti te osebe. Ker si posameznik svoje osebne in družbene izkušnje lahko pridobiva samo v interakciji z drugimi osebami, so sestavni del njene biografije tudi vsi osebki, s katerimi posameznik razvije določen odnos. Ta razmerja so edinstvena in spadajo med zelo pomembne biografske podatke, s pomočjo katerih povsem logično odkrivamo nove horizonte življenjskih okoliščin posameznih generacij.

Razvoj nacionalne biografike na Slovenskem

Razvoju slovenske biografike lahko sledimo od prvih biografskih prispevkov Janeza Vajkarda Valvasorja. Poleg topografskih podatkov o prebivalcih na Kranjskem je Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske (*Die Ehre des Herzogthums Krain*) leta 1689 opisal svetnike, patriarhe in škofo, plemiške družine, vojvode in deželne kneze.⁷

⁴ Drago Bajt, *Pišem torej sem*, Založba Obzorja, Maribor 1993; str. 125.

⁵ Prim. Werner Fuchs, *Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1984. *Encyclopedia of Life Writing*, ur. Margaretta Jolly, Fitzroy Dearborn Publishers, London, Chicago 2001.

⁶ *Biografija*, *Slovar slovenskega knjižnega jezika I (A-H)*, SAZU, Inštitut za slovenski jezik, DZS, Ljubljana 1980; str. 134.

⁷ Branko Raisp, Valvasor, Janez Vajkard, *Enciklopedija Slovencev*, 14. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 2000; str. 134.

V času narodnega prebujanja v 19. stoletju se slovenska biografija spet pojavi bolj intenzivno, in to večinoma spod peres ljubiteljev, zato le po časi prehaja v znanstveno.

Slovenska biografija ima najdaljšo tradicijo v *literarnih delih*. Prve biografije, katerim podlaga so razni biografski eseji, študije in monografije, so pisali starejši slovenski literarni zgodovinarji (Fran Levec, Ivan Prijatelj, Avgust Žigon, France Kidrič, Alfonz Gspan, France Koblar idr.). Začetnik *znanstvene biografije* na Slovenskem je literarni zgodovinar Anton Slodnjak (1899–1983), ki je napisal številne razprave o posameznih osrednjih osebnostih slovenske književnosti in kulture v biografskih romanih o Francetu Prešernu,⁸ Franu Levstiku⁹ in Ivanu Cankarju.¹⁰

Poleg biografskih stvaritev se je v slovenskem slovstvu od 2. polovice 19. stoletja dalje razvijala tudi avtobiografija kot samostojen žanr. Medtem ko so pisatelji (npr. Jakob Alešovec, Janez Trdina idr.) pri svojem pisanju uporabljali strukturo prvoosebne romaneskne pripovedi, se politiki (Ivan Hribar, Josip Sernec, Fran Šuklje, Josip Vošnjak ...) v usmerjenosti na lastni življenjski razvoj praviloma zatekajo k spominom kot povsem subjektivni zgodovini.¹¹

V nekaterih monografskih obravnavah ustvarjalcev se biografska shema umika njihovi analizi dela. V sodobni literarni zgodovini pa gre pri biografiji za opis človekovega življenja z namenom »predstaviti človeka v okolju in času, kako si je oblikoval svoj svetovnonazorski in človeški, duhovni, moralni obraz in pa – kako se svet skozi takšen osebni filter kaže v književnem besedilu«.¹²

V Sloveniji se z biografiko danes ukvarjata dve osrednji instituciji: *Inštitut za biografijo in bibliografijo* (v nadaljevanju: IBB) ter *Center za biografske raziskave* (v nadaljevanju: CBR) v Ljubljani.

IBB je bil ustanovljen 1999 kot naslednik *Sekcije za biografiko, bibliografijo in dokumentacijo Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede*, od leta 2000 pa deluje v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra (v nadaljevanju: ZRC) na SAZU-ju v Ljubljani. Med najpomembnejše dejavnosti IBB-ja štejejo priprava *Slovenskega biografskega leksikona*, biografske in bibliografske študije za načrtovano serijo lastnih publikacij *Življenja in dela* (biografske in bibliografske študije) ter *Slovenska bio-bibliografska podatkovna*

zbirka, to je vnos in predstavitev biografskih in bibliografskih podatkov o slovenskih in s slovenstvom povezanih osebnosti v elektronski obliki. Poleg zbiranja virov IBB z interdisciplinarnim pristopom izdeluje metodološke in primerjalne študije ter jih objavlja, razvija pa tudi moderne načine predstavitve in obdelave podatkov.¹³ Tako se slovenska nacionalna biografika 20. stoletja zrcali v *Slovenskem biografskem leksikonu*, ki je izhajal med letoma 1921 in 1991, in v znanstvenih izdajah slovenskih klasikov. Poljudnoznanstvene biografije, namenjene širokemu krogu bralcev, od 70. let 20. stoletja izhajajo v zbirki *Znameniti Slovenci*, sprva pri založbi Partizanska knjiga, kasneje pa pri Novi reviji.

Slovenski biografski leksikon (SBL) je enciklopedija, ki opisuje življenje in delo za Slovence pomembnih oseb iz vseh obdobj, zajema vsa področja ustvarjanja na Slovenskem, vključuje pa tudi tiste Slovence, ki so se uveljavili na tujem. Prve koncepte so izdelali Izidor Cankar, Joža Glonar, France Kidrič in Janko Šlebinger; ti so uredili tudi prve tri zvezke, ki jih je založila Zadržna gospodarska banka, medtem ko sta po 2. svetovni vojni vlogo založnika prevzela SAZU oz. njen ZRC. Doslej je opisanih okrog 5000 oseb v 4 knjigah oz. 15-ih zvezkih z osebnim kazalom v letu 1991. O razvoju in konceptu 1. izdaje SBL-a ter o njegovi prihodnosti je pisal Tomaž Erzar, znanstveni sodelavec Inštituta za biografiko in bibliografijo na ZRC SAZU, in sicer v zvezi s simpozijem Tradicionalne in v prihodnost zazrte zasnove biografskih raziskovanj in leksikografije, ki ga je leta 1997 na Dunaju organizirala Avstrijska znanstvena akademija, leto kasneje pa referate izdala v zborniku.¹⁴

Zasnova SBL-a je znanstvena, izčrpna; temelji na zanesljivosti bibliografskih dejstev, dopolnjevanja pa je z literaturo, kar SBL-u daje pomen temelj-

⁸ Anton Slodnjak, *Neiztrohnjeno srce II*, Ljubljana 1938.

⁹ Anton Slodnjak, »Pogine naj – pes!«, Ljubljana 1946.

¹⁰ Anton Slodnjak, *Tujec*, Ljubljana 1976; »Pogine naj – pes!«, Ljubljana 1946.

¹¹ Igor Grdina, *Avtobiografija pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, Slavistična revija, let. 40/1992, št. 4, oktober-december; str. 341–363.

¹² Matjaž Kmecl, *Mala literarna teorija*, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana 1976.

¹³ Spletna stran Inštituta za biografiko in bibliografijo ZRC SAZU: www.zrc-sazu.si/ibb/.

¹⁴ Tomaž Erzar, *The Slovenian Biographical Lexicon in the Past and in the Future, Traditionelle und zukunftsorientierte Ansätze biographischer Forschung und Lexikographie*, (Hg. Peter Csendes, Elisabeth Lebensaft), Wien 1998; str. 34–37.

nega vira za različne raziskave. Nekateri članki preraščajo celo v samostojne razprave. V glavni blok biografskih podatkov o osebnostih spadajo ime in priimek, datum in kraj rojstva, za pokojne tudi smrti, dejavnost oz. dejavnosti, napotilo na glavna slovenska bio-bibliografska dela, v katere je osebnost vključena. Metodologija zbiranja in sestavljanja posameznih gesel se je poglobljala s širitvijo števila obravnavanih oseb. Zato so pred nekaj leti na Inštitutu za biografiko in bibliografijo na ZRC SAZU (v nadaljevanju: Inštitut) po tujih metodoloških zgledih oblikovali biografsko podatkovno zbirko, ki je tudi računalniško predstavljena na spletni strani Inštituta.¹⁵ Njen nastanek je povezan z izpopolnjevanjem SBL-a, ki bi bil v knjižni obliki predrag, preobsežen in neažuren. Zbirka nudi podporo pri pripravi geslovnika ter pri tehničnem in administrativnem delu uredništva. Poizvedbe po zbirki so možne na podlagi posameznih polj. Podatkovna baza je trenutno na voljo le na Inštitutu. O sklopih, v okviru katerih poteka oblikovanje podatkovne zbirke, o načinu pridobivanja informacij, še posebej pa o posredovanju le-teh, je pisal Martin Grum, višji strokovni sodelavec in upravljalec te podatkovne baze.¹⁶

Dokumentacijo biografskega gradiva pa zbirajo, urejujejo in posredujejo tudi v drugih institucijah, tako nacionalnih kot regionalnih, v profesionalnih kot ljubiteljskih krogih, vendar ne v okviru osnovne dejavnosti. Prvi resni konkurent SBL-u je *Enciklopedija Slovenije*,¹⁷ ki vsebuje sumarične predstavitve posameznih znanih Slovencev. Prvi *lokalni biografski leksikon* je izšel na Primorskem,¹⁸ biografi so se organizirali tudi na Gorenjskem¹⁹ in drugod po Sloveniji.

Podatke o osebah, zbranih zaradi njihove relativne pomembnosti (po raznih časovnih, teritorialnih in področnih kriterijih), hranijo tudi v lokalnih muzejih, društvih, v okviru številnih privatnih zbirk genealogij in biografij. Sledimo jim v raznih domoznanskih spisih; poučni so tudi članki, ki jih na to temo objavlja časopis *Drevesa*, ki ga izdaja Slovensko rodoslovno društvo.²⁰ Glede na lastnosti življenjepisnega gradiva kot vira za razumevanje življenja, predvsem manjšega geografsko, socialno ali generacijsko zaokroženega okolja, je razumljivo, da čutijo večjo potrebo po ohranjanju osebnih dokumentov in spominov predvsem v lokalnih organizacijah in (strokovnih) društvih, kar pomeni, da pride pobuda ali zanimanje za biografsko gradivo največkrat iz ljubiteljskih krogov.

V slovenskem jeziku sta izšla tudi dva svetovna biografska leksikona, ki vsebujeta gesla zgodovinsko pomembnih oseb, ki so oblikovale našo civilizacijo.²¹

Znanstvena biografija

V nasprotju z zbiranjem biografskega gradiva znanih, elitnih in v javnosti delujočih Slovencev so biografsko metodo za znanstveno proučevanje neznanih skupin in posameznikov v 20. stoletju v skladu s svojimi znanstvenimi aspekti proučevanja začele razvijati tudi humanistične in družboslovne vede na Slovenskem. Nov pomen znanstveni biografiji daje zavesten *metodološki pristop* z uporabo specifičnih virov, njihovo kritiko, analizo, interpretacijo in dokumentiranjem trditev. Čeprav vsaka veda razvija svoj odnos do pripovedi kot primarnega vira – pač v skladu s svojim fokusom opazovanja –, pa je skupni pomen biografskih raziskav v javnosti nedelujoče populacije v odkrivanju razmerja med posameznikom in družbo z zornega kota malega človeka kot interpretatorja lastnega življenja. V Evropi in drugod po svetu imajo že desetletja samostojne ustanove, ki zbirajo, hranijo in objavljajo življenjepisno gradivo, pri njegovi obdelavi pa poudarjajo nujnost interdisciplinarnega pristopa.²² Prvi tovrstni zbirni center za biografske študije pri nas – *Center za biografske raziskave* sta leta 2000 ustanovili Marija Makarovič in Mojca Ramšak. Ideja o ustanovitvi je dozorela konec 90. let 20. stoletja v Narodopisnem inštitutu Urban Jarnik v Celovcu, kjer so z zbirko *Tako so živeli* začeli projekt zbiranja in objavljanja življenjepisnega gradiva na Koroškem.²³

¹⁵ Spletna stran Inštituta za biografiko in bibliografijo ZRC SAZU: <http://www.zrc-sazu.si/ibb/zbirke.htm>.

¹⁶ Martin Grum, *The Slovenian Bio-bibliographical Data Base, Traditionelle und zukunftsorientierte Ansätze biographischer Forschung und Lexikographie*, (Hg. Peter Csendes, Elisabeth Lebensaft), Wien 1998; str. 67–70.

¹⁷ *Enciklopedija Slovenije*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987–2002.

¹⁸ *Primorski slovenski biografski leksikon*, Goriška Mohorjeva družba, 1974–1994.

¹⁹ Jože Gašperšič, *Kroparske družine od 15. do začetka 20. stoletja*, poskusni zvezek Gorenjskega biografskega leksikona, Občina, Radovljica 1998.

²⁰ *Drevesa*, Časopis Slovenskega rodoslovnega društva, ur. Peter Hawlina, ISSN 1318–6221.

²¹ L. Menaše, *Svetovni biografski leksikon*, 1994. Igor Antič, *Veliki svetovni biografski leksikon*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2002.

²² Mojca Ramšak, *Ustna zgodovina in življenjske zgodbe na poti k etnologiji*, Kolesar s Filozofske: zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2000; str. 217–238.

Doslej je v tej zbirki izšlo že 11 knjig s preko 200 življenjepisi. CBR ima sedež v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, njegov namen in pomen pa lahko povzamemo kot zapisovanje, avdiovizualno dokumentiranje, zbiranje, hranjenje in publiciranje življenjskih zgodb in drugega biografskega in avtobiografskega gradiva, raziskovanje in posredovanje znanstvenih dosežkov javnosti in drugim strokovnim institucijam ter posameznikom. CBR tudi organizira in izvaja strokovna srečanja, izdaja, posreduje in predstavlja strokovne publikacije, nosilce zvoka in slike s področja etnologije, antropologije, zgodovine, sociologije, psihologije, filozofije, literarnih ved, folkloristike, glasbe, muzikologije in interdisciplinarnih družboslovnih in humanističnih študij.²⁴ CBR ima torej značaj povezovalne institucije za vse strokovnjake, ki se z različnih znanstvenih vidikov ukvarjajo z ustno zgodovino in proučevanjem biografskega gradiva na Slovenskem, in ob tem išče poti do uporabnikov.

Pedagoško delo oz. učni programi za znanstveni študij biografike potekajo na ISH – Fakulteti za podiplomski humanistični študij na Bregu 12 v Ljubljani. ISH je bila ustanovljena na pobudo univerzitetnih učiteljev in raziskovalcev Univerze v Ljubljani, skrbela pa naj bi za razvijanje manjkajočih in premalo razvitih disciplin in znanstvenih področij, predvsem socialne antropologije, zgodovinske antropologije, znanosti o diskurzu in epistemologije. Vizijo so začeli uresničevati z »ustanovitvijo zbirke temeljnih del iz svetovne znanstvene literature s področja humanističnih in družbenih ved, ki naj bi jih v integralnih slovenskih izdajah ponudili slovenskemu intelektualnemu občinstvu, zlasti študentskemu. To je bila zbirka *Studia Humanitatis*, v kateri je od leta 1986 do danes izšlo 90 naslovov».²⁵ Na ISH je trenutno na voljo študijski program za modul *Biografija v mikrozgodovinski perspektivi* in *Teorija subjekta* pod vodstvom Bogdana Lešnika – interpretacije življenjskih zgodb v okviru psihoanalize.²⁶

Posamezne znanstvene stroke so svoje znanstvenike in strokovnjake opisale v številnih strokovnih periodičnih publikacijah teh strok in v raznih knjižnih zbirkah.²⁷

V nadaljevanju si pogledjmo, kako se biografska metoda uveljavlja v slovenski etnologiji in zgodovinopisju, kot aplikacija pa vedno bolj pogosto tudi v slovenskih muzejih. Možnosti, ki jih nudijo biografske raziskave, so ogromne in se širijo z demokratizacijo družbe.

V etnologiji je bila biografija kot metoda sprva uporabljana predvsem pri zbiranju življenjepisov ljudskih pevcev, godcev, pravljicarjev, v zadnjem desetletju 20. stol. avstralskih in koroških Slovencev ter kmetov in delavcev s slovenskega podeželja.²⁸ Biografsko metodo pri zapisovanju in zbiranju življenjepisnega gradiva je doslej največ uporabljala etnologinja Marija Makarovič.²⁹ (Avto)biografsko metodo kot kategorijo pa sta najdlje razvili Breda Čebulj Sajko³⁰ in Mojca Ramšak.³¹ Uporabo »biografskih« arhivskih virov (zlasti matičnih knjig) v etnoloških raziskavah je ovrednotil Jože Hudales.³²

Predmet biografske metode v etnologiji so življenjske izkušnje neznanega in nepopularnega posameznika v **bližnji preteklosti**, pri čemer se podobno kot pri drugih strokah metodično ločita subjektivno (avtobiografsko) in objektivno (biografsko) zapisovanje življenjskega poteka in njegovih mejnikov. Življenjska zgodba je podvrst ustne zgodovine in tako pomembna za razumevanje segmentov načina življenja tistih neelitnih družbenih skupin in področij, ki jih z drugimi viri ne moremo objektivno proučevati, kot na primer delo žensk, otroštvo, zgodovina družine ter ruralna lokalna zgodovina sedanjega in polpreteklega obdobja. Pri zbiranju gradiva z biografsko metodo so pomembni izbira pripovedovalca in strukturiranje, izvedba in transkrip-

²³ Marija Makarovič (ur.), *Tako smo živeli: življenjepisi koroških Slovencev*, Celovec 1993 – .

²⁴ Mojca Ramšak, *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*, Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, Ljubljana 2003; str. 96.

²⁵ Spletna stran Fakultete za podiplomski humanistični študij: <http://www.ish.si/>.

²⁶ Mojca Ramšak, *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*, Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, Ljubljana 2003; str. 96.

²⁷ Npr. *Biografije in bibliografije raziskovalcev ZRC SAZU*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 1976 –, *Magistri znanosti*, Fakulteta za organizacijske vede, Kranj 1997 –, *Slovenski etnološki leksikon*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004.

²⁸ *Gradivo za Slovenski etnološki leksikon*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004 (posredovala dr. Mojca Ramšak).

²⁹ Marija Makarovič (ur.), *Tako smo živeli: življenjepisi koroških Slovencev*, Celovec 1993 – .

³⁰ Breda Čebulj Sajko, *Etnologija in izseljenstvo*, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 1999; str. 108 – 154.

³¹ Mojca Ramšak, *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*, Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, Ljubljana 2003.

³² Jože Hudales, *Od zibel do groba*, Društvo za proučevanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana in Kulturni center Ivana Napotnika, Velenje 1997.

cija intervjuja.³³ Med orodji, ki jih raziskovalec potrebuje za interpretacijo življenjskih zgodb, so poleg intervjuja pomembni še terenski zapiški in terenski dnevnik. Zbrano gradivo je nato potrebno urediti, sledi analiziranje biografskih podatkov, rekonstrukcija življenjske zgodbe in zgodovine, mikroanaliza posamičnih odsekov besedila in kontrastna primerjava zgodovine in zgodbe. Ta stopnja je poleg transkripcije intervjuja ena najbolj zahtevnih in dolgotrajnih.³⁴

V etnoloških raziskavah starejših obdobj, pri katerih nam niso na voljo ustna pričevanja, nam služijo arhivski viri, kot so cerkvene matične knjige in opisi duš. Z njihovo pomočjo je izpod peresa etnologa Jožeta Hudalesa nastalo pionirsko delo – kvantitativna mikroštudija mesta Velenje, ki odpira vrsto zgodovinskih problemov, od dolgoletnih demografskih procesov, vsakdanjega življenja do miselnosti »navadnega« človeka.³⁵ Hudales svojo mikroštudijo primerja s statističnimi podatki za vso Slovenijo. Rezultati so pokazali na zanimive regionalne razlike znotraj države in podrli mit o »velikih družinah« 19. stoletja, tako značilen za nekatere etnološke raziskave.³⁶

Večjo aktualnost in novo razumevanje biografskih raziskav in metode v zgodovinopisju lahko povežemo z razvojem zgodovinopisja ob koncu 20. stoletja, ko so si historične študije v vseh zahodnih deželah začele prizadevati, da bi prešle od tako imenovane »dogodkovne zgodovine« k »strukturni zgodovini«.³⁷ Strukturna zgodovina ne našteva, ampak analizira, povezuje in interpretira predpostavke, o katerih piše. V tem kontekstu so se zgodovinske razprave začele ukvarjati z novimi metodološkimi vprašanji in temami, kot so *ustna zgodovina*, *zgodovina vsakdanjega življenja*, *demografska gibanja* in *mikrozgodovinske razprave*, v katerih se pojasnjujejo vzroki in ozadja določenih pojavov v času in prostoru. Teoretičnih razlag biografije, biografske metode in biografskega gradiva v zgodovinopisju med slovenskimi zgodovinarji ni kaj dosti. Pravzaprav imamo na voljo samo prispevek Ota Lutharja,³⁸ pa še ta se navezuje na mnenja zahodnonemških sociologov – fenomenologov 80. let 20. stoletja. Luthar z vidika uporabe biografske metode zgodovino razume kot izkustveno znanost.³⁹

Za proučevanje pretekle realnosti je v metodološkem smislu biografija uporabna kot model (vzorec) posamezne izkušnje, skozi katerega se lotimo posploševanja. Prvo in odločilno gibalno zgodovine so namreč ljudje, bodisi posamezne

javno delujoče osebe ali skupine ljudi, ki jih družijo določena skupna ideja, ali pa zgolj anonimne množice, ki te ideje po svoje razumejo in živijo. Z interpretacijo biografskega gradiva, ki se skriva v do pred kratkim neuporabljenih arhivskih dokumentih, kot so matične knjige, notarski zapisi, popisi prebivalstva, fondi upravnih in drugih institucij, historično biografskega proučevanja ne razumemo kot proučevanje posameznika, ampak biografije kot družbenega konstrukta.⁴⁰

Mikrozgodovinske biografske raziskave so značilne zlasti za francosko in italijansko zgodovinopisje na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta 20. stoletja. Ti zgodovinopisci so iskali nove tematike v dotlej dominantni politični historiografiji, v kateri ni bilo prostora za neelitne ljudske množice, saj je prevladovala povsem zmotna predstava, da tako imenovana ljudska kultura ni sposobna lastnih preživetvenih strategij, ker da jih pač le povzema od vsakokratnih višjih slojev. Tako slovenski zgodovinarji spoznavamo mikrozgodovinsko metodo iz del francoskih, italijanskih in nemških avtorjev, ki so dosegli v naših knjižnicah. Mednje sodijo npr. francoski zbornik o novih predmetih raziskovanj v današnji zgodovini, ki sta ga uredila Ruano Borbolan in Jean Claude,⁴¹ v slovenščino prevedena mikrozgodovinska študija piemontskega eksorcista iz 17. stoletja italijanskega zgodovinarja Giovannija Levija s spremno besedo dr. Marte Verginelle⁴² in recenzija knjige Carla Ginzburga o heretičnem mlinarju iz Furlanije, ki jo je v Zgodovinskem časopisu leta 1992 objavil Andrej Studen.⁴³ Tipični viri, ki jih zgodov-

³³ Mojca Ramšak, *Biografska metoda, gradivo za Slovenski etnološki leksikon*, 2004.

³⁴ Tita Porenta, Mojca Ramšak, *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev, recenzija, tipkopis*, 2004.

³⁵ Josef Ehmer, *Predgovor: Od zibel do groba*, Društvo za proučevanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana in Kulturni center Ivana Napotnika, Velenje 1997; str. 7.

³⁶ *Prav tam*.

³⁷ *Prav tam*.

³⁸ Oto Luthar, *Biografija, nov metodološki princip?*, *Traditiones* 19/1990, Ljubljana; str. 275–279.

³⁹ *Prav tam*; str. 275.

⁴⁰ *Prav tam*; str. 276.

⁴¹ *L'histoire aujourd'hui: nouveaux objets de recherche: courants et débats: le métier d'historien*, Sciences humaines éditions, Auxerre 1999.

⁴² Giovanni Levi, *Nematerialna dediščina: življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja*, ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1995.

⁴³ Andrej Studen, Carlo Ginzburg, *Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600*, Klaus Wagenbach Verlag, Berlin 1990; v: *Zgodovinski časopis*, let. 45, št. 1, Ljubljana 1992; str. 134–136.

vina uporablja pri rekonstrukciji anonimnih posameznikov in skupin, so razni notarski spisi in fondi javnih dogodkov, popisi duš in redki dokumenti, ki so jih zapustili pismeni posamezniki, s pomočjo katerih avtorji skonstruirajo mentaliteto in druge drobce gospodarskega in družbenega življenja v obravnavanem okolju. Za mikrozgodo vino je značilno, da skozi obravnavo drobnih in ozkih fenomenov (predmetov obravnave), kot so posamezniki, vaške skupnosti, posamezne skupine ali družine, oz. z rekonstrukcijo njihovega načina življenja omogočajo spoznavati makrozgodo vino.⁴⁴ Ob rekonstrukciji življenjske zgodbe zgodovinar ugotavlja presenetljive analogije med poglavitnimi tendencami kmečke (nižje) kulture in med tendencami visoke kulture; obe sta zaradi svoje socialne pozicije zapustili različne vire: prva ustno tradicijo, druga pisne dokumente.

Tudi slovenski zgodovinarji so že ustvarili nekatere mikroštudije. Marta Verginella je proučevala življenje vaških skupnosti tržaškega zaledja, natančneje vasi Dolina, skozi matične knjige,⁴⁵ vas Breg pa je proučevala skozi ohranjene oporo ke.⁴⁶ Andrej Studen je o mikrozgodovini pisal v okviru humanističnih in družboslovnih študij v Kamniškem sociološkem zborniku,⁴⁷ skupaj z Katarino Kobilico pa sta sestavila mikrozgodovinsko študijo o znanem ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885–1953).⁴⁸ V sklop mikrozgodovine sodi tudi knjiga Ipavci spod peresa Igorja Grdine,⁴⁹ ki skozi pet biografij petih ustvarjalnih članov zdravniške in glasbene rodbine Ipavcev odstira čas meščanov na Slovenskem v posameznih obdobjih.

Na tem mestu velja omeniti tudi ženske študije in razvoj feministične teorije, ki obravnava ženske kot akterke družbenega življenja. Etnologinja in sociologinja kulture Irena Destovnik je v svoji etnološko-sociološki raziskavi vloge ženske v času kmečkega gospodarjenja v dveh južnokoroških vaških skupnostih⁵⁰ z analizo vladajoče ideologije, gospodarskih in političnih razmer na Koroškem opozorila na kar trikratno marginalizacijo (pripadnosti nizkemu družbenemu sloju, spolu in narodnosti) žensk v času kapitalistične produkcije. Njena raziskava kaže na močno neskladje med vlogo, ki so jo ženske dejansko imele v vsakdanjem življenju, in nizkim mestom, ki so ga zasedale v družbeni hierarhiji kot neplačana delovna sila.

Za **ustno zgodovino** kot poddisciplino zgodovine, s svojim predmetom in metodo za pro-

učevanje polpreteklega obdobja, je značilno, da ustni viri prevladujejo nad pisnimi oz. da nastopajo kot primarni viri. Razlogov za sumničav odnos do uporabe ustnih pričevanj kot primarnega vira v zgodovinopisju je več. Eden med njimi je prav gotovo izkrivljanje informacij, posredovanih z ustno tradicijo, drug pa (ne)dostopnost tovrstnega gradiva v arhivih in knjižnicah, saj je pričevanja potrebno šele pridobiti, kar ni ravno običajen postopek za zgodovinarja kot kabinetnega raziskovalca. Prav tako je precej več zgodovinskih raziskav usmerjeno v preteklost, saj se ustnih pričevanj na novo ne da posneti, za iskanje in interpretacijo redkega avtobiografskega gradiva anonimnih ljudi v arhivih pa je poskrbela metoda mikrozgodovine. Metodo ustne zgodovine so v razpravah primorske polpretekle zgodovine uspešno uporabili trije slovenski zgodovinarji mlajše generacije – Marta Verginella, Alessandro Volk in Katja Colja – in dokazali, da se s historično distanco in zgodovinopisno rabo ustnih virov da zapolniti arhivski vakuum ter ovrednotiti subjektivne izkušnje, ki so jih pogojevale raznovrstne socialne, gospodarske, kulturne in politične spremenljivke Primorcev med drugo svetovno vojno.⁵¹

V študije vsakdanjega življenja se je v 90-ih letih prejšnjega stoletja vključil Andrej Studen s številnimi članki o bivanjski kulturi v Ljubljani. Nasproti raziskovanja kmečkega življenja v polpretekli dobi, ki je bolj domena etnologov, so slovenski zgodovinarji raziskali tudi nekatere socialne skupine, značilne za urbano področje.⁵²

⁴⁴ Prav tam; str.135.

⁴⁵ Marta Verginella, *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*, Zgodovinski časopis, let. 44, št. 2, Ljubljana 1990; str. 171–197.

⁴⁶ Marta Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja: odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper 1996.

⁴⁷ Andrej Studen, *Iz drobnih posameznosti spisane zgodbe*, Kamniški sociološki zbornik (ur. Bojan Čas), Šolski center Rudolf Maister; Kamnik 1999; str. 243–247.

⁴⁸ Andrej Studen, Katarina Kobilica, *Volja do dela je bogastvo: mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885–1953) in njegovi družini*, Nova revija, Ljubljana 1999.

⁴⁹ Igor Grdina, *Ipavci: zgodovina slovenske meščanske dinastije*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2002.

⁵⁰ Irena Destovnik, *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*, Slovenska prosvetna zveza, Celovec 2002.

⁵¹ Boris M. Gombač, Marta Verginella, Alessandro Volk, Katja Colja, *Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 1995.

Življenjepisno gradivo je zelo dragocen vir tudi za delo v muzejih. **Muzejska stroka** se prvenstveno ukvarja z ohranjanjem premične materialne dediščine, vendar je v vseh glavnih fazah dela – pri zbiranju, hranjenju, ohranjanju, proučevanju, dokumentiranju in posredovanju muzealij in umetnin – nujno prisoten tudi socialni kontekst, torej odnos ustvarjalca, uporabnika ali lastnika do tega predmeta.

Življenjepisno gradivo pomaga odkrivati življenje in pomen posameznega eksponata in mu vdihne pomen ekskluzivnosti. Velja pa tudi recipročen odnos: s posameznimi eksponati z znano provenienco lahko podkrepimo oz. izpričamo okolje, v katerem se pojavljajo posamezne osebe. Sodoben razstavni koncept se osredotoča na prikazovanje osebnih pričevanj, osebnih zgodb in pogledov na zgodovinsko dogajanje skozi oči posameznikov; skozi se obiskovalci identificirajo z dogajanjem na razstavi.⁵³ Muzeji s tako naravnanimi razstavami izpolnjujejo tudi sodobno poslanstvo, torej vključevanje širše družbe v muzeje, ki skozi medij razstave odpirajo aktualne in zaskrbljujoče problematike preteklosti, sodobnosti in prihodnosti.

Med življenjepisno gradivo v muzejih ne štejejo samo zapisi biografij oz. pričevanj, ampak tudi originalne osebne predmete, fotografije, avdio-vizualno gradivo, arhivske dokumente in druge vrste gradiva, ki se hranijo v muzejih. Pri tem nastane tudi problem, kako hraniti in dokumentirati tovrstno gradivo, ki se lahko uporablja tudi v drugih kontekstih.

V okviru predavanj Muzeoforum, ki jih organizira Skupnost muzejev Slovenije, je bil novembra 2000 organiziran sklop predavanj na temo *Ustni viri – sestavni del zbiralne politike muzejev*, na katerem je Rob van Gaal iz Nizozemske predaval o načinu in pomenu zbiranja biografskega gradiva igralcev in drugih gledaliških ustvarjalcev v Theater Institut Nederland. Ustno izročilo kot del zbiralne politike nastopa kot enakovreden del celotne politike gledališkega inštituta in se vključuje v različne projekte. Žal njegovo predavanje ni bilo objavljeno v reviji Argo, kjer ponavadi objavljajo teme z Muzeoforuma.

Tudi med slovenskimi muzealci zasledimo že precej primerov aplikacije biografskega gradiva tako v nacionalnih kot regionalnih, pa tudi v lokalnih muzejih in pri slovenskih manjšinah v sosednjih državah.

Slovenski šolski muzej že vrsto let zbira življenjepisno gradivo učiteljev in spomine na učna leta, kar vse objavlja v svoji strokovni reviji Šolska kronika.⁵⁴

V *Muzeju novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani* zbirajo pričevanja domobrancev, partizanov in civilistov iz druge svetovne vojne, ki osvetljujejo posamezne sklope stalne muzejske postavitve. Zelo odmevna je bila v letu 2001 tudi razstava *Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, ob kateri je izšel istoimenski katalog.⁵⁵

Slovenski etnografski muzej želi življenjepisne Slovencev vključiti v svojo stalno razstavo. Poleg tega želijo proučevanje življenjepisov v Sloveniji vključiti tudi med svoje raziskovalne naloge.⁵⁶

Tudi *Tehniški muzej Slovenije* je z raziskavo med slovenskimi tekstilnimi delavci *Za tekstilnimi stroji so ljudje*⁵⁷ opozoril na potrebo po socialnem kontekstu v muzejski prezentaciji in na problem popredmetenja človeškega sveta v muzeju. Avtorica raziskave, etnologinja in kulturna antropologinja Nina Vodopivec, je v raziskavi poskušala osvetliti povezavo med človekom in (tekstilno) tehnologijo, z razstavo pa vzpostaviti most med preteklostjo in sedanjostjo kot način smotrnejšega reševanja problemov v prihodnosti.⁵⁸

Življenjepisno gradivo nam ponuja tudi možnost spremljanja lokalnih načinov življenja in kultur, ki imajo svoje lokalne pomene in bese-

⁵² Andrej Studen, *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar : socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910*, Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1993.

⁵³ Marjeta Mikuž: *Ubi bene, ibi patria*. V: *Izseljenec, Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, MNZ Ljubljana 2001; *Izseljenec, Muzej novejšje zgodovine*, Ljubljana 2001; str. 7.

⁵⁴ Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, ISSN 1318–6728, Slovenski šolski muzej, Ljubljana.

⁵⁵ Marjeta Mikuž: *Ubi bene, ibi patria*. V: *Izseljenec, Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, MNZ, Ljubljana 2001; *Izseljenec, Muzej novejšje zgodovine*, Ljubljana 2001.

⁵⁶ Mojca Ramšak, *Ustna zgodovina in življenjske zgodbe na poti k etnologiji*, Kolesar s Filozofske: zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2000; str. 234.

⁵⁷ Nina Vodopivec, *Za tekstilnimi stroji so ljudje*, Glasnik SED, let. 40, št. 3–4, Ljubljana 2000; str. 36–43. Nina Vodopivec, *Za tekstilnimi stroji so ljudje, seminarska naloga na temo življenja delavk in delavcev v slovenski tekstilni industriji po drugi svetovni vojni*, Tekstilni oddelek Tehniškega muzeja Slovenije, Ljubljana 2000.

⁵⁸ Nina Vodopivec, *Za tekstilnimi stroji so ljudje*, Glasnik SED, let. 40, št. 3–4, Ljubljana 2000; str. 36.

dišča. S pomočjo življenjepisnega gradiva lahko izluščimo značilnosti lokalnih kultur in jih primerjamo s širšo regionalno in nacionalno kulturo.⁵⁹ V tem smislu je tudi zamišljena nova muzejska mreža,⁶⁰ ki pa žal še ni zaživela. Takó v regionalnih in lokalnih muzejih zaradi načina interpretacije in stalnega nadzora lokalnega prebivalstva zasledimo drugačen koncept in bolj osebni odnos do biografskega gradiva. Prva etnološka dokumentarna razstava življenjskih zgodb, *Podobe iz časov ječmenove kave*, je bila na ogled v *Posavskem muzeju v Brežicah* leta 1999. *Muzej novejšje zgodovine Celje* je biografsko gradivo uporabil neposredno – kot citate – v stalni postavitvi. Zelo odmevni razstavi, zasnovani na temeljiti raziskavi, sta nastali v *Mestnem muzeju Ljubljana*⁶¹ in v *Kamniškem muzeju*.⁶² Mnogi manjši muzeji postavljajo razstave z biografskim gradivom ob pomembnih obletnicah posameznih domačinov, ki so delovali v javnem življenju. Ponavadi gre za življenjske zgodbe učiteljev, župnikov, raznih kulturnih delavcev in županov, ki se reflektirajo v lokalnem okolju. Zaradi razpršenosti gradiva in manjših materialnih možnosti za delo pa le redko nastajajo večje monografije bolj uspešnih posameznikov, ki so uspeli izven domačega okolja. V *Tržiškem muzeju* npr. šteje za domoznanski »brevir« knjiga *Zgodovinski drobci župnije Tržič*,⁶³ ki jo je leta 1936 ob 100-letnici posvetitve domače župnijske cerkve napisal župnik tržiškega rodu Viktor Kragl (1883–1951). V knjigi so zbrani biografski in rodoslovni podatki bolj ali manj znanih Tržičanov in rodbin, ki so podpirale stebre lokalnega gospodarskega in duhovnega življenja. Na podlagi gradiva, znanja in izdelane metodologije zbiranja rodovnikov in biografskega gradiva je nastala današnja zbirka osebnih in rodbinskih virov – nekakšna lokalna biografska zbirka, ki služi nadaljnjim raziskavam tako tržiških šolarjev kot društev in drugih uporabnikov muzejskega gradiva. Večina podatkov je vnesena tudi v računalniški program BK5. V stalni čevljarski zbirki *Tržiškega muzeja* je na ogled tudi rodovnik najštevilčnejše tržiške čevljarske rodbine Dobrinov, skozi katerega smo z muzejskim jezikom želeli dokazati tradicijo tržiškega čevljarstva. Med bolj dragoceno avtobiografsko gradivo pa štejemo zbrane strokovne tekste strokovnega učitelja Andreja Tišlerja, ki so v bistvu njegova avtobiografija z dragocenimi opisi splošnega in tržiškega razvoja čevljarske stroke do 60. let 20. stoletja, ko je prenehal pisati.⁶⁴ Dva najbolj znana biografska romana, ki opisujeta preteklost tržiške realnosti, sta *Purgarji*⁶⁵ in *Nemirne strune*.⁶⁶

Zaključek

Pregled biografskih raziskav in pojavnih oblik (avto)biografij na Slovenskem kaže, da ima slovenska biografika najdaljšo tradicijo v literarni zgodovini in v zbirkah biografskih podatkov o znanih Slovencih, kot znanstvena kategorija pa se je začela razvijati v okviru posameznih družboslovnih in humanističnih ved šele proti koncu 20. stoletja. Slovenci imamo dve osrednji instituciji, ki se ukvarjata z biografiko, naše knjižnice pa že hranijo nekaj tisoč naslovov vseh vrst publikacij, v katerih se skrivajo biografski podatki o znanih Slovencih in raziskavah anonimnih socialnih skupin, ki večkrat ovržejo makropogled na našo zgodovino in današnji slovenski družbeni ustroj. V procesu razvijanja in razumevanja slovenske nacionalne identitete so in bodo tudi v bodoče biografske raziskave izrednega pomena, kajti *zgodovina smo ljudje*, pa naj bodo to naše politične, gospodarske in duhovne elite ali pa anonimni posamezniki oz. skupine.

Zusammenfassung

DIE GESCHICHTE SIND WIR MENSCHEN Charakteristika der slowenischen Biographik

Die Biographik ist eine Wissenschaft, die sich mit dem Sammeln (Zusammenstellen), Bearbeiten, Auswerten und Entwickeln theoretischer Grundlagen der Biographie befaßt. Als Wissenschaft mit eigener Methodologie, eigenem Untersuchungsgegenstand, institutionellem Rahmen und eigener Bibliographie hat sie auch im

⁵⁹ Mojca Ramšak, *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev, Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, Ljubljana 2003*; str. 95.

⁶⁰ Uredba o vzpostavitvi muzejske mreže za izvajanje javne službe na področju varstva premične kulturne dediščine in določitvi državnih muzejev, Ur. l. RS 97/2000 z dne 20. 10. 2000.

⁶¹ Homo sum...: Ivan Hribar in njegova Ljubljana, Zbornik ob razstavi Mestnega muzeja Ljubljana (ur. Taja Čepič in Janja Rebolj), Mestni muzej, Ljubljana 1997.

⁶² Zora Torkar: Beži Ljubljana, Gradec se skrj, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni: najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja, Kulturni center, Kamnik 1996.

⁶³ Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič, Tržič 1936*.

⁶⁴ Tita Porenta, Nadja Gartner Lenac, Špela Jerala: Andrej Tišler (1898–1973), čevljarski mojster in strokovni učitelj iz Tržiča, ZKI, Tržič 1998.

⁶⁵ Mimi Malenšek, *Kmečki glas, Ljubljana 1987*.

⁶⁶ Nežka Mlakar, *Nemirne strune, družinska saga, Pegaz International, Ljubljana 1999*.

slowenischen Gebiet ihre Charakteristika und Traditionen. Sie kommt bereits in der antiken Historiographie und Philologie vor und entwickelt sich über das Mittelalter, die Renaissance und den Positivismus bis zu den neueren Epochen. In jeder Periode hatte die Biographik ihre Charakteristika und Zielsetzungen, von der reinen Beschreibung der behandelten Individuen bis hin zur Feststellung von Ursachenzusammenhängen zwischen dem Leben und der seelischen Gestalt des behandelten Subjektes, den inneren Schaffungsmethoden, den gesellschaftlichen Determinanten und dem Endresultat dieser Ursachen und Einflüsse.

Nach der Art der Abhandlung unterscheiden wir zwischen der wissenschaftlichen Biographie, die auf Grundlage genauer Untersuchungen, Dokumentationen und methodischer Schlußfolgerungen im Rahmen einzelner historischer Wissenschaften verfaßt wird, und der populären Biographie, die einem breiteren Leserkreis zugedacht ist und daher die wissenschaftlichen Erkenntnisse auf eine anschaulichere Art schildert.

Der Entwicklung der slowenischen Biographik können wir seit den ersten biographischen Beiträgen von Janez Vajkard Valvazor folgen. In der Periode des nationalen Erwachens im 19. Jahrhundert entwickelt sich die slowenische Biographik intensiver. Sie wird meist hobbymäßig betrieben und geht nur langsam in eine wissenschaftliche Biographik über.

Heute befassen sich zwei zentrale Institutionen in Slowenien mit der Biographik: *Inštitut za biografijo in bibliografijo* [Institut für Biographie und Bibliographie] und *Center za biografske raziskave* [Zentrum für biographische Forschungen] in Ljubljana. Während sich ersteres vor allem mit dem Sammeln und Vermitteln von biographischem Material bekannter Slowenen

befaßt, verbindet zweiteres alle Sozial- und Geisteswissenschaften, die sich aus verschiedenen wissenschaftlichen Perspektiven mit mündlicher Geschichte und der Erforschung von biographischem Material im slowenischen Gebiet befassen.

Für die wissenschaftliche Biographie ist ein neuer, bewußt methodologischer Zugang charakteristisch. Die slowenische Ethnologie entwickelte biographische Forschungen vor allem im Bereich der Erforschung bäuerlicher Lebensweisen im 20. Jahrhundert sowie der Aussiedlerthematik. Am weitesten haben Dr. Breda Čebulj Sajko und Dr. Mojca Ramšak die (Auto)Biographie entwickelt.

Parallel zu neuen, über die Ereignisgeschichte hinausgehenden methodologischen Ausrichtungen westeuropäischer Kollegen wurden in der slowenischen Historiographie in letzter Zeit verschiedene mikrohistorische Studien verfaßt, insbesondere von Dr. Marta Verginella und Dr. Andrej Studen. Die Zeitgeschichte hat durch die Verwendung der mündlichen Geschichte und durch die Erforschung der Alltagsgeschichte und demographischer Bewegungen den „kleinen Mann“ in den Vordergrund gestellt. Dieser hat im Unterschied zu höheren Schichten wenige schriftliche Quellen hinterlassen, was aber nicht bedeutet, daß er keine eigenen Lebensstrategien entwickeln konnte, wie das die Makrogeschichte bisher postulierte.

Der soziale Aspekt ist auch in musealen Applikationen immer stärker präsent. Slowenische Museumsexperten haben auf Grundlage biographischer Forschungen die Exponate neu bewertet und sie in den Ausstellungen in neue Kontexte eingeordnet, die den Schöpfer, Benutzer und Inhaber des Museumsgegenstandes in seinem primären Umfeld in den Vordergrund stellen.

Marko Mugerli

ŠOLSKA LETA MARIJE KONSTANCIJE

O šolanju in vzgoji plemiških deklet v obdobjih pred 18. stoletjem je bilo v sodobnem slovenskem zgodovinopisju že kar nekaj napisanega. Zgodovinarji so se v glavnem ukvarjali s predstavitevjo vzgojno-izobraževalnih sistemov ženskih samostanov in posameznih šol. Pri slednjih gre zgolj za omembe, da so v tej ali oni šoli sprejemali tudi dekleta. Primanjkuje pa primerov ženskih biografij, s pomočjo katerih bi dobili boljšo predstavbo, kako je njihovo šolanje dejansko potekalo.

Primer Marije Konstancije se zato zdi kot nalašč za predstavitev šolanja plemiških deklet. Prva leta njene mladosti lahko sestavimo s pomočjo testamenta in zapuščinskega inventarja njenega očeta Korbinijana Fürnfeila pl. Pfeilhaimba ter s pomočjo kronike marenberskega samostana, kjer se je Konstancija šolala.

Marija Konstancija se je rodila leta 1643 v Škofjaj Loki. Njena rodbina ni pripadala starejšim kranjskim plemiškim rodbinam, ampak je bila iz vrst novega plemstva. Plemiški naziv si je pridobila šele leta 1631. Svojega ugleda ni gradila na zaslugah svojih prednikov, ampak na kopičenju premoženja in zasedanju prestižnih delovnih mest.

Premoženje njenega očeta je bilo popisano leta 1658. Komisarji deželnega ogradnega sodišča so v njegovi hiši v Škofji Loki našli štiri vreče denarja, v katerih je bilo 1500 srebrnih kron, 888 goldinarjev, 79 zlatih dukatov in še nekaj drugih novcev. Še več denarja je vložil v nepremičnine. Po Soriškem polju in po Poljanskem si je pridobil vrsto desetnin, v mestu in njegovi neposredni okolici pa od Siegesdorferjev dvorec, imenovan Kasarna, travnike in njive ter pristavo v Spodnjem Karlovcu pri Grabnu.¹

Korbinijan se ni ponašal zgolj z velikim premoženjem, ampak tudi z zelo ugledno in donosno službo. V letih od 1647 do 1650 je bil namreč loški glavar. Bil je tako osrednja osebnost med namoščenci freisinškega gospostva. Služboval je na loškem gradu in skrbno pazil na pravice zemlji-

škega gospostva. Z dovoljenjem freisinškega škofa je postavljaj in odstavljaj nižje gosposčinske uslužbenke. Kot namestnik zemljiškega gospoda je le-tega zastopal tudi v deželnem zboru.²

Pri zasedbi tega delovnega mesta mu je gotovo nekaj pripomogla njegova kvalitetna izobrazba. Leta 1637 ga srečamo med študenti graške univerze.³ Prizadeval si je, da bi visoko izobrazbo dosegli tudi njegovi otroci. Leta 1656 je v svoji oporoki zapisal, da je starejšega sina Veitda Ferdinanda leta 1648 poslal na študij v Ljubljano in da je še pred tem najel nekega domačega učitelja, ki ga je poučeval eno leto. Ko je končal šesti razred jezuitske gimnazije, mu je finančno omogočil nadaljnji študij na graški univerzi. Izrazil je željo, da bi študiral tudi njegov najmlajši sin Johann Izrael.⁴

Iz vsebine njegove oporoke je razvidno, da pozornosti ni namenjal le vzgoji in šolanju svojih sinov, ampak tudi svoje hčerke. Izbira načina šolanja deklet pa v tistem času ni bila velika. Starši so lahko najeli domače učitelje ali pa so jih za nekaj časa poslali v samostane.

Korbinijan se je odločil, da Konstancijo pošlje k dominikankam v Marenberg (Radlje ob Dravi).⁵ Zakaj jo je poslal ravno v Marenberg in ne v kakšen bližnji samostan, na primer h klarisam v Škofjo Loko ali v Mekinje, ali pa k dominikankam v Velesovo, je vprašanje, na katerega verjetno ne bomo mogli nikoli z gotovostjo odgovoriti. Ni nam znano, da bi imel Korbinijan v tem kraju in v njegovi okolici svoje posesti ali kakšne sorodnike in družinske prijatelje.

Mogoče lahko delček odgovora iščemo v vedoželjnosti mlade Konstancije. Kot otrok je doobra spoznala okolico svojega doma. Z leti je verjetno v njej rasla želja po spoznavanju novih krajev in ljudi. Starši pa je niso mogli brez skrbi poslati v tujino, kajti za tako čedno in mlado deklico bi bilo potovanje v daljne kraje zelo ne-

¹ AS 309, *Zapuščinski inventarji*, fasc. XIV, sk. 26, št. 12.

² Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*, Škofja Loka 1973, str. 256–257.

³ Johann Andritsch, *Die Matrikeln der Universität Graz 1630–62, Band 6/2*, Graz 1980.

⁴ Očetova volja se je uresničila leta 1666, ko se je Johann Izrael vpisal na artistično fakulteto graške univerze. Johann Andritsch, *Die Matrikeln der Universität Graz 1663–1710, Band 6/3*, Graz 1987.

⁵ AS 748, Gr. A. Krumperk, *familiaria*, fasc. 26, *Testamenti: Korbinijan Fürnpfeil pl. Pfeilhaimb*.

varno. Ceste so bile vedno polne razbojnikov in vagabundov. Zdi se, da je bil marenberški samostan najboljša rešitev. Konstancija naj bi tako imela možnost spoznati novo okolje ter se naučiti dobrih navad. Samostan pa tudi ni bil predaleč, da je ne bi mogli obiskovati.

Verjetno sta igrala pri izbiri pomembno vlogo tudi sloves in dolgoletna tradicija poučevanja plemiških deklet v omenjenem samostanu. Kronika samostana, ki je nastala v letih 1686–1712, prinaša podatke, da so dominikanke že vrsto let sprejemale dekleta v oskrbo in pouk. Za njihovo vzgojo in učni napredek je skrbela sestra, imenovana magistra »der cost freilein.« Oskrbovanke, ki so prihajale iz bližnjih in daljnih krajev, so sprva živele skupaj s sestrami. Leta 1641 so dobile posebno šolsko stavbo.⁶ Žal pa omenjene pridobitve niso mogle dolgo koristiti. Leta 1653 je izbruhnil požar, ki je povzročil ogromno škode. Pogorelo je šolsko poslopje. Dekleta so morali nastaniti v ostalih samostanskih prostorih.⁷

Vse to je morala doživeti tudi Konstancija, in to v prvih dneh svojega bivanja v samostanu. Takrat je imela komaj deset let. V samostan so sprejemali še mlajše deklice, stare tudi pet ali šest let. Bile pa so nekatere, ki so bile stare 24 in več let.

Različna ni bila samo starost deklet, ki so jih vzeli v oskrbo, ampak tudi njihovo predznanje. Le-to je bilo zelo odvisno od okolja, iz katerega so prihajale.

S kakšnim predznanjem je prišla v samostan naša Konstancija, je zelo težko natančno ugotoviti. Prve črke je gotovo skušala prebrati s pomočjo domačega učitelja, ki je v letu 1647 redno prihajal k njim domov in ga je oče najel predvsem za poučevanje svojega najstarejšega sina Vida. Bila je še premlada, da bi vse razumela. Takrat je imela komaj štiri leta.

Kot prvi »učbenik« so ji verjetno služile očetove knjige, ki jih je morala nenehno prepisovati, tako da se je izpopolnila v lepopisju. Očetove knjige so bile napisane večinoma v nemščini, ki je bila tudi njen materni jezik.⁸ Tudi drugi jeziki ji niso mogli biti neznanka. Mogoče ji je domači učitelj kdaj pokazal latinske tekste ali pa je latinščino spoznala pri svojem bratu. Vendar pa je to bilo premalo, da bi se lahko ponašala s prav bogatim znanjem tega jezika. Drugače je bilo z znanjem slovenščine, ki si ga je pridobila v stikih s slovenskim okoljem.

Samostanska kronika omenja, da je Konstancija znala odlično igrati na orgle in violino. Tega se gotovo ni mogla naučiti doma, saj se pri popisu očetovega premoženja ne omenjajo nobeni glasbeni instrumenti. Težje je sklepati glede njenih ročnih spretnosti, ki so omenjene samo v očetovi oporoki. Prepustil ji je nekaj denarja za svilo in drugo blago, ki ga je potrebovala za svoje čipkarstvo in samostansko delo. Iz tega lahko izpeljemo različne ugotovitve. Morda se je čipkarstva naučila že doma ali pa šele v samostanu. Možen je tudi odgovor, da je nekaj znanja prinesla že od doma in ga je v samostanu samo še izpopolnila.⁹

Dekleta, ki so prišla v samostan, so torej lahko svoje predznanje v samostanu utrdila ali še bolj poglobila. Vsekakor pa so imela možnost, da prejmejo versko vzgojo in se naučijo brati, pisati in peti. Tista dekleta, ki so se odločila za redovni poklic, so kasneje dobila še dodatno izobrazbo, predvsem na glasbenem področju, saj so morale znati peti koral, in to v latinščini, ki je bil jezik liturgije.

Konstancija se je podobno kot številne oskrbovanke odločila ostati v samostanu. Na željo njenega očeta naj bi ji na dan sprejema med redovnice pripravili dva slovesna obroka, vsakega v vrednosti 90 goldinarjev. Njegova volja je bila tudi, da bi njeni bratje obleke, ki jih je dobila po materi, zamenjali za duhovne obleke. V samostan naj bi ji prinesli še novo lepo posteljo, dva para posteljnine, dve odeji, dva namizna prta, dve brisači in dva ducata kozarcev. Oče Korbinijan je v svoji oporoki samostanu obljubil 800 goldinarjev nemške veljave, gospe predstojnici šest zlatih dukatov, vsaki redovnici pa še en ducat v zlatu.¹⁰

⁶ Jože Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*, Celje 1997, str. 231–233.

⁷ Prav tam, str. 119.

⁸ Korbinijan je imel le sedem knjig. Šlo je v glavnem za knjige z versko in pravniško vsebino. Za majhnega otroka sta bili verjetno zanimivi le dve, in sicer *Zgodovinski opis evropskih dežel in Zgodovina Švice*. ARS, *Zapuščinski inventar*, fasc. XIV, šk. 16, št. 12.

⁹ Jože Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*, str. 278.

¹⁰ AS 748, Gr. A. Krumperk, *familiaria*, fasc. 26, *Testamenti: Korbinijan Fürnpfeil pl. Pfeilhaimb*.

Zusammenfassung

DIE SCHULJAHRE VON MARIA KONSTANCIA

Über die Erziehung und Schulung der jungen adeligen Mädchen ist in sloweinischer Historiographie schon etwas geschrieben. Aber die Historiker schreiben nur über die Schulsystem weiblicher Kloster oder einziger Schulen. Es gibt kaum etwas weibliche Biographie und man hat kein gutes Bild, wie die Schulung der jungen Mädchen wirklich / tatsächlich lief.

Zum Beispiel des jungen Mädchens Maria Konstancia haben wir ein gutes Bild von weiblicher Erziehung und Schulung gefunden. Die letzte Wille ihres Vaters und die Beschreibung seiner Verlassenschaft und die Chronik des Klosters, wo Maria Konstancia lebte, bringen uns viele Informationen über sie und erste Jahre ihres Lebens.

Maria Konstancia ist im Jahr 1643 in Bischofs-lack geboren. Ihre Familie gehörte nicht zum alteingesessenen mächtigen Adel, sondern zum

neuen Adel. Sie wurde erst im Jahr 1631 zu dem Adel gehoben. Ihr Vater Korbinian, der ehemalige Hauptmann der Herrschaft Lack war, wollte, daß seine Kinder in gute Schule gehen sollen. Im Gesellschaft des 17. Jahrhunderts spielte Ausbildung eine wichtige Rolle. Man mußte ausgebildet sein, wenn er einen guten Beruf und Renommee haben wollte. Sein ältester Sohn Veit Ferdinand hatte ein jesuitisches Gymnasium beendet und sich an der Universität Graz immatrikuliert. Korbinian wollte, daß auch sein jünger Sohn Johann Israel in die Schule geht. Sein Wunsch ging in Erfüllung im Jahr 1666, wenn der Junge sich an der artistischen Fakultät der Grazer Universität immatrikulierte.

Maria Konstancia wurde auch gute Ausbildung bekommen. Mit Hilfe eines Lehrer, der nach Hause gekommen war, lernte sie Schreiben und Lesen. Zum Hause trieb sie Handarbeit. Wenn sie zehn Jahr hatte, wurde sie in Kost und Lehr in Kloster Marenberg geschickt. Sie lernte dort singen, Latein sprechen und Violine und Orgel spielen. Letztlich entschied sie im Kloster zu bleiben und eine Klosterfrau zu werden.

PRIZORIŠČA GROZE

Andrej Studen, *Rabljev zamah*. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Slovenska matica, Ljubljana 2004, 238 strani.

Saj ste že slišali precej star vic o Ciganu (pri vicih najbrž ni treba tako zelo paziti na politično korektnost izrazov), ki so ga, obsojenega na smrt, pripeljali pod vislice?

Kljub zavedanju, da bo prav kmalu izpustil svojo grešno dušo, se je možakar na veliko začudenje zbrane množice začel smejati; pa kaj smejati – iz vsega srca režati. Pa pri tem ni šlo za kakšno histeričnost predsmrtnega šoka ali pa morda obešenjaško objestnost, ki bi jo kdo utegnil pripisati značajskim značilnostim njegovega rodu. Ko so ga vprašali, od kod razlog za tolikšno veselje nad obešenjem, je namreč zadovoljno in modro odgovoril: *»Lahko bi bilo dosti huje – lahko bi me natakneli na kol!«*

Bo že držalo. Ni namreč vseeno, kdaj – in predvsem, kako umreš, še posebej, če ti kdo pri tem aktivno pomaga. Oziroma če za način tvoje eksekucije, še prej pa za torturo tvojega telesa, poskrbi kar oblast s svojimi zakoni, predpisi, navodili in seveda izvrševalci.

O slednjem in še marsičem govori sveže delo dr. Andreja Studna s povednim naslovom *Rabljev zamah*, ki obeta (to bi si vsaj zaslužilo) postati pravi zgodovinarski bestseller. Čeprav smo avtorja doslej poznali predvsem kot strokovnjaka za stanovalniško kulturo in odličnega poznavalca meščanskih plasti prebivalstva na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, pa natančnejše spremljevalce njegovega dela zadnji Studnov izdelek niti ne preseneča. S podobnimi vsebinami je nase že opozoril na straneh *Zgodovine za vse*, kot pa sam zapiše, ga *»grozljiva zgodovina kaznovanja in kriminala«* zanima že več kot petnajst let, v zadnjih letih pa je te vsebine začel tudi aktivno raziskovati, o njih pisati in jih predstavljati pred strokovnim avditorijem. Ta interes se mu ne zdi prav nič nenavaden, kajti: *»Nasilje, kriminal in kaznovanje, zlasti s smrtno kaznijo, so od nekdaj burili domišljijo. Med ljudmi je za te pojave v človeški zgodovini, zlasti če so bili izredni, nenavadni, znameniti – in kar je še posebej osupljivo – izjemno okrutni, grozljivi, nasilni in nečloveški, vselej vladalo veliko zanimanje in živa radovednost.«*

Bo že držalo, da so med gnusom in naslado prav tanke meje in da človeško bitje goji posebne simpatije do najrazličnejših svinjarij, da prvine škodoželjnosti in žlehnobe niti ne omenjamo.

Zato ne preseneča poplava raznih del, ki v zadnjem času tudi pri nas na veliko širijo zenice in sušijo grla bralcev. V tem *Rabljev zamah* prav nič ne zaostaja, a vendar se od večine njih precej razlikuje. Predvsem po tem, da do potankosti izbrušeno pripovednost, občutek za detajle, duhovitost in sočnost jezika nalaga na čvrsti temelj zgodovinske vede in njej pripadajoče metodologije. Deloma iz arhivskega gradiva, predvsem pa iz relevantne strokovne literature pridobljeni podatki so namreč kritično obdelani in, kljub posameznim belim lisam, pred bralca stopijo med sabo povezani ter v nadvse prepričljivi in verodostojni obliki. Pavšalizacije, špekulacije in lastna vrednotenja so skrčena na nujno potrebni minimum (v skladu z avtorjevim prepričanjem, da je določena mera domišljije nujna), Studen pa se je v svojem pisanju uspešno izognil, pri tej temi sicer skoraj »obveznemu«, mrhovinarstvu in sadistični nasladi rumene barve. Kar pa branja prav nič ne osiromaši.

Knjigo odlikujeta tudi preglednost in strukturiranost. Prvi del z naslovom *Prizorišča groze* nas kronološko popelje skozi teorijo in prakso kaznovanja in eksekucij v slovenskem (pa tudi širšem) prostoru od začetkov t. i. novega veka pa vse do danes in je razdeljen na dve večji podglavji, katerih mejnik je razsvetljenstvo s svojim vplivom na spremembo kulturnih vzorcev in praktično politiko oblastnikov. Odtlej se namreč, kljub pogosti tozadevni protislovnosti in s sila postopnimi koraki, kaznovanje telesa in odvzem življenja vendarle »humanizira« in »civilizira« v tolikšni meri, da vsaj trenja na kolesu, španski škornji, grmade, razčvetverjenja in podobne domisljice izginajo iz kaznovalnega vsakdana. Kar pa še samo po sebi ne velja za kaznovalni spektakel, ki vse do druge polovice 19. stoletja, ko se umakne za zidove sodnih dvorišč in mu lahko prisostvujejo le še privilegiranci, ostane ena najbolj priljubljenih oblik ljudskega rajanja. Odnosu in vlogi množic namreč Studen ne odmerja prav nič manjše pozornosti kot ostalim akterjem tega »teatra groze« in po, recimo temu, psihološko-antropološki plati »gledalca« postavlja v »enako-praven« položaj z obsojencem in rabljem.

Velja dodati, da se je v omenjenem pregledu pisec načrtno in metodološko povsem upraviče-

no, obenem pa izredno modro, izognil tematiki vojnega nasilja in okrutnosti. S tem je učinkovito razorožil dežurne patologe, se izognil soljenju še nezaceljenih ran, izkoristil privilegij časovne distance (nacionalnega) zgodovinskega spomina in bralca usmeril izključno v osnovni namen in fabulo knjige. In tudi zato Rabljev zamah, kljub svoji izrazito grozljivi vsebini, ni moreče in travmatično branje.

Drugi del knjige z naslovom *Za umor visel boš med nebom in zemljo* je zasnovan drugače, saj prinaša pet razvpitih sodnih primerov iz druge polovice 19. stoletja, ki jih avtor predstavlja v obliki pravih kriminalnih zgodb in jih s pomočjo ustreznih, predvsem časopisnih virov, umešča v aktualni družbeni in socialni prostor. Na ta način »mikrostorije« prerasajo okvir krimiča in se ob napeti zgodbi pozabavajo predvsem z odnosom, ki ga je določeno okolje v duhu svojega časa gojilo do fenomena zločina in kazni. Vključno z vraževerjem, nestrpnostjo, »dednimi« strahovi in nacionalno-ideološkimi predznaki.

Izmed petih opisanih zgodb še posebej izstopajo tiste, ki so neposredno povezane s slovenskim okoljem. Pa naj gre za Ludvika Havraneka – »*krvoločno hijeno v človeški podobi*«, gornjesavinjskega morilca Sokola Čuvana ali pa nesrečnega cigana Simona Helda, ki so ga zaradi umora obesili v Novem mestu leta 1900.

Slednjemu pa na poti do vislic, za razliko od našega Cigana iz uvodnega vica, baje ni bilo dosti do smeha. In tudi »Galgenhumor«, po katerem je prej sicer slovel, ga je v zadnjih urah življenja povsem zapustil.

Tone Kregar

SVETA ZAKONSKA ZVEZA KOT ŽRTEV KARIERIZMA IN MELANHOLIJE

Dušan Kos, *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740*, Knjižnica Annales 37, Koper 2004, 304 strani.

Dandanes se zdi nekaterim namišljenim in včasih tudi mnogo preglasnim veličinam iz naših zgodovinarskih krogov obiskovanje arhivov,

knjižnic in muzejev zgolj postranska zadeva, ki jo raje prepuščajo drugim. V svoji vzvišenosti (navsezadnje je res vse v glavah!) se vse premalo zavedajo, da so to ustanove, kjer se iz prašnih dokumentov in drugih preostankov preteklosti dvigajo njeni akterji, ki jih je potrebno, tako kot je to nekoč počel že neutrudni »požiralec zgodovine« in zagnani »delavec v arhivih«, znameniti francoski zgodovinar Jules Michelet, ponovno »oživiti«. Zgodovinarji pravega kova se obiskovanju omenjenih ustanov seveda niso odrekli in to še vedno počnejo. Njihove delovne rezultate z veseljem prebiramo tisti, ki se zavedamo, koliko truda in časa je bilo potrebno zanje. Ne nazadnje pa si arhivske izsledke izposojajo in se z njimi celo okoriščajo (brez navajanja pravih avtorjev) tudi prvonavedeni, veličine, ki jim delo v arhivih ne diši prav posebno.

Uveljavljeni slovenski zgodovinar Dušan Kos, avtor številnih znanstvenih monografij in razprav, gotovo ne sodi med veličine, ki bi jim bilo za skrivnostno mrmranje (šepetanje šepetalcev) zgodovine v prašnih arhivskih dokumentih malo mar. Ne, v arhivih je kot pravi zgodovinar prebil ure in ure, saj se je vseskozi dobro zavedal legoffovske manire, da »*zgodovino delamo z dokumenti in idejami, z viri in domišljijo*«. Zavedal se je tudi, da je, denimo, za najnovejša obdobja virov odločno preveč in da so težko obvladljivi, medtem ko se zgodovinar na svoji poti nazaj v vedno globljo preteklost srečuje le še s pomanjkljivimi naplavinami virov, ki s sabo prinašajo tudi svojevrstne raziskovalne težave. Za Kosovo knjigo gotovo lahko najprej izpostavimo, da temelji zlasti na ohranjenem arhivskem gradivu, pri najdbi tega dragocenega gradiva pa je na njegovi strani gotovo stala Fortuna. Slepá sreča, usoda ali naključje so namreč botrovali k odkritju izredno bogatega in povédnega arhivskega gradiva – zelo dobro ohranjenega plemiškega arhiva Gallenbergov, ki ga danes hranijo v sklopu graščine Dol v Arhivu Republike Slovenije. Kos je sprva iskal primerno gradivo za referat na mednarodni konferenci Zločini brez žrtv – žrtv v scenariju kazenskega procesa, ki je potekala oktobra leta 2003 v Kopru, toda čudežno odkritje bogatega in obsežnega arhivskega gradiva, ki slika življenje plemstva na Slovenskem v 18. stoletju, je obetalo mnogo več kot samo znanstveno podlago za pisanje referata za mednarodno konferenco. Omogočilo je širšo raziskavo nekega fenomena preteklosti, prispevalo je k nastanku minuciozne mikrozgodovinske študije o tržaški aferi Gallenberg iz leta 1740, poglobljene razis-

kave o karierizmu, melanholiji, nasilju in žrtvah v modrokrvnih vrstah provincialnega plemstva prve polovice 18. stoletja.

Dušan Kos, ki svoje raziskovalno delo pojmuje kot kopanje v globino preteklosti in ga nadvse posrečeno primerja z delom grobarja, ki koplje v globino zemlje, je v knjigi na izredno izviren in zanimiv način naslikal za tiste čase dokaj nevsakdanjo zgodbo o neuspešnem poskusu ločitve zakonske zveze med kratkotrajnim predsednikom Komerčne intendance za Avstrijsko primorje in civilnim in vojaškim glavarjem v Trstu Wolfom Sigmundom grofom Gallenbergom ter njegovo ženo Marijo Jožefo grofico Gallenberg, rojeno grofico Sinzendorf. Slednja, triindvajsetletna vnučinja avstrijskega dvornega kanclerja Filipa Ludvika grofa Sinzendorfa, se je sredi maja 1742 odločila, da bo končala svoj mizerni zakon, ki je sicer že dolgo obstajal zgolj na papirju. Prek ljubljanskega odvetnika Radiča je na ljubljanski škofijski konzistorij, torej na cerkveno sodišče, naslovila zahtevo po razvezi svojega (od leta 1734 trajajočega) zakona. Zahtevala je ločitev od mize in postelje zaradi sovraštva in ogroženosti življenja.

Zakon omenjenih Gallenbergov je sicer razpadel že jeseni 1740, ko se je Jožefa po škandalozni resignaciji njenega moža s funkcije predsednika intendance ter civilnega in vojaškega glavarja v Trstu zatrdno odločila, da ne bo več živela s soprogom. Po moževem nenadnem odhodu v Ljubljano je nekaj časa vztrajala v Trstu, nato zbežala v Mekinje k tustu, kmalu zatem pa se je preselila k materi in dedu na Dunaj. Na začetku leta 1741 je začela pravno bitko za premoženje in preživnino pred posvetnim sodiščem, leto kasneje pa se je opogumila in vložila še formalno zahtevo za ločitev. Čeprav je Jožefa v zahtevku za ločitev zakona navajala, da je njen mož do nje sovražen in da se boji za svoje življenje, je bil pravi razlog njenega bega od Sigmunda in same tožbe obramba osebne in družinske (predvsem Sinzendorfske) časti in odprava javne sramote. Dejstvo, da se je Sigmund po nepolnih dveh mesecih leta 1740 nečastno umaknil s pomembnih funkcij v Trstu, ki mu jih je s svojim vplivom in zvezami na dvoru zagotovil Jožefin ded, državni kancler Sinzendorf (ob resignaciji se je Sigmund izgovarjal na tržaško klimo, zaradi katere da večkrat postane melanholičen, to je depresiven), je namreč za njegovo ženo in njenega deda pomenilo veliko razočaranje in sramoto. Z razvezo zakona bi lahko Sinzendorfi oprali omadeževano čast. Čast je bila namreč v zgodnjemoveški

družbi osrednji element kulture, zato je obramba časti v svetu takratnega plemstva igrala veliko vlogo. Čast, ki je bila odločilna tudi za socialno diferenciacijo, je krojila podobo epohe, v kateri je bila najvišja vrednota. Toda kmalu po vložitvi zahtevka za ločitev je morala Jožefa z grenkobo spoznati, da je formalna cerkvena ločitev – v nasprotju z lahkotnim sklepanjem zakonskih zvez – prava redkost, izjemen uspeh za tožnico oziroma tožnika. Cerkevna ločitev zakonske zveze torej še zdaleč ni bila preprosta zadeva. Verjetno je bil ravno to tudi eden glavnih razlogov, da je Jožefa s formalno zahtevo za ločitev pred cerkvenim sodiščem odlašala vse do maja 1742. Seveda so k težavnosti Jožefine dokončne odločitve prispevale še nekatere druge okoliščine, denimo ta, da je bil predstojnik konzistorija ljubljanski knezoškof Sigmund Feliks grof Schrattenbach, bližnji sorodnik Jožefinega moža, in morda se je upravičeno bala, da bi mož zavoljo tega lahko pri škofu dosegel pristransko sojenje. Poleg tega so imeli Gallenbergi na Kranjskem močno pozicijo, mnogo znancev tako na škofiji kot v deželni hiši in vse to naj bi tehtnico za ugoden razplet ločitvenega procesa nagnilo na Sigmundovo stran, Jožefini torej tudi naklonjenost mlade cesarice Marije Terezije ni kaj dosti pomagala. Morda je tudi zato vložila uradno zahtevo za ločitev šele v času, ko je knezoškof Schrattenbach že umiral. Dodajmo še, da je Jožefa spregledala tudi dva v 18. stoletju še vedno zelo pomembna elementa: prvič s tem, da je zbežala k svoji družini na Dunaj, je namreč izkazala nezaupanje v institucijo svetosti zakona, in drugič, da je povprečnega kristjana v takratni družbi še vedno obvladovalo ustaljeno in splošno priznano pravilo (ali pač navada) o vztrajanju v zakonu in podrejanju žene možu.

Na obravnavi pred konzistorialnim sodiščem je Jožefin odvetnik navajal najrazličnejše razloge za ločitev. Sigmund naj bi jo fizično napadel, z njo naj bi se poročil le zaradi želje, da pride do funkcije kranjskega deželnega glavarja, ne pa iz ljubezni. V času dogovornih porok med plemstvom je bila prava ljubezen sploh samo pravljica – redkost. Sigmund naj bi bil z Jožefo sploh že od samega začetka nezadovoljen, z njo naj ne bi imel poštenih namenov. O svoji »nesreči« z ženo je v Trstu potožil tudi znanemu merkantilistu Francu Henriku Rakovcu pl. Raigersfeldu, na Dunaju pa je v prisotnosti zdravnika Schlegelhoffna izjavil, da bo ženo nekoč ubil. Poleg tega naj bi bil Sigmund melanholik in hipohonder, ki da je občasno zapadal v besnilo. (Sigmund je najbrž res imel nekaj pravih simptomov občasnih

napadov manično-depresivnih psihoz, ki jih je v kritičnem času za svojo kariero tudi načrtno potenciral).

Sigmundov odvetnik je navedbe svojega nasprotnika od točke do točke zavračal. S priloženimi pismi je poskušal dokazati, da je v njunem zakonu vladala ljubezen, da je Jožefa leta 1740 zapustila moža in se preselila na Dunaj na svojo željo, da bi živela srečno in ne zaradi sovražnega odnosa svojega moža. Kajti, kot je poudaril Sigmundov odvetnik, melanholije, za katero naj bi trpel Sigmund, nikakor ne gre enačiti s sovražnim odnosom do žene. (Naloga vsake dobre žene naj bi bila, da skrbi za moža melanholika, ga tolaži, ne pa jezi!). Skratka. Ker sovraštva in groženj ni bilo, sodišče ločitve ne sme dovoliti.

Kljub zapletenosti primera, ki je zanimiv tudi za pravne zgodovinarje, je sodišče razsodilo že naslednji dan. Navkljub temu, da je Jožefa opozorila, da cerkveni avtorji dopuščajo ločitev zaradi ogrožanja življenja, so sodniki izrekli razsodbo, da se mora zavoljo tega, ker ni v popolnosti dokazala močeve izprijenosti oziroma zločestosti, vrniti k njemu. So pa pristavili pogoj, da mora Sigmund poprej s klavzulo »*de non offendendo*«
podati jamstvo za varnost njenega življenja. S tem pogojem, ki je dejansko potrjeval precejšen del Jožefine obtožnice, ženi pa omogočal začasno tudi pravno ločeno bivanje, ne eden ne drugi nista mogla biti zadovoljna. Zato sta oba takoj prosila za dovoljenje za priziv – in sodišče je obema ugodilo! Jožefa je bila trdno odločena, da se k možu ne bo več vrnila, ne glede na odločitev priziva. Sigmund pa je, morda vedoč, da Jožefa ni ravno pri najbolj trdnem zdravju, premišljeno zavlačeval. In zavlačevalni maneuver se mu je obrestoval, saj je Jožefa leta 1743 za vedno zatisnila oči.

Kosova privlačna pripoved o nekem na prvi pogled vsakdanjem zakonskem paru iz vrst visoke aristokracije, ki je skupno življenjsko pot končal zaradi spletk enega izmed zakoncev, nam seveda daje vpogled tudi v nekatere druge mehanizme časa. Avtor se najprej zelo poglobljeno obregne ob karierizem, ki seveda predstavlja eno izmed gonilnih sil družbe v vsakem režimu in času. Nadvse podrobno nam predstavi intrigantnost takratne plemiške družbe, podtalne borbe za funkcije in miselni svet provincialnega karierista. Na Wolfa Sigmunda grofa Gallenberga je že leta 1723 očitno naredilo velik vtis imenovanje njegovega strica Wolfa WVajkarda za

deželnega glavarja. Le-to je očitno pomenilo vrh rodbinskih sanj, mlademu, takrat šestnajstletnemu Sigmundu, ki mu je omenjeni stric tudi očetoval, pa vzbudilo iluzijo, da mu bo usojena enaka kariera. Ker je bil ideal dvorne države in tudi deželnih vrhov izobražen plemič – uradnik, si je Sigmund najprej pridobil univerzitetno izobrazbo. Podobno kot sodobnikom mu seveda ni bila lastna mentaliteta učenjaka, pač pa podoba elegana, elitnika z znanjem o vsem in ničemer posebej. Med študijem prava je stric Wolf neprestano skrbel, da dežela Kranjska ne bi pozabila na njegovega nečaka, ki je na Dunaju okusil tudi prve in morda tudi zadnje sadeže ljubezni. Stričeva podpora seveda ni povsem zadoščala za dosego najvišjih položajev na Kranjskem. Deželna politična kariera je bila poleg tega tudi rezultat kompleksnih strategij, elastičnih družbenih interakcij in simpatij. Za karieriste tistega časa so bile pomembne predvsem zveze, zlasti v cesarski prestolnici Dunaj. Takratne karieriste tudi ni posebej zanimalo splošno zdravje države. Vsekakor so jih bolj zanimali lastni cilji.

Za Gallenberge lahko rečemo, da so uživali v skorajda idiličnem življenju vse do smrti kranjskega deželnega glavarja, Sigmundovega strica Wolfa Vajkarda leta 1733, osebnosti, ki je v njihovi nemajhni zadolženosti vse do tedaj uspešno odbijala bolj ali manj tečne upnike. Potem ko je mogočni stric umrl, pa se je razcefral tudi dotlej gladko rastoči karierni načrt prepotentnega Sigmunda. Nadaljevanje Sigmundove kariere, t. j. postati deželni glavar na Kranjskem in imeti službo doma, torej v Ljubljani, se je spremenilo v pravo kalvarijo. Kos nam lepo prikaže vse intrige okrog bojevanja za to donosno funkcijo, samozaverovanost Sigmunda, da je edini sposoben in najprimernejši kandidat za to mesto, kot tudi podtalno obrekljivo delovanje proti Antonu Jožefu grofu Auerspergu, ki je bil najresnejši kandidat za mesto kranjskega deželnega glavarja. Stričeva smrt leta 1733 je skratka obrnila Sigmundovo življenje na veliki nogi na glavo ter ga spremenila v boj za materialno in statusno preživetje. Bliskovito kariero v stričevi senci je zamenjalo za naše provincialno plemstvo običajno počasno napredovanje, lobiranje, prilizovanje, a tudi resnično dokazovanje v službah.

Za Sigmunda se je na srečo na dvoru zavzel kolaborant pokojnega strica, dvorni kancler Sinzendorf in mu preskrbel 2000 gld. trajne letne rente, ki je bila zanj več let edini redni dohodek. Starega spletkarja Sinzendorfa pa je Sigmund

nase še bolj navezal, ko se je poročil z njegovo vnukinjo Jožefo. V tem je namreč videl edino možnost za svoje visokoleteče kariernе cilje, hkrati pa je zadolženemu Gallenbergu poleg nematerialne prineslo tudi materialno podporo.

Kos lepo prikaže ves mozaik kariernih iger, ki jih je igral Sigmund. Njegov načrt, da se bo s poroko zavihtel na želeno mesto kranjskega glavarja, se ni uresničil, sanje, da bo uradoval v Ljubljani, pa so se razblinile kot milni mehurčki. Svoje nezadovoljstvo je kazal tudi potem, ko je dobil solidno plačano glavarstvo v Trstu. Izgubljena bitka za Kranjsko, ki je tudi eden prvih bogato dokumentiranih primerov o političnem intrigantstvu, je vedno bolj razjedala tudi njegov zakon. Razočaranje nad Sinzendorfi in propadlimi perspektivami je v svet zakoncev, ki nista imela otrok in med katerima ni bilo sledu o vsaj kančku ljubezni, vneslo nasilje in vse bolj preraščalo v sovrašтво.

Skratka, Sigmund je za svoj poraz nazadnje okrivil še ženo. Sploh pa je več let neprekinjeno kuhal jezo zaradi domnevne krivice, ki je bila v zapisih obrnjena le proti Auerspergu. Molk o lastnih napakah in nesposobnost reševanja konfliktov med zanj neugodnim dogajanjem nas usmerjata k domnevi o njegovi iz dneva v dan večji histeričnosti. Podobno kot pri samooklicanem geniju Sigmundu bi slednje zlahka zasledili tudi pri nekaterih konfliktnih in zarotniških velejenjih današnjega časa.

Leta 1738 je torej karieristični Sigmund še vedno upal na cesarjevo ekspektanco za kranjskega glavarja, spomladi 1739 pa si je med sanjarjenjem o tej funkciji končno moral priznati, da z zadevo trenutno slabo kaže. In ravno v tem času so se odločili tudi na dvoru, da ga pošljejo na dobro plačano mesto v Trstu, kjer naj bi po vladnem načrtu združil tako gospodarsko, politično, civilno kot tudi vojaško namestništvo cesarja oz. komerčne komisije. Sigmund, ki mu je stričeva vzgoja in sploh plemiška tradicija vcepila veliko ljubezen do doma, je bil skrajno nezadovoljen in se je dolgo časa Trstu izmikal ter se oklepal Ljubljane. Odlašanje odhoda je pretkano opravičeval s svojim skritim orožjem, češ da je hudo bolan, glavni krivec za njegovo melanholijo pa da so (zlasti) tržaški zrak in vroča poletja. Naivnost in nepripravljenost na Sigmundov načrt, da se na vsak, čeprav še tako bizaren način in za ceno časti otrese dobro plačane cesarske službe, pa je prinesla tudi žrtve melanholika. Poleg najožjih

sodelavcev in sumničavega kranjskega glavarja Sauraua so mu namreč nasedli še kancler Sinzendorf in tašča. Z moževim razpoloženjem pa se je seveda borila tudi žena Jožefa. Sigmund je končno zaigral tržaško komedijo in nečastno resigniral s funkcije v Trstu. Vsa opozorila žene, tašče in znancev o izgubi cesarjeve milosti in plače, o obubožanju, o sramoti, o negotovi kariери niso zalegla. S čustvenimi opravičili se je izgovarjal na bolezen, pri kateri da mu ne more pomagati niti vsemogočni Bog. Da bi bile posledice resignacije čim manj škandalozne, je prepričeval ženo, naj mu sledi v Ljubljano, toda neuspešno. Bistri melanholik pa je tudi preračunljivo igral, da se zaveda teže dejanja, a si zavoljo strašne duševne stiske pač ne more pomagati. Vsaka njegova beseda je bila dobro pretehtana. Zaradi njegove resignacije pa sta bila žrtvi tudi Erberg in Reaigersfeld. Slednji ni verjel, da je Sigmund zares bolan. Melanholik se tudi ni oziral na njegova opozorila o častivrednem življenju in službovanju cesarju, družbi in Bogu. Likvidacija skupnega gospodinjstva z Jožefo se je dokaj hitro razpletla, večji problem pa je predstavljala Sigmundova nerešljiva kronična finančna stiska, ki je bistveno pripomogla tudi k njegovi depresivnosti.

Dušan Kos si v nadaljevanju svoje bogate pripovedi seveda zastavi še osrednje vprašanje, namreč, kako je lahko tržaška klima uničila Sigmundovo kariero, nato pa še sveti zakon. Virom zastavlja vprašanje, zakaj je melanholiranje mladega Gallenberga tako usodno vplivalo na njegov zakon, družino, kariero, službo v Trstu. V poznobaročni oz. klasicistični družbi so melanholijo obravnavali kot vzrok za neetična dejanja v bolnikovem življenju. Izobraženi bolniki, kot je bil Sigmund, pa so bolj ali manj uspešno prepričevali javnost, da zaradi nje ne morejo opravljati svoje družbene vloge. V poznem baroku je tudi niso dojemale kot bolezen, ki bi škodila javnemu ugledu in časti. Sigmund se je že med odraščanjem srečal z verno sliko klasicističnega melanholika, to je depresivnega hipohondra v podobi njegovega očeta Seifrida, ki jo je pozneje lahko posnemal. Njegove melanholične težave so v virih in dejanjih opazne v letih 1739–1740 in so bile najbrž normalna stresno-depresivna reakcija zaradi pritiskov okolice, da za vsako ceno mora oditi v Trst. V času tržaške službe je bil depresivno paničen, prestrašen, žalosten, pesimističen, nezadovoljen, brezvoljen in nemirnega duha. Izrazito se je samopomiloval, prelagal odgovornost na druge in Boga in fatalistično pričakoval kazen za svoje nečastno ravnanje. Koliko je bilo v vsej tej igri me-

lanholiranja tudi dejanske bolehnosti, bi danes težko ocenjevali, toda zdi se, da je šlo samo za inteligentnega in pretežno zdravega pretvarjalca, ki je med drugim najbrž kar dobro poznal tudi izsledke poznobaročne iatrofizike s poudarjenim pomenom podnebja za zdravje. Šlo je za zaigrano intrigo zdravega, a nezadovoljnega človeka. Vsekakor ni šlo za klimo, pač pa zgolj za odpor do tržaške službe. Otipljiva žrtev Sigmundove melanholije in tržaške afere pa je bila vsekakor osebna in družinska čast zakoncev Gallenberg, občutljivo in najpomembnejše pa je bilo zlasti častno služenje vladarju in domovini, ki je bilo povezano tudi z materialnim preživetjem. Skratka. Bistri Sigmund je igro melanholika leta 1740 dobro režiral, predvidel reakcije vseh prizadetih in vsakemu na svoj način pihal na dušo.

Kos detaljno analizira tudi odnose med zakoncema Gallenberg. Med njima in akterji v njuni okolici so se spletale različne vezi. Sigmund je imel še najpristnejše odnose s svojo taščo Marijo Jožefo; trajali so vse do tržaške afere 1740, ko mu je odrekla podporo. Nezapleteni odnosi so se vzpostavili tudi s kanclerjem Filipom Ludvikom Sinzendorfom. S tastovskim posredovanjem za njegovo kariero na dvoru se je rad hvalil in postavljajal pred drugimi. Mnogo slabši so bili odnosi z ženo, ki pa se je dobro razumela s tastom Seifridom. Posplošimo lahko, da je gallenberški zakon dolgo umiral in končno tudi propadel. Jožefa je z odhodom na Dunaj podcenila prvo zakonsko pravilo starega režima, da morata zakonca po zagotovitvi, da si bosta zvesta soproga, tudi skupaj živeti, kot tudi, da ima mož s svojo patriarhalno vlogo vedno prednost pred starši. Z begom k družini in neodzivanjem na moževe prošnje je torej izkazala nezaupanje v institucijo neločljivega zakona. Kos nam zato še podrobno predstavi vojno med zakoncema: Jožefino reakcijo po tržaški aferi je pronicljivi Sigmund izkoristil, da jo je v javnosti prikazoval kot upor proti moževi avtoriteti in sočutnosti v zakonski zvezi.

Žrtve družinskega nasilja so v javnosti naletele na različno razumevanje, sodbe in odnos. Jožefi, ki je na procesu poskušala dokazati povezavo med Sigmundovo melanholijo in fizičnim nasiljem nad njo, kot rečeno, manever ni uspel. Ne le na sodišču, tudi v javnosti, ki je bila v afero vmešana, je postopoma izgubila status nedolžne žrtve svojega manično-depresivnega in domnevno nasilnega moža. Sigmunda znanci niso krivili za razpad zakona, saj nihče od njih ni želel pričati v korist Jožefe. Na procesu se je pokazalo, da je bil

pravi razlog Jožefine zahteve po ločitvi, kot smo že poudarili, moževa škandalozna prekršitev častnega kodeksa služenja monarhu in seveda pranje družinske časti. Žrtve tržaške afere leta 1740 pa so bili pravzaprav vsi vpleteni. Tudi namišljeni melanholik Sigmund, ki bi se mu sanje o blesteči karieri morda kdaj celo uresničile, če ne bi z resignacijo v Trstu napravil usodnega koraka.

Kosova monografija je tipična mikrozgodovinska študija. Avtor se za razliko od starejše socialne zgodovine, ki jo zanima samo tisto, kar je statistično pomembno, bolj zanima za tisto, kar je enkratno in celo izredno ter hoče razkriti mnogo več od statističnega povprečja in stereotipnega ponavljanja. Prizadeva si za poglobljeni vpogled v skriti življenjski svet zakoncev Gallenberg.

Najbolj znana dela mikrozgodovine se pravzaprav ukvarjajo z izrednostmi v življenju. Raziskave minipodročij vsakdanjega življenja so sicer nasprotne makrozgodovini, vendar jo zagotovo bogato dopolnjujejo. Tudi Kosova mikrozgodovinska študija, če se izrazimo z besedami Natalie Zemon Davis, noče biti reprezentativna, temveč si prizadeva pripovedovati o dogodkih, iz katerih se lahko spozna več, kot je v teh dogodkih samih. Vsaka dobra mikrozgodovina torej lahko zmeraj pove tudi kaj o širših političnih in družbenih razmerah in spremembah. Sprememba nivoja raziskovanja na mikroskopsko raziskovanje odkriva nove pomene dejstev, za katera se je sicer domnevalo, da so dobro raziskana, in odpira novo možnost posplošitvam. Gre za gosti oz. bogati opis (*thick description*), intenzivno analizo drobnih posameznosti določene epizode ali situacije, za »konstrukcijo konstrukcije«, ki mikroskopsko analizo skrajno majhnih predmetov raziskovanja uporablja kot sredstvo, da se dokoplje od lokalnega znanja do splošnih vizij.

Vse to torej velja tudi za Kosovo napeto študijo o tržaški aferi Gallenberg iz leta 1740. Gre za zelo podrobno predstavljanje življenja zakoncev Gallenberg, ki na mnogih mestih vključuje na prvi pogled nepomembne detajle. Številnost neprekinjeno ohranjenih preostankov preteklosti je Kosu omogočila karseda optimalno resolucijo takratnega življenjskega reliefa, popolne ostrine pa seveda nikoli ne bomo mogli doseči. Strukturalna zgodovina, kot pravi Kos, z abstrahiranjem posamičnega in ustvarjanjem povprečja – z zanemarjanjem »*nizkih vrhov na reliefu preteklega življenja*« oz. banalnih preostankov nekega življenja – pa ne pomeni le zavestno izkrivljenega

dojemanja njenih ozadij, pač pa tudi zavestno poenostavljanje. To pri asketskih, čeprav genialno napisanih znanstvenih razpravah pogosto vodi v zanikanje vpliva ali obstoja posebnosti mikrosveta. Če preteklost poskušamo razumeti globlje, (umetno) povezano in logično, če želimo dognati fenomene, mehanizme in zakonitosti, pridemo v polje interpretirane zgodovine. In čeprav je zgodovina že večkrat pokazala, da se odkloni izgubijo v povprečju in nimajo daljnoročnega vpliva na splošni trend, so lahko odmiki prvi znanilci globljih sprememb. Rezultati, do katerih se dokopljemo z antropološko in kulturno zgodovino in če se le da, s psihozgodovinskimi diskurzi na mikronivoju, pa so nadvse privlačni in nam omogočajo globok vpogled v neko preteklo podobo.

Za strukturalno zgodovino je torej značilno zavestno poenostavljanje, kar pogosto vodi v zavajajoče minimaliziranje mikrosveta. Iz obravnave namreč izpušča celo mavrico človeških dejanj in fenomenov, ki se v takih primerih pokažejo kot odločilni in dajo povsem drugačno sliko preteklosti, kot pa bi jo ustvarili z maloštevilnimi dejstvi in visokodonečo teorijo.

Andrej Studen

VRNITEV ODPISANIH

Ivan Grobelnik – Ivo, Harmonika, škarje in Stari pisnik; Muzej novejša zgodovine Celje; 2004; 152 strani.

Plima najrazličnejših spominov na medvojne in povojne dogodke, ki je zapljusnila naš knjižni trg v preteklih dveh, treh letih je med številnimi naslovi ponudila bralstvu tudi prvenec Ivana Grobelnika, še zadnjega živega člana skupine, ki je 15. decembra 1944 vstopila v zloglasni celjski zapor Stari pisnik in iz njega osvobodila večjo skupino zapornikov in zapornic, med njimi tudi nekaj takšnih, ki bi brez te intervencije že nekaj dni zatem končali pred cevmi okupatorskih krvnikov.

A pojdimo lepo po vrsti. Grobelnikovi spomini niso le dokument o tej noro predrzni akciji, so namreč tudi pričevanje o trdem, a lepem življenju predvojne obrtniške mladine, o velikih bridkostih in pomanjkanju, boju za vsakdanji kruh v svojsko urejenem svetu rokodelskih vajencev in pomočnikov ter o iskanju smisla in veselja v drobnih stvareh. Grobelniku je to veselje najprej prinesla harmonika, ki se je oprijel že kot fantič

na paši in v domači gostilni, kjer je zaslužil prve dinarje, glasbilo pa ga je potlej spremljalo skozi vse najtežje življenjske preizkušnje – v nemško vojsko in kasneje v partizane. Nič manj prelomno ni bilo prijateljevanje s »škarjami« oziroma krojaštvom. »*Za šolo si za en drek, zato se boš šel učiti za krojača,*« je bojda malemu Ivanu rekel oče, ki pa mu je s to odločitvijo v mnogočem naredil uslugo. Razen tega, da se je pri šestih mojstrih in s številnimi vajenci in pomočniki izmojstril v rokodelstvu, so »škarje« poskrbele tudi za to, da sta mimo njega brez hujših pretresov zdrknila tako osovražena starojugoslovanska vojaščina kot tudi pruski drill, ki bi ga sicer v večji meri bil deležen pred odhodom v klavnico. Pri obeh pustolovčinah imajo svojo vlogo seveda tudi »normalni«, torej dobri in človeški nadrejeni.

V senci »harmonike in škarij« je v njem dozorela tudi (verjetno) najtežja odločitev v življenju – odločitev za pobeg iz nemške vojske in priključitev partizanom. Vsakomur, kdor količkaj pozna nacistično medvojno zakonodajo in ravnanje rajhovskih oblasti z dezerterji in njihovimi sorodniki, je lahko jasno, koliko poguma je bilo potrebnega za takšno odločitev – v primeru zajetja bi bil za dezerterja in njegove odgon v koncentracijsko taborišče zelo blaga sankcija ...

Dandanes seveda vemo tudi to, da s prihodom v partizansko enoto za nemškega dezerterja strahu in negotovosti še ni bilo konec – kaj lahko bi postal »plen« kakega preveč previdnega komisarja in bi za vedno izginil kje na Pohorju. Toda ne pravijo zaman, da pogumne spremlja sreča – Grobelnik jo je tudi tu pošteno skušal.

Po krajši frontni epizodi je partizana Iva delo (oziroma okrajna sekretarka KPS Lenka) poklicalo na »teren«, kjer se je motal okrog Celja, skrbel za zveze, obveščanje, preskrbo, spremstva in še kaj. Tisto »še kaj« pa je bila tudi znamenita akcija, ki jo je šesterica celjskih »odpisanih« s pomočjo paznika Ivana Grada izvedla v noči s 14. na 15. december 1944. Grobelnik v posebnem poglavju zelo zgoščeno in zanimivo opiše načrtovanje in izvedbo te akcije brez primere, ki pa jo je povojno (celo tisto »ultra naše«) zgodovino-pisje potiskalo v pozabo in na obrobje – z vsaj tihim pristankom Zveze borcev, kar je še posebej žalostno. Spomnim se, da smo v osnovni šoli akcijo komajda omenili, v srednji pa niti to ne, čeprav gre za podvig, vreden filmske upodobitve in zgodovinskega zapisa. Gre za primer skorajda nesmiselne predrznosti, tveganja in poguma,

ko je šest lahko oboroženih avanturistov pred nosom nemške soldateske in policije vstopilo v predsobo pekla in pogubi otelo več deset zaprtih nesrečnikov. Nekateri so pač raje kot življenje slavili nesmiselno in strahotno smrt kot plačilo za akcijo z nikakršnim učinkom (Frankolovo).

Čudna dediščina akcije Stari pisker se je za Grobelnikom vlekla kot grozeča senca – vsake toliko so ga čudni dogodki opominjali, da bo s sabo še dolgo nosil ta »greh«. Šele pred nekaj leti so še živi udeleženci NOB in upajmo tudi pisci o medvojni zgodovini spremenili odnos do te akcije – za večino njenih protagonistov žal prepozno. Kot odločilen preobrat smemo šteti odlikovanje Ivana Grobelnika z Zlatim častnim znakom Republike Slovenije, ki ga je prejel tudi v imenu že umrlih soborcev, udeležencev tiste nočne akcije.

Morda nam založniki zadnje čase resda strežejo s pravo poplavo spominov in pričevanj o medvojnem in zgodnjem povojnem obdobju – nekateri tovrstni izdelki so boljši, drugi slabši, tretji neberljivi –, a vseeno: prav je, da pride do besede čimveč sodobnikov teh prelomnih dogodkov. Čas hiti in kar naenkrat nam ne bo več imel kdo pripovedovati o svetu, ki ga ni več, in o dogodkih, ki jih bomo lahko spoznavali samo še skozi hladne in objektivne oči Zgodovine.

Celjani imamo novo knjigo – knjigo o mestu, njegovih ulicah, hišah in predvsem ljudeh, ki so v nekem usodnem trenutku ravnali prav in zato zaslužijo vse priznanje, avtor pa za svojo tekočo in zanimivo pripoved nedeljeno pozornost.

Aleksander Žižek

KAKO IZDELATI RODOVNIK ALI VSE, KAR MORATE VEDETI ZA RAZISKOVANJE PREDNIKOV

Janez Toplišek, *Rodoslovje*, Samozaložba, Trzin, 2004, 360 strani.

V Sloveniji se vedno več ljudi ljubiteljsko ali nekoliko bolj profesionalno ukvarja z rodoslovjem. Vse več je družin, ki se sprašujejo, kje so pravza-

prav njihove korenine, kdo so bili njihovi predniki. Za kakih sto ali sto petdeset let nazaj lahko od najstarejših poznanih članov rodbine izvemo, kdo so bili naši predniki, kaj pa prej?

Zaradi vsega tega se je znotraj Slovenskega rodoslovnega društva, ki deluje že 10 let, pokazala potreba, da bi se viri in metode rodoslovnega raziskovanja prikazali sistematično, in sicer v okviru priročnika, ki naj vodi tako rodoslovca začetnika kot tudi že izkušenega raziskovalca prednikov. Znanje in izkušnje, ki so se v zadnjih desetih letih nabrali znotraj Slovenskega rodoslovnega društva, so se tako postavili na ogled širši javnosti v priročniku spod peresa ene glavnih gonilnih sil omenjenega društva Janeza Topliškega.

Priročnik *Rodoslovje* se začneja tam, kjer si vsak začetnik postavi vprašanje: Kaj bom raziskoval? V prvih dveh poglavjih tako dobimo prve in najpomembnejše informacije, kako naj se lotimo dela, da bomo delali sistematično in brez odvečne izgube časa. Pomembno opozorilo, ki ga najdemo znotraj teh dveh poglavij, je, da v raziskovanju prednikov nismo sami ter da bomo prej ali slej naleteli na osebo, za katero se je že nekdo prej zanimal – torej je smiselno povezovanje rodoslovcev, saj si s tem prihranimo veliko časa in naporov.

Virov rodoslovnih podatkov je seveda veliko. Toplišek jih je razporedil v kar 17 poglavij, kar predstavlja polovico knjige, vsako skupino virov pa je obdelal v svojem poglavju. To je pravzaprav imenitna zbirka osnovnih podatkov o različnih skupinah virov: kateri so, kje jih najdemo, za kaj so uporabni v rodoslovju. Seveda je nemogoče popisati vse vire na tako omejenem prostoru, pomeni pa to, da so na enem prostoru zbrani namigi, kje lahko najdemo določeno vrsto virov za rodoslovje. Ti isti namigi so odlični tudi za mladega zgodovinarja, ki se šele začneja spogledovati s svojo raziskovalno potjo.

Za nadaljnja poglavja bi lahko rekli, da so že nadgradnja prve polovice poglavij. Ko raziskovanje in množica podatkov postane neobvladljiva, je najbolje, da pridobljene informacije shranimo v elektronsko obliko. To je pravzaprav tisto, kar omogoča rodoslovcem lažjo in hitrejšo izmenjavo podatkov. Avtor priročnika opozarja na množico različnih programov, ki jih razvijajo zlasti v ZDA (tam je rodoslovje skoraj nacionalni šport), ki pa niso vsi uporabni za naše razmere. Prav Janez Toplišek je prevedel tudi prvi rodoslovni

program v slovenščino, ki se še vedno najbolj množično uporablja med slovenskimi rodoslovci – nenazadnje je to logično, saj je to doslej tudi edini program v slovenščini, dostopen je brezplačno prek interneta, njegova uporaba pa je dokaj enostavna tudi za tiste, ki računalnika niso najbolj vešči. Po mojem mnenju, bi lahko avtor v poglavju o uporabi računalnika v rodoslovju zapisal tudi standarde, ki naj bi veljali pri zapisovanju podatkov v elektronsko obliko.

Slovensko rodoslovno društvo ima svoje rodoslovne standarde, katerih naj bi se držali vsi slovenski rodoslovci. Toplišček je te standarde zapisal tudi v pričujočem priročniku, pogrešam pa podatek o standardizaciji datuma. Že sam pogled na spletno stran Slovenskega rodoslovnega društva nam pove, da se kot standarden uporablja zapis datuma v obliki 15 SEP 1856 in ne 15. 09. 1856 ali 15/09/1856 ali še kateri drugi. Očitno se ta oblika med slovenskimi rodoslovci najbolj uporablja, vendar ni nikjer zapisano, da je to standard. Po mojem mnenju bi bilo nujno potrebno uskladiti in določiti tudi to, saj je sicer izmenjevanje podatkov oteženo. Predlagala bi tudi, da se kot ilustracija pri tem poglavju vzame neka oseba (na primer France Prešeren), potem pa naj se pri njej po rodoslovnih standardih zapišejo vsi podatki.

Nekakšno nadgradnjo prvotnega dela rodoslovnega raziskovanja predstavljajo tudi genetsko rodoslovje, sestavljanje družinske kronike ter srečanja soimenjakov in sorodnikov (kar pomeni srečanje širše rodbine, ne le do stricov in tet, ki jih navadno tako ali tako poznamo). Omenjena poglavja so ravno dovolj obsežna, da bralec dobi napotke, kako določeno stvar napraviti.

Nasprotno pa je po mojem mnenju poglavje *Značilna rodoslovna iskanja* morda nekoliko preslabo obdelano. Zmotilo me je podpoglavje *Ko se rodoslovec znajde na mrtvi točki*. Težava seveda ni tako redka, vendar pa sem ob prebiranju teh vrstic dobila občutek, da pač ne moremo ničesar storiti, če priletimo v zid. Morda po naključju najdemo neko osebo tam, kjer si je nismo nadejali. Res je, da tudi po mojih izkušnjah nekatere zidove prebije naključje, res pa je tudi, da v tem ni vedno rešitev. Po mojem mnenju in izkušnjah velja preveriti tudi ustno izročilo, ki nas lahko usmeri na pravi naslov. Ne nazadnje ne bomo vedeli, ali je napačno ali pravilno, če ga ne bomo preverili.

Vsak rodoslovec se prej ali slej znajde pred vrati arhiva in župnišča. Rodoslovec se mora zavedati, da župniki in arhivisti nimajo (vedno) časa za to, da mu berejo zapise, vedno pa radi priskočijo na pomoč – prav je, da je v tovrstnem priročniku zapisano tudi takšno opozorilo. Zato je seveda pomembno, da zna raziskovalec prednikov sam prebrati pisave, da pozna vsaj nekaj zgodovine (da ne bo presenečen, če bo dobil v roke matično knjigo iz leta 1812, pisano v francoščini), pa še katera pomožna veda mu bo prišla prav. Kot ugotavlja tudi avtor *Rodoslovja*, je zgodovina imela rodoslovje vedno za svojo pomožno vedo, vendar se je rodoslovje že toliko razvilo, da lahko že rečemo, da je postalo samostojna veda, ki ima vrsto svojih pomožnih ved (nekatero od teh so sicer samostojne vede ali deli le-teh).

Vsak, ki raziskuje preteklost, mora poznati svoje pravice in pravice oseb, o katerih raziskuje. Tako je tudi Toplišček dodal poglavje o etičnih in pravnih vidikih rodoslovnega dela. To je zlasti pomembno, ko raziskujemo podatke o še živih osebah ali tistih, ki so se rodili pred manj kot stotimi leti. Pri nas sicer velja, da je dostop do vseh osebnih podatkov neomejen, razen za osebne podatke, mlajše od 100 let, ki jih lahko dobimo samo pod pogojem bližnjega sorodstva.

Rodoslovni priročnik seveda ne bi bil popoln, če ne bi vseboval kratkega pregleda zgodovine rodoslovja, literature na to temo in rodoslovnega leksikona – zbirke izrazov, ki jih rodoslovec prej ali slej sreča pri svojem delu. V slovenščini seveda literature o rodoslovju ni, zato pa je avtor dodal kar nekaj spletnih strani, na katerih najdemo tujo literaturo s tega področja. Zlasti uporabno je pri vsakdanjem raziskovanju prednikov zadnje poglavje priročnika, kjer najdemo latinsko-slovenski in nemško-slovenski slovarček izrazov, ki jih srečujemo ob prebiranju virov za rodoslovje (zlasti je uporaben za začetnika, ki še ni čisto prepričan, ali baptizans res pomeni, da je otroka krstil ta in ta župnik ali kaplan). Morda bi veljalo na podoben način zbrati in zapisati tudi slovarčke izrazov v madžarščini (kar je sicer uporabno samo za skrajni severovzhodni del države), italijanščini in francoščini (čeprav so zapisi v francoščini zelo redki).

Bolj pomanjkljiv se mi zdi slovarček slovenskega izrazoslovja na področju rodoslovja, saj so nekatere besede pojasnjene nezadostno, napačno ali jih sploh ni: manjka npr. beseda kaplan, napačno je razložena beseda kaplanija (to ni mesto

kaplana, pač pa je to stavba, v kateri kaplan živi). Vsekakor je opravljeno veliko delo, ki potrebuje ponoven pregled in dopolnitev. Morda bi veljalo razmisliti tudi o tem, da se zadnje poglavje priročnika (*Rodoslovni leksikon*) objavi v samostojni publikaciji žepnega formata, da bi lahko imel rodoslovec knjižico vedno s seboj in pri roki. 360 strani debelo knjigo formata A4 je veliko težje nositi s seboj kot drobno knjižico, v kateri imaš vedno pri roki izraz, ki ga ne razumeš.

Kakorkoli obrnemo, je Toplišek opravil veliko delo na področju slovenskega rodoslovja. Knji-

ga je res pravi priročnik, ki ga velja večkrat vzeti v roke: ko nismo prepričani, kje lahko najdemo neki vir, ko nas begajo pravne težave z dostopnostjo do rodoslovnih podatkov, ko želimo najti spletno stran kakega tujega rodoslovnega društva. Topliško *Rodoslovje* ima vse možnosti, da postane temelj, na katerem lahko slovenski rodoslovci zgradijo svoje raziskave. Preglednost in sistematičnost knjige lahko k temu seveda še najbolj pripomoreta.

Tatjana Lutar

UDK 343.61:929 Svetko B.
343.61:929 Sorčan B.

ŽIŽEK Aleksander, mag., arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI – 3000 Celje

POL OČENAŠA ZA UMOR

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 1, str.

Avtor opisuje in raziskuje umor štirinajstletnega Boštjana Svetka, ki ga je zaradi 6 goldinarjev do smrti zabodel njegov nekdanji sošolec Blaž Sorčan. Zločin se je zgodil 19. februarja 1834 v Savinjski dolini v bližini Podvina, kjer je bil doma umorjeni. Morilca so preiskovalci zelo hitro odkrili, saj je bil v svojem okolju znan kot problematičen, divji in hudoben, omenjenega dne pa ga je več ljudi videlo s Svetkom. Ostarelim staršem je že zgodaj zrasel čez glavo, se klatil naokoli, igral na srečo in tudi občasno kradel. Z Boštjanovim denarjem si je nameraval kupiti puško. Blaža Sorčana so po preiskavi obsodili na 15 let težke ječe, ki je mladega morilca, če jo je slučajno preživel, zagotovo popolnoma uničila in ga dokončno naredila za izobčenca z druge strani zakona.

UDK 628.42(497.4)''18''
811.163.6'373

KAČIČNIK GABRIČ Alenka, mag., svetovalka – arhivistka za arhivsko gradivo, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI - 1000 Ljubljana

»SERILNIK« - PREPROST IZRAZ ZA STRANIŠČE

Kako lahko tudi najbolj potrebna skrita reč pripomore k bogastvu knjižnega jezika

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 1, str.

Vzdrževanje čistoče je bilo nekdanj nekaj, čemur ljudje niso posvečali nobene pozornosti, saj zavedanja o pomembnosti higijene predvsem med preprostim ljudstvom sploh ni bilo. Predvsem na podeželju so bile higienske razmere obupne. Da je bil razvoj na področju higijene zelo počasen, priča tudi podatek, da Slovenci do sredine 19. stoletja tudi izraza za stranišče še nismo imeli. Naši predniki so za »posvečeni« prostor uporabljali tujke. Dokler pa se ni dokončno uveljavil knjižni izraz stranišče, so bili ponekod v uporabi tudi lokalni izrazi, uporabljeni v ozkih krogih uporabnikov. Večine izrazov verjetno ne bomo nikoli izvedeli, en, do sedaj nepoznan, pa se je slučajno pojavil v končni izjavi ob poravnavi spora med dvema sosedoma v Ilirski Bistrici.

UDK 634.83:632(497.4)''18''

SERUČNIK Miha, univ. dipl. zgod., Mala Loka 21, SI - 1230 Domžale

PODZEMELJSKA POŠAST

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 1, str.

Trtna uš je škodljivec, ki je v drugi polovici devetnajstega stoletja prizadejal ogromno škodo vsem vinogradniškim deželam po Evropi. Iz Amerike so jo pripeljali vinogradniki sami, ki so poskušali dobiti sorto odporno na oidij.

Trtna uš je v dvojno monarhijo prišla s sadikami iz Velike Britanije s »pomočjo« strokovnjakov državne sadjarske in vinogradniške poskusne postaje iz Klosterneuburga pri Dunaju, ki je bila idealno mesto za razširjanje trtne uši po vinogradniških območjih Avstro-Ogrske. Kljub strogim ukrepom, ki bi morali preprečiti nadaljnje raznašanje, je žuželka uspela nekako premagati velike razdalje in se naseliti skoraj v vseh predelih, kjer je rasla vinska trta.

Na Slovenskem so trtno uš prvič opazili istočasno v okolici Pirana in na Bizeljskem leta 1880. Po začetnem nezaupanju in oklevanju so se začeli proti tej nadlogi boriti s sajenjem proti trtni uši odpornih ameriških trt, ki naj bi zagotovile nadaljevanje vinogradništva na prizadetih območjih.

UDC 343.61:929 Svetko B.
343.61:929 Sorčan B.

ŽIŽEK Aleksander, M.A., Archival Advisor, Celje Historical Archives, Teharska cesta 1, SI – 3000 Celje

IN THE TIME IT TOOK TO SAY HALF AN "OUR FATHER"

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 1, p.

The author describes - and investigates - the murder of fourteen-year-old Boštjan Svetek, who was stabbed to death for 6 Goldinars by his former schoolmate Blaž Sorčan. The crime occurred on the 19th of February, 1834 in the Savinja Valley in the vicinity of Podvin – the victim's home town. It did not take long for the investigators to find the murderer, who was well known as a wild and wicked troublemaker in the area where he lived and several people had also testified to having seen him together with Boštjan Svetek on the day in question. Already at an early age, young Sorčan had proved to be too much of a handful for his ageing parents, becoming a vagrant, gambling, and also upon occasion, stealing. Blaž Sorčan had intended to use his victim's money to purchase a rifle. Following the inquest, the young criminal was sentenced to 15 years of hard labour, which, in the unlikely chance that he survived his term, had undoubtedly left him a broken man and for the rest of his days branded him an outcast, who had got on the wrong side of the law.

UDC 628.42(497.4)"18"
811.163.6'373

KACIČNIK GABRIČ Alenka, M.A., Advisor – Archivist for Archival Material, Archives of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, SI – 1000 Ljubljana

THE "CRAPPER" – A SIMPLE TERM DENOTING THE TOILET

How even the most necessary hidden facility can contribute to the richness of a language's vocabulary

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 1, p.

Maintaining hygiene was, in days gone by, apparently something that people simply didn't pay any attention to, as people in those days – particularly the so-called simple folk - had little awareness of the importance of cleanliness. The level of hygiene, or rather lack of it, was particularly appalling in rural areas. Proof of the slow progress made in the field of hygiene is the fact that up until the mid 19th century, the Slovene language had no specific term to denote the toilet. When referring to this "sanctum", our predecessors resorted to the use of foreign words. Until the literary Slovenian term "stranišče" (meaning "toilet") finally came into general use, local expressions were used which, in some places, were so obscure as to be understandable to only a small circle of users. The majority of these expressions will probably never be known to us, yet one of these terms, which up until recently lay hidden in the annals of history, came to light in the final verdict of a court case pertaining to a quarrel between two neighbours in Ilirska Bistrica.

UDC 634.83:632(497.4)"18"

SERUČNIK Miha, B.A. Hist., Mala Loka 21, SI – 1230 Domžale

A MONSTER FROM THE NETHER REGIONS

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 1, p.

The Phylloxera aphid, or vine louse, is a pest, which in the second half of the 19th century nearly obliterated the vineyards of Europe. The Phylloxera was accidentally introduced by the European viticulturists themselves, who imported an American vine in their attempt to cultivate a vine resistant to the Oidium fungi.

It entered the Dual Monarchy through infested vine rootstock from Great Britain, unwittingly assisted by experts of the State Experimental Station for Viticulture and Pomology at Klosterneuburg near Vienna, which was an ideal starting-point for the aphid's devastating progress across the vine-growing regions of Austro-Hungary. Despite the strict measures that were undertaken to stop it from spreading further, the aphid succeeded somehow in surmounting the large distances between countries and managed to spread to almost all the regions where the grape vine was cultivated.

In Slovenia, it was first observed in 1880 both in the surroundings of Piran as well as in the Bizeljsko region. After an initial phase of doubt and hesitation, a way of combating this pest was found, by grafting cuttings of the European vines onto Phylloxera-resistant North American vine rootstock, which ultimately ensured the continuation of viticulture in the affected regions.

UDK 343.195(497.4)"18"
323.1(=163.6:=112.2)"18"

GLOBOČNIK Damir, mag., muzejski svetovalec, Gorenjski muzej, Tomšičeva 44, SI - 4000 Kranj

TAGBLATTOVA OBRITA IN POMALANA SVINJSKA GLAVA

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 1, str.

Prispevek govori o tretji porotni razpravi v Ljubljani po ponovni uvedbi porotnih sodišč. Leta 1870 je častnik kranjskih liberalnih Nemcev Laibacher Tagblatt (1868-1880) v nekem dopisu o začaranem krčmarju iz Koroške žalil mežnarja iz Brezij. Ta je tožil odgovornega urednika Laibacher Tagblatta O. Bamberga. Obravnava je zbudila veliko pozornosti v tedanjih časnikih (Novice, Slovenski narod, Zgodnja danica in Laibacher Tagblatt), saj je bila del boja med slovensko in nemško stranko na Kranjskem. Zastopnik tožnika je imel vidno mesto v slovenski stranki, zagovornik obtoženca pa v nemški stranki, ki je sledila liberalnim tendencam po zmanjševanju cerkvenih privilegijev v habsburški monarhiji. Obravnava se je končala z oprostilno sodbo.

UDK 323.1(=163.6:=112.2)"18/19"

MOLL Martin, prof. dr., Karl-Franzens-Universität Graz, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Institut für Geschichte, Heinrichstraße 26 II/III/IV, A - 8010 Graz

KAJ POMENI NACIONALNI BOJ?
Primer iz Spodnje Štajerske okoli leta 1900

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 1, str.

Avtor na primeru ptujskega odvetnika in vnetega slovenskega nacionalista dr. Antona Brumna, ki je od začetka 20. stoletja pa vse do konca prve svetovne vojne, bojeval privatno vojno s ptujskim županom Josefom Ornigom, zastavonošo nemške stranke na Ptuj, raziskuje zagrizene in dolgotrajne nacionalne boje na Spodnjem Štajerskem. V teh bojih sta obe strani obilno zlorabljali vsa razpoložljiva pravna sredstva, s pogosto minornimi in smešnimi medsebojnimi obtoževanji pa sta preko svojih »ljudi« v državnem zboru »obremenjevali« tudi tedanjo visoko politiko v Avstroogrski.

UDK 930.85(497.4)
39(497.4)
929(497.4)

PORENTA Tita, prof. zgodovine in dipl. etnologinja, višja kustodinja, tita.porenta@guest.arnes.si, Tržiški muzej, Muzejska 11, SI - 4290 Tržič

ZGODOVINA SMO LJUDJE
Značilnosti slovenske biografike

ZGODOVINA ZA VSE, 12/2005, št. 1, str.

Avtorica v prispevku poskuša opredeliti bistvo biografike in povzeti najpomembnejša dela slovenskih avtorjev, ki so svoja dognanja in praktične izkušnje na področju etnologije, zgodovinopisja in muzejske aplikacije tudi publicirali. Ugotavlja, da ima slovenska biografika dolgo tradicijo zlasti pri proučevanju znanih in v javnosti delujočih Slovencev, medtem, ko so znanstveno biografijo z novimi metodološkimi prijemi proučevanja življenja tako imenovanega »malega človeka« razne družboslovne in humanistične vede razvile šele v zadnjih nekaj desetletjih.

UDC 343.195(497.4)"18"
323.1(=163.6:=112.2)"18"**GLOBOČNIK Damir**, M.A., Museum Advisor, Museum of the Gorenjska Region, Tomšičeva 44, SI – 4000 Kranj

THE TAGBLATT'S SHAVEN AND PAINTED HOG'S HEAD

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 1, p.

The article discusses the third jury deliberation in Ljubljana, following the re-introduction of jury courts. In 1870, the newspaper of the Carniolan Liberal Germans, the Laibacher Tagblatt (1868-1880) had apparently made libellious comments aimed at the sexton from Brezje in a contribution it had published on a bewitched innkeeper from Carinthia. In response, the sexton filed a lawsuit against the editor in chief of the Laibacher Tagblatt, Mr. O. Bamberg. The trial aroused considerable interest in the papers at the time (the Novice, Slovenski narod, Zgodnja danica, and the Laibacher Tagblatt), as it was seen as a part of the struggle taking place in Carniola at that time between the Slovenian and the German Party. The plaintiff's counsel occupied a prominent seat in the Slovenian Party, while the defendant's barrister was no less a prominent member of the German Party, which advocated the liberal tendency to reduce the Church's privileges within the Hapsburg Monarchy. The trial ended with an acquittal.

UDC 323.1(=163.6:=112.2)"18/19"

MOLL Martin, Ph.D., University of Graz, Faculty of Arts and Humanities, Institute of History, Heinrichstraße 26, II/III/IV, A – 8010 GrazTHE MEANING OF THE NATIONAL CONFLICT
A Case-Study from Lower Styria circa 1900

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 1, p.

The author examines the embittered and long drawn-out national conflicts in Lower Styria, based on the case of the Ptuj solicitor and fiery Slovenian nationalist, Dr. Anton Brumen. From the beginning of the 20th century and up until the end of the First World War, he waged a private war with the Mayor of Ptuj, Josef Ornig, the standard-bearer of the German Party in Ptuj. During these conflicts, both sides copiously abused all available legal means, and often also "encumbered" the politics of state of the Austro-Hungarian Empire by means of petty and ludicrous mutual accusations made by "their" men in the National Assembly.

UDC 930.85(497.4)
39(497.4)
929(497.4)**PORENTA Tita**, Prof. History and B.A. Ethn., Senior Curator, tita.porenta@guest.arnes.si, Museum of Tržič, Muzejska 11, SI – 4290 TržičHISTORY IS PEOPLE
The Characteristics of Slovenian Biographics

HISTORY FOR EVERYONE, 12/2005, No. 1, p.

In her article, the author attempts to define the essence of Biographics and presents a summary of the most important works of Slovene authors who have also published their findings and practical experiences in the fields of Ethnology, Historiography and Applied Museology. The author finds that Slovenian Biographics has a long-standing tradition, in particular in the study of Slovenian public figures and famous persons. However, the scientific approach in Biographics, with its new methodologies of studying the lives of the so-called "little person" throughout history, only developed in the various social sciences fields and the humanities over the last few decades.

Navodila za pisce prispevkov v reviji Zgodovina za vse

Dolžina razprav v sklopu *Zgodbe, ki jih piše življenje* je omejena na eno avtorsko polo - šestnajst strani formata A4 računalniško napisanega teksta z običajnim (enojnim) razmikom vrstic. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, v naboru znakov Arial ali Garamond in v velikosti 12 pik (naslov naj bo poudarjen, v velikosti 18 pik, mednaslovi pa poudarjeni, v velikosti 14 pik).

Prispevki za *Zapise* naj ne bi presegli polovice avtorske pole, recenzije knjig za sklop *S knjižne police* pa ne dveh strani. Recenzijo je potrebno opremiti z naslovom, pod katerim naj bo objavljena.

Teksti morajo biti posredovani v tiskani (ena kopija) in elektronski obliki (disketa, cede). Pisci lahko svoje prispevke posredujejo uredniku tudi po elektronski pošti na naslov: janez.cvirn@guest.arnes.si.

Pri pisanju razprav je potrebno upoštevati pravila za citiranje. Opombe naj bodo na koncu vsake strani posebej (pod črto).

Literaturo in vire navajajte v naslednji obliki:

- *Samostojne publikacije*: ime in priimek avtorja, naslov dela, založba in kraj izida, leto izida, stran(i).
- *Periodične publikacije*: ime in priimek avtorja, naslov članka, naslov publikacije, letnik in številka (v obliki ulomka), leto izida, stran(i).
- *Arhivske vire* navajajte na naslednji način: arhiv, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Tekstu (razen besedilu za objavo v rubrikah *Zapisi* in *S knjižne police*) je treba priložiti krajši povzetek (približno 1 stran) in sinopsis (do pol strani).

Avtorji naj svoj tekst opremijo s slikovnim materialom (fotografijami, fotokopijami in podobnim), ki ga morajo seveda podnasloviti. Slikovne priloge naj bodo po možnosti v elektronski obliki (skenirane v formatu TIFF ali JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi) na cedeju. Fotokopij, disket, cedejev in rokopisov ne vračamo.

Za predstavitev avtorjev potrebujemo poleg osnovnih podatkov o avtorju (ime in priimek) še podatke o izobrazbi, znanstvenem nazivu, zaposlitvi (statusu) ter naslov (v službi ali doma).

Uredništvo si pridržuje pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo tem navodilom, ne objavi.

Avtorji odgovarjajo za znanstveno vsebino svojih del.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje®, Prešernova 17, SI-3000 Celje,
tel. 03 42 86 412, www.zgd.celje.si

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Andrej Studen

Tehnični urednik: Aleksander Žižek

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Eva Žigon

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Prevod iz nemščine: Aleksander Žižek

Lektor: Anton Šepetavc

Priprava UDK: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Fotografija na hrbtni strani: Zgodovinski arhiv Ptuj

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

ISSN 1318-2498

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 3500 SIT, za študente 2500 SIT.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2000 SIT.